СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ

СРПСКО-БУГАРСКИ РАТ

РАСПРАВА ИЗ ДИПЛОМАТСКЕ ИСТОРИЈЕ

ИЗДАЊЕ

КРАЉЕВСКО СРПСКЕ ДВОРСКЕ КЊИЖАРЕ

МИТЕ СТАЈИЋА У БЕОГРАДУ

1901

Уштампана за
Београд, 4ти дан Божића 918. г.
б

СРПСКО-БУГАРСКИ РАТ

Ова је расправа написана на основу службених извора који су објављени. Под службеним изворима разумемо парламентарне дебате и дипломатске преписке појединих држава. О румелијском питању водиле су се опширније дебате само у мађарској делегацији и у мађарском парламенту, и тим дебатама ми смо се користили према извештајима Neue Freie Presse. Нема сумње да би се о том питању водиле опширне дебате и у енглеском парламенту, да је он радио, али како је он био распуштен у време српско бугарског рата, то смо, у недостатку парламентарних беседа енглеских политичара, прегледали према Times' овим извештајима њихове беседе на политичким скуповима.

Своју дипломатску преписку о румелијском питању објавиле су три државе, Енглеска, Француска и Италија. Италијанску *Зелену Књигу* нисмо имали у рукама, јер је нисмо више могли наћи у књижарама, кад смо је тражили. Али смо имали у рукама и енглеску *Плаву Књигу*[1] и француску *Жуту Књигу*.[2] Прва износи само о румелијском питању две свеске велике четвртине од свега 657 страна; друга износи једну свеску исте величине од 727

[1] Correspondence respecting Affairs of Eastern Roumelia and Bulgaria — C. — 4612, 4767.

[2] Affaires de Roumélie et de Grèce. — 1885. — 1885.

страна, али је њоме обухваћена не само преписка о румелијском питању већ и преписка о грчком питању. Због тога што је *Плава Књига* потпунија од *Жуте Књиге*, ми смо се чешће позивали на *Плаву Књигу*. При наводима, њу смо означавали, скраћено, *П. К.*, а *Жуту Књигу*, *Ж. К.* Римски број уз *П. К.* означава број свеске, а арапски број уз *П. К.* и *Ж. К.* не означава број стране, већ број депеше.

Приликом једног свог бављења у Лондону, ми смо прегледали у *Британском Музеуму* часописе и новине из времена од 1885.—1886.; ако смо пак овде давали наводе само из Times'а, то је због тога што је то једини лист чије се новости могу, донекле, примити као аутентичне.

Другу и трећу главу у овој расправи, држали смо да можемо, због њихове мање важности, израдити по туђим списима. За израду друге главе служили смо се, поглавито, биографијом Кнеза Александра од његовог повереника Головина[1], и Дрндаревом политичком историјом Бугарске.[2] Како је прва од те две књиге писана за Батенберга, а друга против њега, ми смо покушали да једну исправљамо другом, и тако дођемо до истине, — а ако ипак нисмо успели, неће нам бити много чудно.

За израду треће главе служили смо се таквим изводима као што су Дебидурова *Дипломатска Историја*[3] и Лавис-Рамбовљева *Општа Историја*,[4] за

[1] A. F. Golowine, Fürst Alexander von Bulgarien.
[2] Drandar, Événements Politiques en Bulgarie.
[3] A. Debidour, Histoire diplomatique de l' Europe. II.
[4] E. Lavisse et A. Rambaud, Histoire Générale. XII.

тим француским и енглеским политичким годишња цима за 1885.[1]

При крају, дужни смо рећи своју топлу захвалност свом оцу, г. Владимиру Јовановићу, затим г. г. Стојану Новаковићу и Dr. Љубомиру Недићу. Та су господа прочитали поједине главе ове расправе још у рукопису, и њихове су нам напомене биле веома корисне. Разуме се да они ни у колико не одговарају за оцене људи и догађаја које се у овој расправи налазе.

С. Ј.

[1] A. Daniel, L' année politique. — The Annual Register.

САДРЖАЈ:

I. Пловдински преврат 1
II. Стање у Бугарској пре преврата 9
III. Европа у 1885. 21
IV. Питање о војној интервенцији Турске . . . 29
V. Изјава Великих Сила 39
VI. Држање балканских држава 49
VII. Аустријска политика 65
VIII. Српско-бугарски сукоб 87
IX. Састанак конференције 100
X. Проглас рата 111
XI. Крај конференције 124
XII. Турска радња у Румелији 132
XIII. Букурешки Мир 142
XIV. Решење румелијског питања 159

I. Пловдински преврат

У вече 5. септембра 1885. Источна Румелија још се сматрала као саставни део Отоманске Царевине. Сутра дан, она је осванула сједињена с Кнежевином Бугарском. Преко ноћ било се десило ово.

Око два часа из јутра ушао је у Пловдин мајор Николајев с једним одељењем народне војске, које је тражило сједињење. Врховни заповедник румелијске војске, Дригалски паша покушао је да се одупре бунтовницима, али му његове властите трупе одрекоше послушност. Он би затворен, а мајор Николајев преузе команду и над његовим трупама. У том стиже из околине повећи број побуњених сељака. С војницима и сељацима заједно, мајор Николајев упути се у конак генералног гувернера. Овај би затворен исто онако лако као и Дригалски паша. Пошто се сједињење прогласи у самом конаку, би образована привремена влада, којој је први посао био да позове Кнеза Александра.[1]

То је сав тако звани пловдински преврат.

[1] П. К. I. Бр. 91.

Он је извршен с примерним редом, а може се рећи и без крвопролића, јер ако је један човек и погинуо, то је било тек после свршеног преврата. За успех преврата било је довољно затворити два човека, врховног заповедника војске и генералног гувернера.

Баш због тога што се пловдински преврат извршио тако лако као на позорници, он се не може објашњавати само вештином његових приређивача. Он је морао бити знатно потпомогнут околностима које не зависе од људске воље. Ако се Румелија дала тако лако одвојити од Турске, то је било, на првом месту, зато што се између њих није имало шта ни да кида. Веза између те две земље постојала је само на артији. Пловдинским превратом није учињено ништа друго, него потврђено да та веза није ништа чвршћа: њиме је само дано право име једном стању које је de facto већ годинама постојало.

Сан-Стефанским уговором, Бугарска и Румелија биле су сједињене, па им је додана још и Маћедонија с добрим делом Тракије. Тако је био начињен нацрт једне државе која је запамћена под именом Велике Бугарске. На Берлинском Конгресу, Велика Бугарска би распарчана на три дела, од којих је сваки стајао у другом односу према Султану. Маћедонија и Тракија остадоше и даље његови пашалуци. Румелија доби аутономију, остав само у војном и политичком погледу под његовом управом. Бугарска, најзад, у ужем смислу, Бугарска до Балкана, би начињена вазалном кнежевином.

На овом распарчавању Велике Бугарске највећма је настојала енглеска дипломатија. Њој је било стало нарочито до одвојења Румелије од Бу-

гарске. Она је учинила да се одбаци назив »Јужна Бугарска«, који су руски представници на Берлинском Конгресу предлагали за Румелију. Она је израдила, осим тога, да се граница између две Бугарске повуче баш Балканом, и да се Турској призна право да заузме војском балканске пролазе. На тај начин, требало је да Румелиоти буду одвојени од своје слободне браће не само највећом природном препоном на полуострву, него још и једним војним кордоном.

Али кад су овакве сметње биле унапред постављене сједињењу Румелије са Бугарском, како се оно, на осам година после Берлинског Конгреса, ипак могло извршити?

Ово се може објаснити само беспримерним турским немаром. Порта је пропустила да се користи оним правима која јој је енглеска дипломатија извојевала на Берлинском Конгресу. Ствар готово невероватна, она није заузела војском балканске пролазе. Она није утврдила својим гарнизонима румелијску границу према Бугарској. Оскудица њене војске на овој тачки тим се јаче осећала, што је њој Берлинским Уговором било забрањено држати војску у унутрашњости Румелије. Велике Силе бојале су се нових заплета, ако би се турска војска вратила у једну област где је 1876., за време бугарских покоља, тако крваве успомене оставила. Оне су с тога биле одлучиле (1) да она сме ући у Румелију само по изречном позиву генералног гувернера, и (2) да је генерални гувернер сме позвати само у случају већих нереда. Према томе у Румелији није могло бити друге војске сем оне која је по

Берлинском уговору имала да чува њену границу према Бугарској. Кад пак та војска није била послана, онда у Румелији није остао ниједан турски војник.

Одбрана унутрашњег мира у овој области била је поверена народној војсци. Њеног врховног заповедника постављао је истина Султан, али како се мало он умео тим правом користити, види се по томе што је за врховног заповедника поставио Дригалског пашу. То је био један Пољак из Немачке, карактером пустолов, о коме се прича да је, у току свог немирног живота, држао и школу играња. Очевидно, заступање султановог ауторитета у Румелији могло се предати поузданијој особи, но што је био тај космополит с нешто оперетском прошлости. Што се тиче румелијске народне војске, она се састојала из тринаест батаљона. У шест батаљона команда је била чисто бугарска; у осталих седам, опет, сви су официри сем команданта били Бугари. Већина тих официра стајала је у вези с револуционарним одборима у Румелији. Оваква војска била је способнија за подизање буне, него за њено угушивање, као што се најбоље видело 5. септембра 1885. Тада се противу побуњених сељака могла послати само жандармска коњица, кад су им се сама од себе придружила три батаљона народне војске.

Докле с турске стране није било учињено ништа да се Румелија одржи под султановом власти, дотле се, с руске стране, на сједињењу Румелије с Бугарском стало радити одмах после Берлинског Конгреса. Русија је тада сматрала да је остварење њеног плана

о Великој Бугарској само одгођено, пошто је Берлински Уговор потписала у намери да га згодном приликом подере као некада Париски Уговор. Пре него ће њена војска изаћи из Румелије, ђенерал Скобељев био је настао да се склопе тако звана гимнастичка друштва, чији су чланови наоружани руским пушкама. Он им је дао оружје; његов друг ђенерал Обручев објаснио им је на шта ће га употребити. »Вас је«, говорио је он Румелиотима, »Берлински Конгрес одвојио од Бугара. У накнаду за то Русија вам шиље 10.000 пушака. Вежбајте се, да се можете борити за сједињење и слободу, кад куцне час! А од Цара вам је поздрав, да ћете и тај час кроз три четири године дочекати.«

У истом смислу радила је и Бугарска. Њени тајни агенти нису престали прелазити Балкан, који није представљао никакву препреку, кад нису били постављени турски војници да га чувају. Румелијске власти тако су слаб надзор вршиле, да су се по њима могли бавити у Румелији, месецима, и таква лица као што су били мајор Паница и повереник кнеза Александра Батенберга, доктор Головин. У осталом ови тајни агенти нису били ни потребни, јер је у Румелији постојала таква слобода штампе и договора, да се мисао сједињења смела отворено проповедати. Издаване су нарочите новине које су искључиво тој мисли имале да служе. У истом циљу зборови су се држали чак и по селима. Великим Силама и бугарском кнезу слале су се депутације, које су молиле за ослобођење румелијског народа, и које, по њиховом повратку у Румелију, нико није узимао на одговор за велеиздају. Ако је икад било

преврата који се спремао свету на видику, то је одиста био пловдински преврат.

Од румелијских власти није било очекивати да његове припреме пресеку, и ако су се оне тако јавно чиниле. Обласном скупштином владале су две фракције бугарске странке; друге две народносне странке, грчка и турска, биле су тако рећи сатрвене већ првих избора. Обе фракције бугарске странке, маколико иначе различне, слагале су се у питању о сједињењу. Обе су се биле изјавиле за сједињење; само је једна другој пребацивала да га неће искрено. Једна се од њих називала отворено »унионистичком странком«, и улазила је у изборе с девизом: »Нећемо гувернера! Хоћемо сједињење!«

Што се тиче генералног гувернера, њега је постављала Порта по договору с Великим Силама, и он је, у својој управи румелијским пословима, био исто тако независан од Порте као и бугарски кнез. До преврата, Румелија је променила два гувернера, и обојица су пореклом били Румелиоти. Први, Алеко паша Богоридес желео је и сâм сједињење, али под условом да га изврши он, а не кнез Александар Батенберг. Он је прикупљао око себе бугарске либерале, кад су ови, услед обустављења Трновског Устава, морали бежати из своје земље. Он је рачунао да се тим начином допадне опозицији из кнежевине, па да га она после доведе на бугарски престо. Алеко паша нарочито је избегавао да не изгледа у Румелији султанов чиновник: он је волео правити се народним поглаваром, какав је био и његов такмац Кнез Александар у Бугарској, и тако се прича, да је пред сам свој улазак у Пловдин ски-

нуо с главе фес с којим је из Цариграда био пошао, па метнуо калпак.

Гаврил паша Крестовић, који је за њим дошао, и под којим је преврат извршен, био је такође један бугарски патриота. Он се бавио у својим слободним часовима проучавањем бугарске историје. Кад му је на први глас о нередима саветовано да затражи турску војску, он је одговорио: »Ја као Бугарин не могу то чинити.« А по свршеном преврату, обратио се Захарију Стојанову овим речима: »И ја сам Бугарин! Шта мари што лично губим све, кад мој народ добија!«

...Граница према Бугарској широм отворена, јер су је Турци заборавили затворити својим гарнизонима; унутра, потпуно отсуство турских трупа; одржање реда поверено народној војсци која, сем неколико виших официра, сва дише бугарским духом; народ наоружан и изложен утицајима бугарске пропаганде; две странке које се отимају о програм сједињења; руски представници који својим држањем допуштају све наде, и најзад, на врху управе, један за другим, два бугарска патриоте, — ето то је слика Румелије пре пловдинског преврата.

И сада, нека се замисли да су на Цариградској Конференцији од 1877. Босна и Херцеговина добиле аутономију коју су Велике Силе за њих од Порте захтевале; да се за тим сва турска војска одатле повукла; да су бегови били искључени из обласне управе; да су у земљи остали Мића Љубибратић, Стојан Ковачевић и др.; да је једину уређену војну силу чинила народна војска; да је постојала једна слободна *српска* штампа; да је тако исто по-

стојала једна обласна скупштина, и у њој свега једна, и то српска странка, с двема фракцијама које би се у националном питању тако мало разликовале између себе као *Браниковци* и *Заставаши*... Колико би времена требало да се под таквим околностима Босна и Херцеговина сједине са Србијом? За цело не седам година...

За сједињење Румелије и Бугарске није се искала никаква велика мајсторија. Ђенерал Тотлебен је прорицао да ће се оно извршити без капи крви. Управо, требало је само да Кнез Александар пређе границу: за што је он то учинио баш 1885.?

II. Стање у Бугарској пре преврата

Најтежи задатак који може пасти у део једном владаоцу, чекао је на Александра Батенберга, кад се овај попео на бугарски престо. Он је имао да оснује династију у једној држави која је сама још била у добу стварања. За време његове кратке владе ваљало му је борити се непрекидно за круну. Ако у овој борби није успео, то треба на првом месту објашњавати околностима под којима ју је водио. Оне су биле много теже него оне околности сред којих се Кнез Милош, код нас, затекао. Стварању наше нове државе, Кнез Милош је тако рећи претходио: своју прву организацију, она је у његовом логору добила. Он је био у том срећном положају да је могао ставити печат своје личности на све државне установе, удешавајући ове према себи, а не противу себе. Ипак зато, потреси који прате сређивање сваког новог политичког стања били су довољно јаки да и његову власт зањуњају. Александар Батенберг, међутим, јавио се у Бугарској, тек пошто је ова без његове заслуге ослобођена. Он је ту затекао извесну организацију, која је под привременом

управом руског комесара кнеза Дондукова-Корсакова постала. Он је дошао на готов устав, на готову скупштину, и на готове странке. Народ, који га је тобоже изабрао, није га ни познавао. Кнез Александар изгледао је управо један руски чиновник у Бугарској, који се само својим вишим чином разликовао од руског дипломатског агента. Под знатно тежим околностима него Кнез Милош, он је имао да покаже много скромније способности него Кнез Милош. Он није био јак човек. Бриљантан може бити; с више полета него с енергије; отворен али несталан; једна, у осталом пријатна, мешавина од џентлмена и авантуристе.

Готово одмах по свом доласку у Бугарску, он је дошао с народом у сукоб. То је било готово неизбежно. Трновски Устав, који је пре његовог доласка узакоњен, премашао је својим либерализмом све наше уставе. Скупштина једнодомна, и без владиних посланика, којом се установом дуго време код нас исправљао једнодомни систем. Штампа слободна као никад код нас. У очи сазива Свиштовске Скупштине, либералне су новине претиле Кнезу да ће га снаћи судбина Лудвика XVI и злосрећног мехиканског цара Максимилијана. Кнез није био заштићен ни од напада против свог приватног карактер, и један од његових каснијих министара називао га је у свом листу крадљивцем и авантуристом.

Већину у народу имала је либерална странка, и то онако велику као код нас радикална странка. Али либералној странци, сем већине, све је друго недостајало, а нарочито права способност за владу. Енглески дипломатски агент, Франк Ласелс, у једном свом извештају, оценио је овако њене вође:

»Последњи министри«, — тј. чланови министарства Цанков-Каравелов из 1881. — »а особито Драган Цанков, провели су већи део свога живота у агитацијама противу портиног притиска, и с тога су склони да сваку државну власт нападну.« Револуционарни занат, који су под Турцима научили, они су продужили и онда кад је Турака нестало, — с том разликом само, што је држава коју су сада поткопавали била њихова отаџбина. И да се не помиње ништа друго, либерална је странка пројектовала један закон о народној војсци, по коме народна војска није зависила од кнеза, већ је стајала под непосредном заповешћу председника скупштине. Њене официре бирали су сами војници. У мотивацији овог закона стајало је изреком, да је скупштини потребна војна снага на коју би се могла ослонити на случај свог сукоба с кнезом.

Није, према томе, ништа чудновато што је Кнез Александар убрзо дошао у такав сукоб с либералном странком који се свршио укидањем устава. За њега је било само незгодно што се, као млад владалац, а уз то странац, није могао властитом снагом ослободити Трновског Устава, па с њиме и либералне странке. Он је морао тражити помоћи у руских представника. Минстарству с којим је ушао у борбу противу устава, стајао је на челу руски ђенерал Еренрот. Руски дипломатски агент, главом, путовао је по народу, и препоручивао да се Кнезу да диктатура. А и на друге начине протурао се глас да је то царева жеља да се устав обустави. Под руским притиском, дакле, била је изабрана Свиштовска Скупштина, која је имала да реши судбину

Трновског Устава, и она га је с истом послушношћу дала натраг ђенералу Еренроту, с којом га је недавно примила од кнеза Дондукова-Корсакова.

Кнез је добио од ње *пуномоћије* владати неко време без устава. Али тиме његов положај није постао много независнији. Да би се спасао либералне странке, морао се бацити на милост и на немилост својим руским саветницима. Ови су му извојевали диктатуру, али у нади да је они преко њега врше. Њихово туторство, пак, Кнезу није било ништа лакше сносити него туторство једне либералне скупштине. Његов је однос према њима и иначе био деликатан. И пошто је Бугарска добила свога владаоца, руски је цар задржао извесно право надзора над њеним пословима. То још не би било ни тако незгодно, да му је о бугарским пословима реферовао Кнез Александар непосредно. Али то није био случај, него су му реферовали о њима, с једне стране, руски дипломатски агент, а с друге министар војни, јер се све до пловдинског преврата за министра војног узимао један руски ђенерал. Преко та два човека, слао је и Цар своја упутства Кнезу Александру. Од њихове стране било је потребно много такта, па да они, говорећи Кнезу у царево име, не оставе на њ утисак да се праве од њега старији. Такт је, међутим, руској дипломатији, бар на Балкану, увек недостајао. Њена је позната мана што не само свој утицај, већ и своје услуге, чини тешким. Како је тек самољубље Батенбергово морало патити, кад су му као цареви повереници долазили један Јонин, један Соболев, један Каулбарс, један Којандер... Све људи из Игњатијевљеве школе, који су излазили из своје

праве улоге да би представљали сатрапе и вицекраљеве. Први сукоб између њих и Кнеза био је личне природе; политички значај су му стали приписивати они сами, да би себе оправдали у Петрограду. Они су износили у својим извештајима да се њиховом мешању у бугарске послове Кнез Александар не противи из увређеног самољубља, него да му се противи с тога што они сметају његовим аустрофилским тежњама. Ове је оптужбе, после, Кнез учинио вероватнима својим понашањем у жељезничком питању и у питању о својој женидби. У првом питању, он је настојавао, можда и сувише, да се пруга Цариброд—Софија—Вакарел узме у израду пре него пруга Софија—Свиштов, која је за Русе била од стратегијске важности. У питању о својој женидби, Кнез се изгледа, замерио Русима тиме, што је без одушевљења примио напомене ђенерала Соболева о једној црногорској принцези. Али о кнежевој русофобији нису се наводили никакви јачи докази. Није немогућно да је Русија стала сумњати у њега, пре него је он, одиста, претворио своју размирицу с појединим руским ђенералима и дипломатима у борбу противу руског утицаја.

Што је више Русија губила веру у њега, тим је више осећала потребу да пооштри надзор својих представника у Софији, а што је више она пооштравала њихов надзор, тим је више и Кнез Александар тежио да га се отргне. Најзад, Кнез је први изашао из стрпљења, и одлучио се да на пречац учини крај руском туторисању. Као год што је, у опасности од либералне странке, морао начинити савез с руским ђенералима, тако и сада, да би ове последње из

Бугарске уклонио, он није имао другог начина него да се помири с либералном странком. При овом помирењу, он је био страна која попушта, јер се дао склонити да васпостави Трновски Устав, који тек што је био подерао својом руком.

За васпостављење Трновског Устава није се тражило одобрење у Петрограду. Одобрење се није тражило ни за либерално министарство Драгана Цанкова, које је у томе било позвано на владу. Одмах иза ова два акта, Кнез је покушао да и војску отргне руској управи. Био је донет закон по коме се врховна команда, и све што је с њоме стајало у вези, одузимало министру војном, па преносило на кнеза. У надлежности министра војног остао је, на тај начин, само административни и економни део војне управе. Шта више, министар војни, који дотле, због своје руске народности, није одговарао скупштини, подвргнут је заједно с осталим члановима владе под законске одредбе о министарској одговорности. Нови војни закон, наравно, није се могао применити због руског отпора, али од тада настаје борба између Кнеза и Русије око тога, да ли ће она њега збацити, или он коначно отети Бугарску њеном утицају.

Кад су једном ствари дошле дотле, руски су се представници стали и сами обраћати на либералну странку, с којом се Кнез противу њих био удружио. Они су се надметали с њиме, ко ће више попустити тој странци. Кнез Александар није био васпоставио Трновски Устав у његовој целости. Руски су се представници приближили с тога крајњој левици либералне странке, која је захтевала васпостављење Тр-

новског Устава у његовој целости. Каравелов, који је међутим постао вођ либерала, нашао се уједанпут у забуни између две понуде савеза, између понуде кнежеве и понуде руске. Његова је забуна била тим већа, што су обе понуде биле скопчане с погодбама које нису биле лаке. Руси су захтевали протеривање Кнеза Александра. Кнез опет, да се чини Русији систематски отпор, чиме се врло лако могло изазвати њена војна интервенција. У једном случају Каравелов је имао у перспективи буну, а у другоме рат. Нешто због тога, а нешто и по својој природној дволичности, он се колебао између Русије и Кнеза. Могућно је да је едновремено давао обећања и једној и другој страни; византинац као већина бугарских политичара тога доба, он се могао упустити у такву једну интригу, и шта више, после извесног времена, заборавити, коме од два супарника даје искрена обећања, а коме лажна.

Свакојако, Кнез Александар био је запао у ћор-сокак. Између њега и Русије било је прекинуто. О томе се није могло више сумњати од оног дана, кад му је Цар одрекао да га прими у Петрограду. У накнаду за изгубљену руску заштиту, Кнез Александар није нашао у либералне странке ни на какву поуздану потпору. Од укидања Трновског Устава, та му странка није хтела више веровати. Њени вођи нису га ни лично марили. Само још по политичкој нужди, они су пристајали везати се с њим. Дволична игра Кнеза Александра светила му се, тога часа, опако. *Један пут*, могао је он с Русима изиграти либерале, као што је *један пут* и с либералима могао изиграти Русе, али после тога он никада више није

могао бити спокојан, да се Руси и либерали неће удружити да они њега изиграју.

Њему је било остало само једно, а то је да у народу изазове једну струју која би му дала снаге да једновремено држи у шаху и руску дипломатију и либералне вође. Да би се одржао на престолу, морао је учинити нешто врло популарно што би му привукло масу. Васпостављење Трновског Устава била је једна уступка партијским првацима; сâм народ, политички неразвијен, није се уставним питањем озбиљно интересовао. Само је какав спољашњи успех могао створити Кнезу Александру имена у народу. Управо због тога што никакву улогу није играо у ослобођењу Бугарске, Александру Батенбергу требао је један национални покрет коме би он био јунак. Још раније, панславписти су га учили, да ће присаједињењем Румелије Бугарској најсигурније задобити срце свога народа. Тог савета он се сетио сада, кад му је постало јасно да само једном импровизованом популарности може спасти своју круну. Русија је одмах наговестила да ће сваки покушај сједињења под Кнезом Александром имати њу противу себе. Тек пошто би он био уклоњен са престола, она би пристала да ствар сједињења опет узме у своје руке. Dr. Странски причао је једном енглеском официру, да је, на шест недеља пре преврата, руски дипломатски агент говорио неким члановима Собрања да ће потпомоћи покрет за сједињење само под тим условом, да Кнез Александар буде збачен, а на његово место доведено друго лице, које би већма у руском интересу радило...[1]

[1] П. К. I. Бр. 127.

Борба између Кнеза и Русије нашла је своју обртну тачку у румелијском питању. Или ће он успети да сједињење без њене помоћи изведе, и онда он постаје што дотле није био, прави национални владалац, на кога туђинске и страначке сплетке немају маха, — или ће на против Русија, уцењујући његовим падом свој пристанак на сједињење, успети да изазове противу њега покрет, као противу једине сметње која још стоји на путу сједињењу. Румелијско питање дало се тако исто обрнути на штету Кнеза Александра, као и на његову корист.

Пошто је пловдински преврат био извршен Кнез Александар је уверавао сваког ко га је хтео слушати, да је он први био изненађен целом ствари, и да се одазвао позиву побуњених Румелиота само за то што је имао да бира између два пута: или у Пловдин, или натраг у Дармштат. Додавао је лукаво, да је такође држао да ће својим присуством на лицу места моћи задржати устанак да не узме веће размере. На овакве изјаве Кнез Александар је био управо принуђен. Само петнаест дана раније, он је био дао часну реч Гирсу у Франценсбаду, да неће допустити да се те године отвара румелијско питање. У истом смислу говорио је, изгледа, и на пилзенским маневрима цару Фрањи Јосифу. Али са званичним изјавама којима је он одбијао свако учешће у припремању пловдинског преврата, треба упоредити један његов поверљив разговор с енглеским заступником. Ту се каже, да је, на девет дана пред преврат, дошао Кнезу у његов логор код Шумле неки г. Куртев, кога он дотле није познавао. »Овај му предаде једно писмо, с потписом револуционарног одбора, где ста-

јаше да је час сједињења дошао, па се Његова Светлост позиваше да се стави на чело војске. Његова Светлост није *поклањала много пажње* овом саопштењу, јер на њему не беше никог лично потписаног, — с тога и г. Куртеву рече да време није ни за какву радњу. Приликом пријема о свом дану 30. августа, Његова Светлост исприча г. Каравелову шта се десило, па му предаде и писмено које јој г. Куртев беше донео. Г. Каравелов се тада беше потпуно сложио с Његовом Светлости, али сутра дан дође г. Каравелов Кнезу, и рече како ствари изгледају озбиљније но што је он мислио, и да је потребно састати се с г. Куртевом поново. Тај се господин није могао нигде наћи, али 1. септембра г. Каравелов дође Кнезу у Варну заједно с г. Ризовом, једним од вођа покрета, који даде имена главних завереника, и који јако наваљиваше на Његову Светлост да прими улогу која јој је намењена. Његова Светлост, уз припомоћ г. Каравелова, употреби све разлоге које је знала да би убедила г. Ризова да се гори тренутак није могао изабрати. Русија с којом је Његова Светлост баш тада радила да се измири, не би одобрила покрет, а и Његова Светлост дала је најпозитивнија уверавања аустријском цару да ће се мир за сада одржати. Више је него вероватно, да се ни руским официрима не би допустило учешће у покрету. Г. Ризов је изгледао поколебан тим разлозима, и скора експлозија тако је мало изгледала вероватна, да је г. Каравелов држао да може напустити Варну 2. о. м. (по старом).«[1] Овим је признањем Кнеза Александра потпуно разорена она легенда њиме самим уоста-

[1] П. К. I. Бр. 267.

ломе створена, како је он дознао за пловдински преврат, тек пошто је овај постао свршени чин. Девет дана раније имао је он о томе преврату наговештаја, који се Каравелову нису чинили сасвим неозбиљни, а пет дана раније, њему долази *један од чланова револуционарног одбора* који му даје имена свију својих другова, и који га изближе упознаје с улогом која је њему, Кнезу, намењена. Неоспорно је, дакле, да револуционарни одбор није мислио да сме приступити преврату, пре него се извести како ће Кнез Александар преврат примити, и на онај позив који му је тај одбор упутио 6. септембра, Кнез Александар је био спремљен пет дана раније. Истина, Кнез је Александар уверавао енглеског заступника да је он одвраћао изасланика револуционарног одбора, да је овога шта више био и придобио за своје мишљење, али да је уз пркос томе преврат опет плануо. Али ако би се ово кнежево казивање примило, онда би изишло, с једне стране, да револуционарни одбор није хтео ништа предузети, пре него би се с Кнезом споразумео, а с друге стране, да је тај исти одбор извршио преврат одмах, чим је од Кнеза добио поруку да се он с њиме не слаже. По свој прилици, ствари су текле овако. И ако је радњу револуционарног одбора са симпатијом пратио, Кнез Александар, вероватно, није знао тачно како стоји с припремама око преврата, у оном тренутку кад је разговарао с аустријским царем и с руским канцеларом. Вероватно, да се о тим припремама ближе известио тек кад је после тога дошао натраг у Бугарску, али тако је исто вероватно, да он тада није имао довољно куражи да се одупре наваљивањима револу-

ционарног одбора. Ако га није баш окуражавао, он га за цело није ни одвраћао, јер, стојећи рђаво у Петрограду, а немогући рачунати ни на лојалност либералне странке, Кнез Александар није био тако јак да ризикује још и сукоб са шовинистичком струјом. Из свег његовог говора Ризову без сумње је излазило да ће он, у крајњем случају, подлећи наваљивањима револуционарног одбора, ако овај буде успео ставити га пред један свршени чин.

Свакојако, његово учешће у спремању преврата морало је бити много веће него што је он хтео признати. На овај нас закључак упућује још и то, што преврат, у оном тренутку кад се десио, ником није био тако добро дошао као Кнезу Александру. Као толиким великим историјским догађајима, тако је и сједињењу две Бугарске непосредни повод била једна ситна лична потреба. То сједињење није било у оној мери једно дело дубоко смишљене и постепено спремане националне политике, као што се оно у први мах представљало готово свугде, а код нас у Србији нарочито. У ствари, то је била импровизација, мање више брильантна једног владаоца у забуни, ако не и у агонији, — једино још што је пре своје оставке имао да покуша тај симпатични човек, али несређени политичар који се звао Александар Батенберг.

III. Европа у 1885.

Што карактерише међународну ситуацију у тренутку пловдинског преврата, то је потпуна осамљеност Енглеске.

Ова се сила налазила тада у критичном положају. Готово једновремено и у Мисиру и Средишној Азији, она је била претрпела осетне неуспехе. У Мисиру била је принуђена учинити такве уступке Француској који су стављали под питање њену надмоћност у тој земљи. У Средишној Азији она је морала отрпети продирање Русије у најнепосреднију близину Авганистана, чиме је сигурност њене инђијске границе била загрожена.

У Мисиру, поход њене војске на Судан окончао се трагично губитком Картума и смрћу Гордоновом. Услед напуштања Судана, које је томе следовало, Мисиру се јужна граница није помицала даље од Асувана и Вади Халфе. Почетком 1885., Британска је Влада, врх свега тога, морала још известити Велике Силе, да се мисирске финансије не могу средити, ако се (1) не смањи интерес страним повериоцима, и (2) не закључи нов зајам. Енглеска

мисија у кедивовој земљи била је далеко од тога да изгледа крунисана успехом. Француска влада, којој је тада стајао на челу Жил Фери, умела је да се користи овим незгодним положајем Енглеске. У питању о мисирским финансијама она је на супрот енглеским предлозима ставила своје предлоге. Она је захтевала да нови зајам гарантују све Велике Силе а не само Енглеска, и да се, у вези с тим, стање мисирских финансија подвргне међународном извиђају. Ове француске захтеве, које су све Велике Силе без разлике подупрле, морала је, најзад, примити и Енглеска, премда опет не без извесних измена. Поред тога, Фери је био успео поново ставити на дневни ред и питање о неутралности Суецког Канала. Једна међународна конференција била је сазвана да утврди услове неутралности, и то је била сазвана у Паризу, што без сумње није било мали успех за француску дипломатију. Повлашћени положај који је Енглеска извојевала себи у Мисиру својом радњом 1882. није више и гледао сигуран.

У кратком року после тих мисирских невоља, Енглеска је дошла у такав сукоб с Русијом који се сматрао као предигра рату. Продирући, од заузећа Мерва, стално у туркоманске земље, Руси су пре а после морали ударити на авганскога емира, чија државна област није била тачно обележена према Туркоманској. То се одиста десило оног дана, кад се Руси појавише у близини Пенџеха, за који емир тврђаше да њему припада. Енглеска је тиме морала бити узнемирена из два разлога, (1) што је она нарочитим уговором јемчила емиру целокупност његове државе, (2) што би се заузећем Пенџеха Руси

и сувише приближили Херату, који су војни стручњаци сматрали као вратнице северо-западној Инђији. Енглеска се, дакле, пожури да посредује између Руса и свог авганског савезника. Као најхитнију меру, она предложи да се између захватина та два супарника у Туркоманској повуче гранична линија, како се руске трупе у свом продирању не би сукобиле с емировим трупама. Пошто је Русија примила њен предлог, би још углављено да се, до повлачења граничне линије, поштује дотадашње стање ствари. Али на неколико дана по овом споразуму, руска војска продужи своје продирање, и, као што су се у Лондону и бојали, сукоби се код Пенџеха с авганским трупама. Ове беху разбијене, а Пенџех паде у руке ђенералу Комарову. У том тренутку изгледаше да је рат ту. Гледстон, који је још раније добио овлашћење за сазив резерве, затражи сада још и један ванредни кредит од 275,000,000 динара, који му Парламенат одмах одобри. Али, на крају крајева, између Русије и Енглеске споразум ипак би постигнут. Гранична линија између руских освојења и емирових државина би повучена, али тако да Пенџех допаде Русији. Русија је при подели добила лавовски део, као што се изразио у једној беседи лорд Солзбери.

Што је код ових заплета у Мисиру и Средишној Азији нарочито била озбиљна појава, то је да се Енглеска, како у својим сукобима с Француском тако и у својим сукобима с Русијом, нашла потпуно осамљена. И то, нашла се потпуно осамљена онда, кад је, с једне стране, Жил Фери био успео да у мисирском питању добије за француску политику целу

Европу, и кад је, с друге стране, приликом Пенџдехског догађаја, Русија успела обезбедити себи неутралност осталих Великих Сила, на случај рата с Енглеском. Али, од највеће је важности за Енглеску било то, што је Бисмарк, тада господар алијанција у Европи, био на страни њених противника. Не само да је ишао на руку Русији, што је, најзад, било у традицијама његове политике, него је једва нешто мању услужност показивао и према Француској, и ако су између те земље и Немачке стајале још свеже успомене на 1870. Тада се увелико говорило, да се Жил Фери, у својим колонијалним предузећима, руководи по саветима из Берлина. Да помаже Русију и Француску противу Енглеске, Бисмарк је, изгледа, имао ове разлоге. Прво, он је рачунао да ће те две силе, докле год буду у завади с Енглеском, морати гледати да добро буду с Немачком, и да ће се тако избећи онај велики континентални рат, који се, после Франкфуртског Мира, он стално старао да избегне. За тим, од 1884, Немачка се била бацила на колонијалну политику, и услед тога, што је било неизбежно, дошла у два три маха у сукоб с Енглеском, нарочито у Источној Африци. Бисмарк, истина, није помишљао да кида с Енглеском, »ни за целу Источну Африку«, како је он онда говорио; али је опет сматрао за добру политику, да, приближујући се Русији и Француској, натера Енглеску на већу попустљивост према Немачкој у питањима колонијалне политике. И најзад треба додати тај лични разлог, што он није трпео Гледстона, који је тада био први министар у Енглеској, и који је одиста представљао један сасвим други тип политичара.

Свакојако, 1885. се сматрала као једна критична година у Лондону. Ту се, у то доба, сматрало да Енглеска ради свог спаса има да покуша ове две ствари. Пре свега, да одвоји Немачку од Француске и Русије, пошто је било извесно, да су, тек услед садејства, или бар неутралности Немачке, те две силе добиле толико маха у својој борби с Енглеском. Треба се споразумети с Берлином, то је толико у то време било опште мишљење у Лондону, да га је прихватио и Гледстон, и ако је он исто тако мало марио Бисмарка, као и Бисмарк њега. Баш у очи свог пада, његов је кабинет био одлучио, да се ради објашњења с Бисмарком пошље у Берлин лорд Розбери, који је био лични пријатељ канцеларовом сину, графу Херберту. У конзервативним круговима ишло се још и даље; ту се није говорило ни о чем мање него да Енглеска приступи Тројном Савезу, ако је само то цена по коју Немачка пристаје да се одвоји од Русије и Француске.

За тим, имало је да Енглеска покуша привући на своју страну Турску. Турско пријатељство било је Енглеској исто тако потребно на случај рата с Русијом, као и на случај озбиљнијег сукоба с Француском у Мисиру. На случај рата с Русијом, Енглеска би се морала одрећи сваких операција на Црном Мору, ако Порта не би допустила пролаз њеној флоти кроз Дардане́ле. На случај озбиљнијег сукоба с Француском у Мисиру, она је могла успети опет само помоћу Порте, чија су сизеренска права над том земљом била још једнако формално призната. Из тих разлога, био је послан 1885. сер Дремонд Волф у нарочитој мисији код Султана. Француска је тада

радила на васпостављењу међународне управе у Мисиру. Енглеска, која је имала у тој земљи само један фактичан, а не правни положај, није била у могућности да поквари француски план. Сер Дремонд Волф имао је с тога да склони Султана, да се он, као сизерен Мисира, одупре васпостављењу те међународне управе коју је желела Француска.

Наравно, да је више од свега тога Енглеској могло користити отварање једног дипломатског питања у Европи. Тиме би била не само скренута пажња Великих Сила са колонијалних питања, него би се још дало и нове хране њиховим старим ривалствима, и тако из основе потресли њихови трошни споразуми противу Енглеске у Азији и у Африци. И пошто је главни противник Енглеске била Русија а не Француска, то је Енглеској без сумње највише могло користити отварање једног дипломатског питања у источном крају Европе, на Балканском Полуострву. Ту је Русија, због својих огромних амбиција, остајала редовно без савезника, па шта више и изазивала противу себе читаве коалиције, ако не баш увек војне, а оно бар дипломатске. Према томе, било је довољно отворити једну нову главу у историји Источног Питања, па да се уједанпут Русија нађе исто онако осамљена, као дотле Енглеска, а ова међутим да постане неопходан савезник Великим Силама у њиховој борби против панславизма на Балкану.

Да ли је, према томе, пловдински преврат био припремљен, бар у неколико, и енглеском дипломатијом? За ту претпоставку говориле би ове околности. Почетак припрема за тај преврат пада у исто време, кад и пут Кнеза Александра у Лондон, на свадбу

свог брата, принца Хајнриха с једном кћери краљице Викторије. Врло је могуће да је Кнез Александар тражио тада од лорда Солзберија савета, како да се држи према румелијском покрету. Решен да подере Берлински Уговор, он је морао гледати да придобије за себе бар једну од оних Сила које су тај уговор потписале. Па онда, новчана средства за преврат Кнез Александар, који је материјално увек рђаво стајао, није могао сам дати. Он их је морао од неког другог добити, али од кога? Од куд паре, то је било прво питање у Берлину, кад се чуло за преврат. С тиме би се могла везати и једна напомена Гирсовог заступника енглеском отправнику послова у Петрограду, »да преврат није могао ни смислити ни извести Кнез Батенберг, јер он није довољно способан за једно такво предузеће[1]« — С друге стране, противу те претпоставке да је пловдински преврат припремљен енглеском дипломатијом, говориле би ове околности које, нама бар, изгледају важније. У очи преврата, Енглеска је почела радити у Цариграду да обезбеди себи помоћ Портину противу Француске у Мисиру. Ма колико иначе циник, лорд Солзбери није могао ићи тако далеко с цинизмом, да баш тада, кад је тражио султанову потпору, спрема у потаји буну у једној султановој области. Што је нарочито важно, његове прве депеше после преврата чине утисак, као да он није био одмах на чисто с његовим политичким значајем. Тим депешама, он се обраћа у Берлин, Беч и Рим с предлогом, да се одмах предузму кораци за одржање Берлинског Уговора, т. ј. за васпостављење стања

[1] П. К. Г. Бр. 74.

ствари пре преврата. То што је он у опште с таквим предлогом изишао, а нарочито што га је упутио Силама Тројног Савеза, а није га упутио Русији, дало би мислити да је он пловдински преврат сматрао као дело руске политике. Међутим, зар би га он могао тако сматрати, да је оно, у ствари, било дело *његове* политике?

Ми не мислимо, дакле, да је Енглеска изазвала пловдински преврат, а ако и супротно мишљење постоји, то је само с тога, што се она, кад се тај покрет јавио, толико њиме користила, као да га је годинама, по нарочитом плану, спремала. Благодарећи њему, она је изашла из оне осамљености у којој се била затекла 1885.; посејала заваду између Немачке с једнестране, а Русије и Француске с друге, и већ 1887., сер Чарлс Дилк могао је с једва прикривеним уживањем писати у »Петнаесто-дневном прегледу« ово:

»Изгледа да нам је Италија била једини пријатељ, кад је г. Гледстон био на влади, а да нам пред његов пад ни она више није била пријатељ. Уједанпут, мења се све, и ми постајемо добри пријатељи не само поново с Италијом, него такође и с Аустријом, а преко ове и с Немачком. Тој је промени, може бити, нешто допринела вешта политика лорда Солзберија, али више него ма чим другим, та је промена била изазвана агресивном радњом Русије и агресивним фразама Француске, — радњом Русије у Бугарској и фразама Француске у мисирском питању.«

IV. Питање о војној интервенцији Турске

После пловдинског преврата прво је питање било, шта ће Турска радити. И ако је веза између ње и Румелије постојала мање више само на артији, Турска опет није могла бити равнодушна према губитку те области. Губећи ту област, она је уједно губила и право да, кад било, заузме Балкан својом војском, што је значило да би Русији, на случај рата с Турском, пут у Цариград стајао отворен.

Тадашњи велики везир, Саид паша, предлагао је с тога да се уђе с војском у Румелију, а у исто време да се флотом нападну бугарска пристаништа на Црном Мору. Али Султан се није смео одлучити на тако енергичне мере. После дугог већања, — прва седница министарског савета после преврата трајала је дванаест часова, — он се задовољио да нареди да ће из Једрена упути неколико батаљона у Мустафа-Пашу, погранично место према Румелији. У брзо за тим била је наређена мобилизација редифа и груписање војске на граници. Све је то било учињено до 10. септембра, и онда је већање продужено.

Султан се није смео одлучити на улазак с вој-

ском у Румелију, поглавито из овог разлога. Румелија је, као што смо видели, била једна аутономна област, која је, и пре преврата, признавала султанову власт само још по имену. С превратом наступио је апсолутно онај исти случај који би био наступио, да је Бугарска изјавила да не признаје турско сизеренство над собом. Другим речима, Турска је имала не да у својој унутрашњости угушује буну, него да једну од ње већ одвојену област из нова осваја. И пошто је било извесно да ће Бугарска притећи у помоћ Румелији, то је шиљање војске у Румелију значило за Султана рат с бугарским народом, и ништа мање.

Турска, међутим, није била у том тренутку спремна за рат. На граници Источне Румелије није имала више од 4000 људи; у Једрену, имала их је 6—7000. Истина, у Маћедонији је било 15000 људи, али њих Порта није смела кретати, бојећи се да се у ту област не пренесе покрет из Источне Румелије. Али и то војске што је имала, Турска није могла ставити у покрет, јер су јој новчана средства недостајала.

Као да је то знао, Кнез Александар је чинио све што је од њега зависило да припреми Порти часну отступницу. Колико год му је радња била бунтовничка, толико му је говор био мирољубив и лојалан. Он је, већ 9. септембра, упутио из Пловдина депешу Великим Силама, у којој је »најсвечаније изјављивао« да је сједињење две Бугарске извршено без непријатељске намере према Цар. Отоманској Влади, да он и даље признаје сизеренство султаново, да јамчи за мир у обе земље и за безбедност њи-

хова становништва без разлике вере и народности, и да с тога моли Велике Силе да се заузму код Султана да он призна сједињење. Сасвим у духу те депеше, он је предузео (1) мере који су биле потребне за безбедност мусломана у Румелији, и (2) мере које су биле потребне за одржање мира у Отоманској Царевини. С једне стране, он је наредио да се мусломанима не одузима оружје, а с друге да се забрани скупљање чета за упад у Маћедонију. И онда на основу тога тврдио је да се само његовом присуству у Румелији има благодарити што се преврат није изметнуо у грађански рат између хришћана и мусломана, и што се, заједно с тиме, није пренео и у остале делове Отоманске Царевине. Изгледало је чисто, као да је он отишао у Румелију управо само ради повраћања мира у тој области, и да је у томе толико успео, да је свака турска радња постала непотребна. То давање лојална вида једној револуцији и то пријатељевање с Турцима у самом часу устанка на султанову власт, опомиње нас у многоме на политику Кнеза Милоша.

Како су се Велике Силе држале у том питању о уласку турске војске у Румелију, — нарочито, оне три Силе које су у балканским стварима биле најзаинтересованије, Русија, Енглеска, Аустрија? Не може се рећи да је и једна од те три Силе окуражавала Султана да пошље војску у Румелију. Султан је, изгледа, прво желео да зна мишљење енглеске владе. Њен амбасадор у Цариграду, сер Виљем Вајт, одговорио му је да још није добио упутства. Султан је онда желео да зна његово лично мишљење, али сер Виљем није нашао да може његову радозналост

задовољити. Ово резервисано држање Енглеске сасвим је разумљиво. Пошто је њој било стало до турске потпоре у Мисиру, она није хтела да изгледа већи пријатељ Бугарима него Турцима, саветујући Султану да противу пловдинског преврата ништа не предузима. Да му пак саветује војну радњу противу преврата, она је још мање могла, бар то није могла конзервативна влада која је тада била на управи земље. Она је стајала пред изборима: кад би по њеном савету турска војска ушла у Румелију, онда би Гледстон могао изазвати такву струју против конзерватиеваца као главних криваца за просуту хришћанску крв у Румелији, да би они за цело пропали на изборима. Из тих разлога, енглески амбасадор се задовољио у први мах да буде прост посматрач.

Аустрија је била противна уласку турске војске у Румелију. Она се бојала да се с уласком турске војске не понове у тој области покољи из 1876., што би могло дати повода Русији да интервенише, и да том приликом заузме Бугарску.[1] Даље, она је сматрала да је важније шта ће се десити у Маћедонији, него шта се десило у Румелији, па је поручила Султану, да је његова ствар хоће ли покушати шта у Румелији; да се ње тиче само то, да револуција не пређе у Маћедонију, и да би с тога желела да види у овој области довољно турске војске за одбрану маћедонске границе.[2] Препоручивати, пак, Султану да групише своје трупе у Маћедонији, то је било исто толико колико и препоручивати му да не шаље никакве трупе у Румелију, пошто је он у ту област могао, у том тренутку, само маћедонске трупе послати.

[1] П. К. I. Бр. 59. [2] П. К. I. Бр. 12.

Што се тиче Русије, она се ставила на то гледиште, да је главно спречити »крвопролића«, и пошто су се она могла спречити само тако, ако би Турска остала скрштених руку, Русија је, у једном циркулару Великим Силама од 9. септембра, предложила да се бугарско питање расправи радњом европске дипломатије. У место што би Порта угушила својом војском румелијску буну, требало је, по руском предлогу, да Велике Силе дејствују на Кнеза Александра моралним притиском, који је могао истина остати без икаква резултата, али је бар имао за себе то, да ни с каквим крвопролићима није био скопчан.

Овакво држање Великих Сила било је од утицаја на Султана. Он је примио идеју о посредовању Великих Сила, и услед тога одмах променио великог везира, узимајући на место Саид паше, који је предлагао рат, Ћамил пашу, који је био велики енглески пријатељ, и с тога већ миролјубивије расположен. Султан се тиме још није био одрекао свог права по Берлинском Уговору, да једног дана уђе с војском у Румелију. То своје право он је поменуо, и управо подвукао у оном циркулару којим се обратио Великим Силама за посредовање. Али, он је желео да не чини употребу од тог свог права, пре него би се огледала мирна дипломатска средства; он је изгледа, рачунао да ће, благодарећи посредовању Великих Сила, добити времена да се боље спреми за рат

У овој првој фази бугарског питања, било је интересантно држање Русије. После Турске, та је Сила била највећма повређена у својим интересима пловдинским превратом, пошто је тај преврат из

вршен с планом да се Кнез Александар, па с њиме и цела Бугарска, ослободи утицаја Русије. Опет за то, Русија је била та која није дала Порти да уђе с војском у Румелију и обори ново стање ствари које је ту било створено Кнезом Александром. То се објашњује тиме, што противу самог сједињења Бугарске и Румелије Русија никада није била. Напротив, она га је прва и прогласила Сан-Стефанским Уговором, а ако је оно после било покварено Берлинским Уговором, то је било преко њене воље, управо њој узпркос. Извршен у последњем часу без њеног знања, пловдински је преврат годинама био њоме припреман, и она се с разлогом могла жалити на Кнеза Александра да јој је украо мисао. Шта би, уосталом, она добила да је пустила турску војску у Румелију? Она која је већ била отуђила од себе бугарског кнеза, отуђила би овим од себе и бугарски народ, који не би могао бити више уз њу, кад би је видео где позива Турке да кваре његово сједињење. У исто време, турско-бугарским ратом било би поново отворено источно питање, а Русија, после искуства из 1878., није налазила никаква рачуна да то питање поново отвара, — нарочито не 1885., кад су Силе биле мање више исто онако груписане као на Берлинском Конгресу.

Ето зашто Русија није дала Порти да својом војском потре свршени чин сједињења. Али, колико је год бранила само сједињење, толико је она нападала на Кнеза Александра, што је сједињење извршио. Свом давнашњем незадовољству противу њега, она је давала сада отворена израза: у овој прилици, кад се Кнез Александар, повредив Берлински Уго-

вор, замерио свим Великим Силама, Русија је могла то учинити, а да не изгледа да неки свој посебни рачун с њиме расправља. Кнез Александар је, из Пловдина, телеграфисао Цару: »Ви волите бугарски народ, с тога се надам да ћете одобрити што сам учинио.« Александар III одговорио му је исто тако кратко: »Зато што волим бугарски народ, не одобравам што сте учинили.«[1] И да би још јасније показао колико то не одобрава, он је наредио свим бугарским официрима у руској војсци, почев од министра војног, да даду оставке.

Изјављујући тако демонстративно своје незадовољство, Русија је хтела да покаже пред Европом, да она заиста није умешана у преврат. На вест о преврату, у први мах свугде се мислило да је то Русија удесила, и Александар III, човек лојалан, коме је било непријатно да га за такво једно изненађење и сумњиче, желео је да то мишљење што пре, и што енергичније, побије. Осим тога, осуђујући Кнеза Александра, Русија је осуђивала тенденцију с којом је преврат био извршен; ма колико да је сам преврат са својим резултатима улазио у планове Русије на Балкану, и поклапао се с њеном идејом о једној Великој Бугарској, тенденција с којом је извршен била је несумњиво управљена против Русије. Она се састојала у томе, подићи Кнезу Александру, на чијем је паду Русија радила, толико углед код народа да постане немогућно оборити га.

Но тај начин циљ је руске дипломатије био двојак: с једне стране, одржати сједињење, кад је

[1] П. К. I. Бр. 17.

већ извршено: с друге, осудити Кнеза Александра, који га је извршио. Примити дело, одбацити човека. Овај двојаки циљ огледа се, нарочито, у саопштењима чињеним од стране Русије Бугарима. Цар је рекао депутацији бугарске скупштине: »Гледаћемо да се све мирним путем расправи. Наравно, да вас више не можемо растављати.« Преко Кнеза Александра прешао је ћутањем које је било речитије од сваке осуде. Гирс, опет, извештавајући софијску владу о пријаму те депутације код Цара, тврдио је да се »осећаји Русије према *бугарском народу* нису променили узпркос правцу којим је у последње време пошла *бугарска влада.*« И онда је настављао: »Идеја да се два дела Бугарске сједине, разумљива је. *То је била и жеља Русије.* Али Њ. В. Цар не може одобрити средства којима су се Бугари послужили на супрот жељи Његовог Величанства...«[1]

Да ли се у Петрограду држало да је царев утицај тако јак у Бугарској, да ће Кнез Александар морати пасти, чим се чује да је Цар против њега? Факт је да се са знањем руске агенције имао држати 10. септембра један збор у Софији, на коме би се предложило збачење кнежево и стављање Бугарске под руски протекторат. Ако до тога збора није дошло, то је само с тога што је влада у томе прогласила ванредно стање.[2] Али руска осуда над Кнезом Александром није имала оних последица које су се у Петрограду очекивале. Напротив, у место да се јави у народу струја противу Кнеза, почела се јављати струја противу Русије. Кнез је толико оличавао у себи ствар сједињења, да народ није могао

[1] П. К. I. Бр. 370. [2] П. К. I. Бр. 30.

одвојити сједињење од њега, као што је чинила Русија, па, следствено, није могао разумети ни то, да Русија не ради противу сједињења онда кад противу Кнеза ради. Опозивање руских официра у бугарској војсци, за тим, била је једна мера која је бугарски народ могла само огорчити. У народу се говорило: ти руски официри које смо пуних шест година плаћали као кнежеве, напуштају нас данас кад су нам најпотребнији! Што је најгоре, у народу се није знало, и није могло знати, шта је Русија радила у Цариграду да спречи улазак турске војске у Румелију. У народу се очекивао сваког часа рат с Турцима, и, баш у томе тренутку, долази опозивање руских официра. Цар нам обезглављује војску у очи самог рата, морао је сваки Бугарин помислити. Залуд су била сва уверавања руског канцелара да се осећаји Русије нису променили према бугарском народу; овај је факт био јачи од свих тих уверавања.

Што се тиче владе бугарске, она се много брже и много потпуније обрнула противу Русије. Уосталом, то је било и природно, јер је она од Русије била непосредно нападнута. Док је Народно Собрање бирало депутацију која ће ићи Цару, влада је послала једног дискретног изасланика у Лондон, с мисијом да сврати лорду Солзберију пажњу »на извесне факте који се тичу бугарског питања.«[1] А истог оног дана кад је депутација Народног Собрања била примљена код Гирса, енглески консул у Пловдину послао је својој влади овакав извештај:

»У вези са својом последњом депешом, част ми је известити Вас, да су ме чланови привремене

[1] П. К. I. Бр. 215.

владе која је образована у Пловдину, молили, *с одобрењем Кнеза Александра*, да телеграфским путем доставим Влади Њеног Величанства њихову молбу, да се Енглеска заузме за румелијску револуцију. Желели су даље да изјавим, да су они радили без савета, па чак и без знања Русије, и да је покрет био ускорен због тога што је непријатељство Русије бивало све јаче према владаоцу Кнежевине Бугарске. Они су убеђени да би Западне Силе, признав сједињење, дале могућности да се образује једна моћна држава која би служила као устава руском продирању к Цариграду...«[1]

[1] П. К. I. Бр. 343.

V. Изјава Великих Сила; преговори о конференцији

Пошто су се примиле посредовања између Порте и Кнеза Александра, Велике су Силе овластиле своје цариградске амбасадоре, да споразумно саставе једну изјаву која би се, од стране Великих Сила, упутила, једновремено, и Порти и Кнезу Александру. По првобитном плану, требало је да у тој изјави буду два параграфа. У првом би се изразила жеља да сваки оружани сукоб између Турске и Бугарске изостане; Великим се Силама чинило то важније него и само одржање Берлинског Уговора у важности. У другом параграфу, говорило би се о томе како би требало убудуће уредити односе између Бугарске и Румелије.

Одмах у почетку разговора између амбасадора, видело се да је то питање о будућим односима између Бугарске и Румелије тако важно, да се ради њега мора држати формална конференција Великих Сила. Изјава је тако сведена цигло на први параграф. То је имала, по томе, да буде платонска манифестација Сила у корист мира, апел њихов на Бугаре и Турке да се уздрже од рата, апел сасвим

излишан, јер су Турци имали довољно неодлучности, а Бугари довољно, истина сасвим оправданог страха, да и без ичијег апела то учине.

Али ни састављање једне овакве безначајне изјаве није ишло лако. Она је издржала две редакције, и њен дефинитивни текст утврђен је тек након десет дана, — за које је време Порта морала у два маха опомињати амбасадоре да се пожуре. Ове су тешкоће долазиле, прво, од туда, што су Велике Силе биле сложне само у једном: узети румелијско питање у своје руке. Како ће га пак, после, оне решити, о томе између њих није постојала готово никаква сугласност; због тога требало је пазити да ни у изјаву не уђе ништа што би се могло узети ма само као алузија на ово или на оно решење. Па онда, у изјави је требало, у исто време, осудити повреду Берлинског Уговора, и саветовати Порти да она поводом те повреде ништа не предузима. Што је било још теже, повреду Берлинског Уговора требало је осудити тако, да ратна странка у Цариграду не буде тиме окуражена, као што је и умереност требало Порти саветовати тако, да тиме опет не буду окуражени извршиоци пловдинског преврата.[1]

Врх свега тога дошла је енглеско-руска несугласност која се све више испољавала у бугарском питању. Енглеска је хтела по што по то да одржи Кнеза Александра на престолу, — а Русија да га обори. И зато, кад је ваљало у изјави осудити повреду Берлинског Уговора, енглески се амбасадор бојао да се то не тумачи противу Кнеза Александра, јер је, неоспорно, на првом месту, он био одговоран

[1] П. К. I. Бр. 203.

за повреду Берлинског Уговора. Енглески је амбасадор, дакле, предложио да се свако помињање Берлинског Уговора изостави као излишно. Руски амбасадор, напротив, хтео је да се не само помене повреда Берлинског Уговора, него да се још именује и Кнез Александар као главни кривац. Русија је гледала да наведе Велике Силе на осуду Кнеза Александра; пошто је он био постављен на бугарски престо с њиховим пристанком, то би му, после њихове осуде, опстанак у Бугарској постао морално немогућан. На крају крајева, наравно, није усвојен ни руски ни енглески предлог; усвојено је нешто средње, на име, да се, за љубав Русије, помене Берлински Уговор, али да се, за љубав Енглеске, прећути Кнез Александар.[1]

Изјава до које се најзад дошло била је, као све изјаве те врсте, потпуно апсурдна. Она је признавала сизеренска права султанова над Румелијом, и у исто му време одавала хвалу што за њихову одбрану није ништа предузео. Осуђивала је повреду Берлинског Уговора, а онога који је за њу био крив ниједном речи није споменула. У својој првој редакцији, она је бар осуђивала незаконито присуство бугарских трупа у Румелији; после се нашло да је и то сувише, те је, у својој дефинитивној редакцији, изјава осуђивала само још »скорашње догађаје« у тој области. Категорички, изјава је изразила само жељу Великих Сила да се румелијска револуција не пренесе и у остале делове Отоманске Царевине. Она је за сваки такав покушај учинила одговорнима »оне који држе власт с ове и с оне стране Балкана,« —

[1] П. К. I. Бр. 149.

позивајући, у исти мах, »старешине бугарске војске« да избегавају свако прикупљање бугарске војске на румелијској граници. Али, и на том месту где је изјава најкатегоричнија била, колико заобилажења да се не именује Кнез Александар![1]

Ова је изјава саопштена Порти и Кнезу Александру. Овај је, у том тренутку, толико стрепио од уласка турске војске у Румелију, да је била права иронија опомињати га да не изазива Порту, преносећи револуцију из Румелије у остале делове Отоманске Царевине. Ипак, он је био толико вешт дипломат да ту опомену узме сасвим озбиљно. Он је одговорио Великим Силама да ће радо настати да се румелијска револуција локалише, али да се нада да ће за то њени већ постигнути резултати бити признати. Он је хтео затворити Европу у ту дилему: или признање свршеног чина у Румелији, или буна у Маћедонији.[2]

Пошто су Велике Силе тако срећно спречиле рат између Турске и Бугарске, што је, с погледом на оскудицу ратоборног расположења и код једне и код друге стране, било много лакши посао но што су, може бити, оне замишљале, — требало је да се њихови амбасадори састану у конференцију која ће решити румелијско питање.

Као што је већ речено, Велике Силе нису биле сугласне о томе како ваља решити румелијско питање. Русија, Немачка и Аустрија биле су за то, да се конференција стави на земљиште Берлинског Уговора, па да тражи, пре свега, васпостављење status quo у Румелији. Васпостављење status quo имало

[1] П. К. I. Бр. 164, 280. [2] П. К. I. Бр. 297.

се, пак, овако извршити. Конференција би, преко једног изасланика, позвала Кнеза Александра да се повуче с војском из Румелије. Тај би изасланик носио собом и обећања и претње; он би рекао Кнезу: ако не послушате Велике Силе, оне ће пустити турску војску у Румелију; а ако их послушате, оне ће онда гледати са Султаном, да ли се и колико могу задовољити жеље бугарског народа. Прво, дакле, васпостављење status quo моралним притиском Великих Сила, па тек пошто би се тако осветио Берлински Уговор, и задовољио Султан, — узети у испитивање жеље бугарског народа. То је био заједнички програм Русије, Немачке и Аустрије; — програм тројецарски, како се онда звао.[1]

Тај је програм изгледао, на први поглед, сасвим уместан. Ако се румелијско питање хтело решити мирним и легалним начином, то је могло бити само с помоћу Султана, који је, по Берлинском Уговору, био сизерен Румелије. Међутим, свака радња од његове стране претпостављала је, да се претходно учини крај оном стању које је у Пловдину постојало на супрот његовом ауторитету. Баш и кад би се дао у начелу склонити на извесне уступке бугарском народу, он је могао учинити те уступке само на тај начин да изгледа као да их чини, мање више, властитом иницијативом, а не принуђен бугарском војском у Румелији. Он је могао само тако благословити свршени чин сјединења, ако тиме не би уједно благословио и революционарна средства којима је тај чин био извршен. То је била она стара политика: не дати реформе док траје револуција, него тек пошто се ова угуши.

[1] П. К. I. Бр. 250.

У ствари, иза тројецарског програма опет се крила једна руска интрига против Кнеза Александра. Повлачење бугарске војске из Румелије не би било толико удар за сједињење, колико би било удар за Кнеза Александра лично. Тиме би се показало да он није био у стању свршити ништа сам у Пловдину, — и како би онда изгледао детињаст његов покушај да изненади Силе једним свршеним чином... Он би се онда нашао апсолутно у онако истом положају као после једне изгубљене битке. Што је главно, кад би Силе узеле да решавају о будућности Румелије, онда би пријатељство Русије постало потребније Бугарима него икада, и ова би држава опет дошла у згодан положај да их уцењује збачењем Кнеза Александра.

Главну опозицију тројецарском програму чинила је Енглеска. Та сила која је на Берлинском Конгресу толико радила да се Румелија и Бугарска одвоје једна од друге, била је сада за њихово сједињење, и лорд Солзбери овако је објашњавао тај обрт у енглеској политици. Енглеска, говорио је он, није пп 1878. била противна Великој Бугарској из непријатељства према бугарском народу, него јој је била противна с тога што се бојала да та Велика Бугарска, због још неразвијене свести у бугарског народа, не постане руска губернија. Специјално што се тиче Румелије, она је била одвојена од Бугарске само за то, да би Балкан био границом између Отоманске Царевине и Бугарске, а така јака природна граница требала је Отоманској Царевини према Бугарској опет за то, што је ту, у време Берлинског Конгреса, логоровала руска војска, и што је, после њеног одласка, управа над бугарском војском имала да буде у руским рукама.

Срећом, ствари су се окренуле много боље него што се Енглеска надала. Бугарска је на путу да се сасвим ослободи руског туторства, и увећању такве једне еманциповане Бугарске Енглеска нема никаква разлога да се противи. Напротив, она има разлога да њеном увећању иде на руку;у колико Бугарска буде већа, у толико ће више и отпорне снаге против Русије имати. Шта више, онда ни Балкан није толико потребан Турској. Њу ће од Русије боље бранити живи бедем бугарског народа, него један Балкан преко кога је, уосталом, руска војска умела већ један пут прећи. На основу тога, лорд Солзбери је закључивао да, у ствари, Енглеска није променила своју политику од 1878. Њој је једнако циљ спречити руску превласт на Балкану; ако она сада противу руске превласти употребљује те исте Бугаре за које се 1878. мислило да ће руској превласти служити, из тога не излази да се променила енглеска политика, већ излази да су се променили Бугари.[1]

Али, док је овако говорио, лорд Солзбери је знао да еманципација Бугарске још није довршена, да је она тек почета, и да је за њен успех неопходно да Кнез Александар остане на престолу. Већ 12. септембра, дакле на недељу дана по преврату, за њега је то толико јасно да он издаје упутства енглеском амбасадору у Цариграду, да се одупре сваком предлогу о кнежевом збачењу.[2] Наравно, да према томе, лорд Солзбери није могао никако пристати ни на тројецарски програм, који је био склопљен с једном скривеном мисли противу Кнеза Александра.

[1] Беседа код Лорда-Мера, 28. октобра 1885.

[2] П. К. I. Бр. 72.

Лорд Солзбери се дакле изјавио противу предлога да Велике Силе позову Кнеза Александра да изиђе с војском из Румелије. Он је говорио Силама Тројецарског Савеза: Ви ћете позвати Кнеза да изиђе с војском из Румелије; али шта ћете радити, ако вас он не послуша? У том случају остало би само једно: да пустите Султана да га одатле отера. Али, онда, треба чинити једно distinguo. Ако Турци уђу у Румелију, пошто корак Великих Сила код бугарског кнеза остане без резултата, то неће бити сасвим иста ствар као да су они то учинили одмах после пловдинског преврата. Да су они то учинили онда, они би само употребили оно право које има свака држава да угуши буну на свом земљишту, и пошто их Велике Силе не би могле спречити у употреби тога права, то оне, следствено, не би ни одговарале за оно што би Турци починили по Румелији. Али, ако би они ушли у ту област тек пошто би се Кнез Александар одупро једном формалном захтеву Великих Сила, онда би изгледало да су Турци ушли у Румелију поглавито за то да изврше решење Великих Сила о кнежевом удаљењу из те области. Другим речима, изгледало би да су они добили мандат од Европе, и онда би, неминовно, и на ову пала одговорност за хришћанску крв коју би Турци том приликом просули. Такву, пак, одговорност Енглеска није рада да навуче на себе.[1]

Русија и Аустрија нису знале шта да одговоре на ову енглеску аргументацију. Оне су морале признати да нису начисто с тиме, шта треба радити, ако Кнез Александар не послуша Велике Силе. Мо-

[1] П. К. I. Бр. 259, 288.

рале су такође признати, да су исто тако мало раде као и Енглеска примити на себе одговорност за улазак турске војске у Румелију. Али, оне су тврдиле да Кнез Александар није луд да не послуша Велике Силе, кад све, сложно, навале на њега, и да с тога нема смисла питати се, шта да се ради, ако их не послуша.[1]

Али, — лорд Солзбери је онда настављао, — кад Велике Силе нису начисто с тиме шта ће радити, ако Кнез Александар не буде хтео, на њихов позив, изаћи из Румелије, онда је најбоље и не позивати га да то учини. Нашто се правити смешан, па заповедати онда кад човек није сигуран да ће бити послушан? По тројецарском програму, после васпостављења status quo требало је узети у испитивање жеље бугарског народа. Међутим, те се жеље нису могле ни у најмањој мери задовољити, а да се тиме status quo не повреди, — из чега је излазило да њихово задовољење није требало условљавати претходним васпостављењем status quo. У име Енглеске, лорд Солзбери није предлагао ништа мање, него да конференција, пре сваког покушаја васпоставити status quo, узме у испитивање жеље бугарског народа, тако да то буде прва тачка њеног програма, а не друга.[2]

Разлика је између енглеског предлога и тројецарског програма била велика. По тројецарском програму, задатак је конференције био, на првом месту, васпоставити status quo, и ако се то није слагало са жељама бугарског народа. По енглеском предлогу, задатак је конференције био упознати се са жељама

[1] П. К. I. Бр. 282, 296. [2] П. К. I. Бр. 340.

бугарског народа, и оценити колико су оне оправдане. Наравно, да је ову разлику у мишљењу између Сила требало отклонити пре састанка конференције: конференција, без тачно одређеног задатка, тешко је могла до каквог резултата доћи. Али, између Русије, Немачке и Аустрије, с једне стране, а Енглеске с друге, није се пре састанка конференције постигао никакав споразум о њеном задатку. Свака је страна остала при свом гледишту, и тако су се амбасадори Великих Сила састали у Цариграду, не знајући управо ради чега се састају, — да ли да васпоставе status quo у Румелији, или да признаду свршени чин пловдинског преврата, у колико би се овај слагао са жељама бугарског народа.

VI. Држање балканских држава.

Држање балканских држава према бугарској револуцији било је неједнако. Црна Гора, за све време, није се ни чула. Румунија се понашала као да је се цела ствар не тиче. Не само да није наредила мобилизацију, него је шта више опозвала једну раније издану наредбу о маневрима. Крајем октобра, њен посланик у Цариграду порекао је на Порти све гласове о савезу између Румуније и Србије, изјављујући да Румунија нема интереса у бугарском питању. Мало доцније, у румунском парламенту, Браћано је говорио о симпатијама румунског народа за сједињење Бугарске и Румелије, које је опомињало на сједињење Влашке и Молдавије. Речју, држање Румуније било је тако исправно, да Велике Силе нису сматрале за потребно ни опомињати је да се уздржи од сваке акције, док такве опомене нису престајале давати Србији и Грчкој.[1]

Ове су две државе, одиста, одмах протестовале противу бугарског сједињења. Грчка је била у згодном положају да то учини. На Берлинском Конгресу

[1] П. К. I. Бр. 69.

било је постављено начело о равнотежи између Словена и Грка на Балканском Полуострву. Ради тог начела Румелија је била одвојена од Бугарске, у исто време кад је Грчкој проширена знатно граница, и ако та држава није то никаквим ратом с Турском била заслужила.[1] На то начело равнотеже између словенства и јелинства, опоменуо је сада Велике Силе грчки министар спољашњих послова, Делиани, својом депешом од 28. септембра.[2] Он је ту опширно говорио о неправди учињеној од стране Великих Сила Грчкој. Оне границе које су јој обећане Берлинским Уговором, биле су сужене конвенцијом од 1881. Па не само да се тада повредио Берлински Уговор на њену штету, него је и сада, на супрот том уговору, извршено сједињење Бугарске и Румелије, које су 1878. Велике Силе биле одбациле као противно грчким интересима. Делиани је помињао још и то, како у Румелији има и грчког насеља, према чијој судбини Грчка не може бити равнодушна.

Али, колико је год била незадовољна пловдинским превратом, толико је Грчка била и неспремна за сваку акцију.[3] Она није имала новаца: буџетом је био предвиђен дефицит од 4,000.000 динара за идућу годину. Међутим, ни оружја ни муниције није било довољно. Трећина војника није имала униформе. Томе је требало додати оскудицу сваког ратног искуства код грчке војске, оскудицу која је постала свима позната у рату с Турском од 1897., а коју су увиђавни људи у Грчкој, на пр. Трикупи, слутили

[1] Седнице Берлинског Конгреса, протокол VIII.

[2] П. К. I. Бр. 281. [3] П. К. I. Бр. 200.

већ 1885. Према томе, кад се састала у Цариграду конференција Великих Сила, која је, према тројецарском програму, имала да ради на повраћању status quo у Румелији, грчка је влада једва дочекала тај изговор да она у том смислу ништа не предузима. Она се с највећом готовошћу одазвала позиву Великих Сила да до свршетка конференције остане мирна. Она је била решена да уђе у акцију тек по крајњој потреби, ако Велике Силе не би биле у стању повратити status quo. Пошто је, пак, српско-бугарски рат наступио пре свршетка конференције, то је грчка влада, сасвим доследно, остала у чисто посматрачком положају за све време тога рата. Њена акција, или тачније рећи, њен покушај акције долази тек после свршеног рата, онда кад су Велике Силе пристале да признаду бугарско сјединење. Али тај покушај акције остаје, по нужности, ван ове расправе која се бави само српско-бугарским ратом. Овде је важно утврдити само то, да је Грчка, исто онако као и Црна Гора и Румунија, ма да из других разлога, била пасивна у тој фази бугарске кризе, која се протеже од састанка цариградске конференпа до почетка српско-бугарског рата.

Србија је такође протестовала противу сједињења Румелије с Бугарском. Њен је протест најјасније мотивисан у престоној беседи којом су, 20. септембра, отворене седнице Народне Скупштине у Нишу. У тој се беседи тврдило да је Берлинским Уговором постављена извесна равнотежа између балканских држава, која је пловдинским превратом поремећена. Од наше се стране није тражило да се Берлински Уговор по што по то одржи у снази. Да

ли ће се он одржати у снази, то се остављало Великим Силама да реше, али се наговештавало да, на случај признања бугарског сједињења, треба дати накнаду Србији, како би се бар очувала равнотежа основана Берлинским Уговором, ако се већ поједини чланови тога уговора морају жртвовати.

Ово гледиште изражено у престоној беседи, било је критиковано од европских публициста и новинара, по нашем мишљењу, без довољно разлога. Замерало нам се, што ми устајемо да бранимо Берлински Уговор, кад га нисмо ни потписали. Кад би се због протеста Србије поништило бугарско сједињење, онда би то значило, писао је Times, да се не може променити ни један члан у Берлинском Уговору, док Србија не пристане, а то би било сасвим апсурдно. Ова је замерка у толико нетачна, што ми нисмо били ни устали да бранимо Берлински Уговор, него смо били устали да бранимо равнотежу која је тим уговором била заснована. Да смо пак *то* право имали, не може нам се спорити, док се не би претходно доказало да се равнотежа на Балканском Полуострву тиче само Великих Сила које су је засновале Берлинским Уговором, а не и нас балканских држава, међу чијим је односима она тим уговором заснована. Специјално што се тиче нас, ми смо ради тог начела равнотеже толике жртве поднели, да је природно што смо за његове повреде били тако осетљиви. Због тог начела равнотеже ми смо се не само морали одрећи Босне и Херцеговине, него смо морали пустити да се један део оног земљишта које смо на сабљу добили у другом рату од Турске, одузме нама, и да Бугарима. Док се на нас

то начело тако строго примењивало, дотле за друге оно као да није ни постојало, и на пр. изгледало је да ће се Бугарима допустити да, њему на супрот, прошире своје границе. Ово неједнако поступање Великих Сила према нама и Бугарима морало нам се учинити неправедно, и ми смо морали протестовати.

Али док је у Грчкој сличан протест био не само учињен владом, већ и јавним мнењем прихваћен (можда је ово и натерало владу да протестује), дотле се у Србији могло видети да влада протестује истина, енергично противу бугарског сједињења, али да њен протест не налази код јавног мнења довољно одјека. Ван владе мишљења су била подељена да ли је у овој прилици у опште требало протестовати, и они који су мислили да није требало, резоновали су овако.

Такво држање Србије било је противно идеји Кнеза Михаила о заједничкој радњи балканских народа. Већ 1876. Србија је била ушла у рат с Турском, имајући међу балканским државама само једног савезника, и то Црну Гору. Али ако је она још тада почела радити мање више на своју руку, без споразума с другим балканским државама, она бар није, до 1885., радила ништа противу њих. Те године, пак, она је политику Кнеза Михаила сасвим преврнула. Овај је владалац веровао да српски покрет на Балкану може само тако успети, ако се с њим упоредо буде јавио један покрет грчки и један покрет бугарски. На непуних двадесет година после њега, Србија одбија не само сваку солидарност с једним бугарским покретом, него прави питање части од

тога да се његови резултати потру. Што је знатно, она се тако понаша према једном бугарском покрету... Не само, дакле, да је Србија раскинула политичку заједницу балканских народа, него је раскинула и крвну заједницу словенских народа. И кад је већ дотле дошло, мисао Кнеза Михаила, поред свег нашег певања да она »неће погинути«, била је одиста погинула.

Немогуће је спорити да је, 1885., Србија била обелоданила нов правац у својој спољашњој политици. Они који су тврдили да Србија осамдесетих година не ради онако као што се шесетих и седамдесетих година мислило да треба да ради, имали су право. Србија, одиста, није радила тако, већ друкчије. Али, да би се њен рад од 1885. осудио, није довољно утврдити да се он није слагао с начелима постављеним пре десет и пре двадесет година. Треба још видети, да ли се 1885. могло и даље по тим начелима радити.

Не сме се заборавити да је од смрти Кнеза Михаила до српско-бугарског рата протекло доста воде испод моста; да је, нарочито, у том размаку времена, дошао Берлински Уговор, и да у историји балканских народа тај уговор представља тако исто једну обртну тачку као и Кучук-Кајнарџијски Уговор од 1774. и Париски Уговор од 1856. Тенденција је Кучук-Кајнарџијског Уговора била довести под протекторат Русије све хришћане у Турској. Кад су се ти хришћани у току XIX. века стали ослобођавати турског господарства, образујући своје самосталне државе, онда је Русија хтела извести из Кучук-Кајнарџијског Уговора за себе право, да се она једина

међу Великим Силама сме мешати у послове тих нових држава на Балкану. Ове су њене претензије биле узбијене Париским Уговором, који је протекторат Русије над новим балканским државама заменио заједничком гарантијом Великих Сила. У ствари, та је гарантија значила да ниједна Сила не допушта другој мешати се у послове тих држава, и за то се слободно може рећи да те државе никад нису биле самосталније него у времену од 1856. до 1878. Како Берлински Уговор стоји према Кучук-Кајнарџијском Уговору и према Париском Уговору? Њиме је оборено стање ствари после 1856., али опет за то није васпостављено стање ствари пре 1856. Њиме је заснован један мешовит систем. Балканско је Полуострво подељено у две сфере, од којих је једна стављена под утицај Русије, а друга под утицај Запада, или тачније речено, Аустрије, која је имала да на Балкану заступа интересе Запада. Од Париског Уговора задржано је толико, што Русија није вршила свој утицај над целим Балканским Полуострвом. Од Кучук-Кајнарџијског Уговора повраћено је толико, што је у оном делу полуострва који је у њену сферу допао, њен утицај био искључив.

Берлинским Уговором био је задан тежак удар заједници балканских народа. Док су они сви били под истом руском заштитом, они су могли радити заједнички, јер су из истог центра добијали импулс. Док су били под заједничком гарантијом Великих Сила, они су опет могли радити заједнички, јер им Велике Силе нису у томе ништа сметале. Али, оног дана, кад је један балкански народ стављен у сферу ове Силе, а други балкански народ у сферу оне Силе

границе тих сфера постале су нека врста препона између њих. Ривалства која су постојала између Аустрије и Русије пренела су се, фатално, и на оне балканске народе који су били под утицајем једне или друге од тих двеју Сила. И да се не тражи други пример, како су Срби и Бугари могли радити заједно, кад су Срби имали да буду авангарда аустријска на Балкану, а Бугари, авангарда руска; како су они могли ићи у корак, кад се једнима заповедало из Беча, а другима из Петрограда?

Ипак, имало је разлога мислити, да се ми никад нећемо толико отуђити од Бугара да противу њиховог сједињења протестујемо. Имало је разлога мислити, да ће свест о словенској солидарности бити код нас увек толико јака да нас од тога спречи. Али, у времену од 1880. до 1885., у Србији се готово престало веровати у словенску солидарност. Ми смо се одвојили прво од Русије, па онда, изгубив везу с њоме, као да смо постали равнодушни и према свим другим словенским народима. Ову промену у нашем политичком животу извршила је напредна странка, управо, кроз напредну странку, један човек, Милан Пироћанац.

Пироћанац је био међу нашим политичким људима једна реткост: он је имао идеја, и што је главно, његове су се идеје везивале једна за другу тако да су чиниле један систем. Али, Пироћанац није имао да стави у службу својим идејама никакав политички темперамент. Са својом женском осетљивошћу, са својом болесном гордељивошћу, са својим ћудљивим господством, Пироћанац је био мање створен за политику него мако други. Ње-

гове су идеје водиле Србију за све време напредњачке владавине, али су је, тако рећи, водиле без њега. И ако најпаметнији човек у својој странци, он се морао повући из политике, па гледати како његови мање способни другови остварују његов програм који нису можда људски ни разумели. Том нервозном идеологу, разочараном пре времена, остало је, као једина утеха, да пише брошуре и чланке у којима ће развијати своје политичке комбинације, и пошто су његови списи вредели много више него његова дела, то ће он који је имао амбицију да буде велики министар, остати, по свој прилици, запамћен само као један велики публицист.

У основи Пироћанчеве политике налази се мржња према Русији, мржња уосталом сасвим интелектуална. Пироћанац је био образован на Западу, а у његово време, сваки западњак морао је бити противник Русије. Тада се још Русија сматрала као једна велика држава варварског типа, ближа Азији него Европи, неспособна да се икад прилагоди западној цивилизацији. Страховало се да њене многобројне примитивне народности не навале на културне европске државе, као што су некада варварска племена навалила на Римску Царевину, — па ту зебњу изразио је и Пироћанац у једној својој познатој реченици о томе, како ће »копита козачког коња модерну културу моћи да поништи.« Питање да ли ће се Србија држати Русије или не, састојало се по Пироћанцу у томе, да ли ће Србија остати и даље у варварству и незнању истока, или ће покушати да се прилагоди западној цивилизацији. И као човек који је тек окусио од западне цивилизације, Пиро-

ћанац је тврдио да спас Србије лежи само у прилагођавању тој цивилазацији.

Обраћање к западу Пироћанац је према томе схватио много озбиљније него макоји политичар и пре и после њега. Обраћање к западу он је схватио не као обичну дипломатску акцију, већ као покушај да се Србија препороди. Мисија његовог министарства од 1880. требало је управо да буде једна културна мисија. То је министарство говорило ни о чем мање него о томе да »модернише« и »европеише« Србију. Ристић је био оградио земљу китајским зидом. Под његовом владом, Срби су остали још источњаци, пуни ако не мржње, а оно неповерења према туђинцима, повучени у своју патријархалну простоту, која је имала истина своју поезију, али само за то што је одавно престала бити савременом и практичном. Требало је, дакле, по што по то изложити Србију западним утицајима. Приступило се грађењу жељезнице, која је имала да нас у материјалном смислу веже с Европом. Стали су се закључивати међународни уговори, који су имали да нас уведу у велику европску заједницу. У унутрашњој управи усвојена су начела либералног Запада, независност судска, слобода штампе, слобода зборова и удружења, итд. — наравно, поглавито због своје властите вредности, али нешто и с том скривеном мисли да се, на тај начин, што више одвојимо од аутократске Русије.

Пироћанац, па за њим и цела напредна странка, стављао се дакле на то гледиште да су, у политици, претежније културне везе него племенске. Иначе, не би се могло правдати да се Србија одваја од Русије

с којом је стајала у племенској заједници, па да се приближује западним државама с којима је само у културну заједницу могла ступити. Али, кад се једном стало на то гледиште да су културне везе претежније, у политици, него племенске, онда је било не само свршено са сваком интимношћу између Србије и Русије, него је било свршено и са солидарношћу балканских Словена. Одиста, било је немогуће тврдити да племенске везе нису готово ни од каквог политичког значаја, и у исто време ићи и даље заједно с другим Словенима, на пр. с Бугарима, само због тога што су између нас и њих постојале такве с политичког гледишта незначајне везе.

Да се напредњачком политиком успело »модернисати« и »европеисати« Србију, било би сувише рећи. У место тога, њоме се учинило нешто друго, на шта напредњачке вође нису, изгледа, нарочито помишљали. Учинило се да се национална свест код нас, ако тако можемо рећи, индивидуалише. Дотле, специјално српско није се довољно разликовало од општег словенског. Веровало се да у словенском свету не постоји моје и твоје: што добију Црногорци, или шта више и Бугари, то је као да смо добили и ми. У име једне тако широко схваћене словенске солидарности, у име једног таквог комунизма, ми смо својски помагали Бугаре при оснивању њихове Егзархије, и ако је ова била захватила у своју област целу Маћедонију, па с њоме и добар део Пећске Патријаршије. Под напредњацима, Србија се, раскидајући са свима племенским везама, издваја из овог словенског хаоса. Самим тим она долази до свести о својим особеним интересима који не морају бити

истоветни с интересима других словенских народа, а неки пут могу с њима стајати и у противуречности. Србија почиње водити тако звану »државну политику«, т. ј. политику руковођену искључиво интересима српске државе, и при којој се не води рачуна о словенској заједници, која ван наше државне организације постоји. С овом државном политиком, као са сваком новином, било се, наравно, претерало, и то толико да су се интереси српске државе противставили не само интересима појединих словенских држава, него и интересима словенства у опште. Шта више, у једном тренутку, интереси српске државе били су се противставили и интересима српства, што је значило ни више ни мање него порећи нашој држави националну основу, па с њоме и свако право на егзистенцију. Али, остављајући то на страну, оваква једна фаза индивидуалисања била је потребна Србији ради јачања њене самосвести. Излазећи из те фазе, она ће се вратити на идеју словенске заједнице, али, овога пута, она ће је схватити практичније, и за цело неће више пасти у заблуду да у њено име помаже такве покрете који би били слични покрету егзархијском.

Свакојако, једна влада с таквим принципима као што је била напредњачка, није се могла 1885. разнежити бугарским сједињењем као једним радосним догађајем у словенској породици. Она је гледала на тај догађај с чисто српског гледишта. Она се питала без икакве сентименталности, шта Србији њени политички интереси налажу: да се одзове румелијској револуцији, или да противу ње протестује. Напредњачка је влада нашла да Србији њени поли-

тички интереси налажу да протестује противу румелијске револуције. Као што је поменуто, ту одлуку напредњачке владе наше јавно мнење није одобрило. Рат с Бугарима није био код нас популаран, из чега излази да је у народу било још јако осећање словенске солидарности. Али, пошто је рат свршен, у јавном мнењу настаје у један пут обрт. Ако је истина да рат није био популаран, тако је исто истина да, после рата, ми нисмо никад више онако марили за Бугаре као пре рата. То, наравно, долази отуда што се просута крв између два народа не заборавља тако лако, али долази и отуда што, данас, народ осећа извесан антагонизам између нас и Бугара, који 1885. није још осећао.

Напредњачка влада, по нашем мишљењу, није погрешила 1885. у томе што је водила антибугарску политику. Она је погрешила у томе што ту политику није умела да мотивише. Она се позивала једнако на Берлински Уговор; она је једнако тврдила да је тим уговором заснована извесна равнотежа између балканских држава, и да је та равнотежа покварена сада самовласним увећањем Бугарске. Колико су ови разлози по себи били јаки, то је друга ствар; главно је овде да су то били сувише дипломатски разлози. Њима се могао учинити утисак на Велике Силе; њима се није могао узбудити народ. Поглавито због такве мотивације, наш рат с Бугарима изгледао је народу један кабинетски рат, у који се иде по дужности, без одушевљења.

Рат с Бугарима требало је куражно означити као један национални рат, у коме се народ не бори за Берлински Уговор, који му је тако мало добра

донео; — него се бори, у мало те не, за свој опстанак. Посматрано само за себе, сједињење Бугарске и Румелије није изгледало да се коси с интересима српским. Шта је могло нама шкодити, ако би Бугарска добила једну област на коју ми никад нисмо никаква права постављали? Сједињење Бугарске и Румелије тицало нас се таман толико колико би се и сједињење Босне и Србије тицало Бугара. Али није требало зауставити се само на сједињењу; требало је такође у обзир узети његове последице. То сједињење које је већ било предвиђено Сан-Стефанским Уговором могло је изгледати почетак извршења руске идеје о Великој Бугарској. Оно је могло да служи као срећни прецедент за сједињење Маћедоније Бугарској. Свакојако, оно је давало нова окуражења бугарским претензијама на ту област, па с тиме и нове снаге за остварење тих претензија, пошто је Бугарска после пловдинског преврата постала два пут јача. Већ од 1866. дало се предвидети уједињење Немачке под Пруском као нужна последица пруске победе над Аустријом. Исто тако 1885. могло се с разлогом зепсти да се бугарским успехом у Румелији не реши питање, чија ће бити Маћедонија, наша или бугарска.

Ово је питање, за нас, међутим, питање живота или смрти. О Маћедонији је, истина, код нас све до бугарског рата владало чудновато мишљење. Та је земља сматрана или као бугарска, или бар као мање српска него Босна и Херцеговина. Било је, истина, и тада људи, који су говорили о Маћедонији као о чисто српској земљи, али ти људи нису узимани довољно озбиљно. Њих су сматрали за шо-

винисте и за фантасте. Ово неинтересовање за Маћедонију објашњиво је историјски. Сеобом Срба под патријархом Чарнојевићем била је за дуже времена прекинута веза између северног српства и јужног, — између источног и западног. Касније, Маћедонија је остала ван Вукова путовања, а, међутим, код нас се било утврдило мишљење, да се границе српске земље простиру дотле докле је Вук путовао. Најзад, устанци у Херцеговини толико су нам шеесетих и седамдесетих година привукли пажњу на ту страну, да смо због Босне и Херцеговине престали мислити на остале делове српства. Данас, срећом, није потребно више доказивати шта Маћедонија за нас значи. Треба имати једнако на уму да онај крај српске земље између Врбаса и Колубаре садржи језгро српског народа; да је ту била сачувана народна самосталност и у данима најпотпуније бугарске хегемоније, и да су од прилике у тим границама били постављени основи прве веће политичке организације српског народа под Чаславом Клонимировићем. Али, упоредо с тиме, треба се сећати како су Немањићи водили, као што би се данас рекло, маћедонску политику; како с њиховим силаском у долине Вардара иде упоредо и јачање Србије, управо њено подизање на висину једне балканске Силе. Српска држава која би се везала за северозападни кут полуострва могла би достићи известан ступањ унутрашњег благостања, али би се морала одрећи сваке веће, сваке предводничке улоге на Балкану, ако своју основу на би ухватила у Маћедонији. Средиште је балканског полуострва у том крају: ту бију дамари његова живота. Али под данашњим околностима, кад

кад смо већ изгубили, па било то и привремено, северозападни кут полуострва, Маћедонија нам није више потребна само ради наше снаге и величине, него нам је потребна ради нашег опстанка. Претпоставимо да се оствари идеја о Великој Бугарској, идеја по којој би се Маћедонија сјединила с Бугарском, југозападна граница између Србије и Бугарске била би онда повучена линијом од Врања на Шар планину. Зар би у том случају Србија могла још дуго држати под својом власти свој данашњи источни део, од Мораве до Тимока? Тај би део стао гравитовати око бугарског центра, чим би нам Бугари постали не само источни суседи, него и јужни, јер онда би га они држали с две стране, а ми само с једне. Други онај део између Дрине и Мораве био би осуђен да тавори, јер за цело не би имао снаге да се прошири на запад, док једног дана не би био придружен Босни и Херцеговини да подели с њима њихову жалосну судбину под ћесаровом владавином. Велика Бугарска повлачи собом као неминовну последицу поделу Србије између Аустрије и Бугарске.

Зашто све ово није рекла напредњачка влада 1885.? Зашто није рекла да се у Пловдину решава не само румелијско питање него, може бити, и маћедонско, и да с тога она мора бити против пловдинског преврата?

VII. Аустријска политика

У времену од пловдинског преврата до цариградске конференције, аустријска је политика прошла кроз две фазе; прва је обележена беседом министра председника Тисе у мађарском парламенту 21. септембра; друга, беседом графа Калнокија у одбору мађарске делегације за спољашње послове, 19. октобра. У првој фази, осећа се утицај војничке аустријске странке и мађарских политичких кругова; у другој, преовлађује аустријска званична дипломатија. У првој фази, српски захтеви улазе у аустријски програм као његова главна тачка; у другој, они се жртвују оним обзирима које Аустрија дугује Русији, — и Србија, окуражена испрва од Аустрије на акцију, налази се од један пут остављена сама себи.

Аустријска ће се политика најбоље разумети, ако се упореди с енглеском политиком. Енглеска је имала намеру да ослободи Бугарску руског утицаја. Аустрија је може бити то исто желела, али она није смела да ради на томе. Она је пристала, 1878., на стављање Бугарске под руски утицај, да би сама могла заузети Босну и Херцеговину, и да би њен

утицај владао у Србији. Ако би сада покушала, заједно с Енглеском, да ослободи Бугарску руског утицаја, она би самим тим ставила под питање оно разграничење сфера које је између ње и Русије било извршено 1878. Шта би онда било од њеног утицаја у Србији, — а нарочито, шта би онда било од њеног положаја у Босни и Херцеговини?

Али баш због тога што су у Бечу морали водити рачуна о руским интересима у Бугарској, ту нису могли бити задовољни пловдинским превратом. Њиме је Бугарска била увећана за 35.900 □ км. и 815.946 становника, и пошто је та земља била под руским утицајем, то је изилазило да је за толико увећана руска сфера на Балкану. Да ли се пак могла увећати руска сфера, а да аустријска остане колика и дотле? Аустрија није смела на то пристати; она је морала тражити за себе накнаду, на случај да се бугарско сједињење призна. Енглеска је политика била: помоћи увећање Бугарске, јер ће, увећана, та земља имати више снаге да се одупре Русима. Аустријска је политика, на против, била, дати Бугарску, ма и увећану, Русима, али под условом да се аустријска сфера на Балкану такође прошири.

Питање је било само, на који ће се начин аустријска сфера проширити. Војничка странка помишљала је на нова заузећа. Као год што су Бугари, који су били штићеници Русије, ушли у Румелију, тако би Срби, који су били штићеници Аустрије, имали да уђу у Стару Србију. Њихов би задатак био да, 1885., учине за Аустрију оно што су 1876. учинили за Русију. Као што су тада створили Русији један повод за војну акцију на Балкану, тако би

сад имали да створе Аустрији један повод за исту такву војну акцију. И да би сличност између 1885. и 1876. била што већа, аустријска војничка странка играла је 1885. исту онакву улогу какву панслависте 1876. Та се странка бојала да Аустрија, због претеране миројубивости графа Калнокија, не изиђе из бугарске кризе празних руку, па је с тога хтела да створи на Балкану такво стање ствари да Аустрија, хтела не хтела, морадне нешто предузети. Такво пак стање ствари она је могла створити само тако, ако би помоћу Србије узбунила оне крајеве Отоманске Царевине који граниче Босном и Херцеговином; ова је држава, дакле, имала да увуче, 1885., Аустрију у акцију исто онако као што је, 1876., имала да увуче у акцију Русију. У току месеца септембра нама је преко њених агената било достављено, да тобоже граф Калноки налази да би требало да ми, пре састанка конференције, створимо у Старој Србији један онакав свршени чин какав Бугари у Румелији: повода би нам за то могли дати нереди које бисмо се претходно постарали да сами у тој области изазовемо. Војничка нас странка није, према томе, гурала противу Бугарске већ противу Турске, и то, по свој прилици, у циљу да припремимо земљиште за аустријско заузеће Новог Пазара. Иначе, утицање агената те странке на нашу владу још је недовољно осветљено; извесно је толико да је таквог утицања било, и то тако енергичног, да су Италија и Енглеска сматрале за потребно узбијати га. Италијански амбасадор у Бечу, граф Робилант, саветовао нам је да се чувамо сваког несмотреног корака; да се не ослањамо много на дошап-

тавања како ће нам се у сваком случају помоћи, и да пре свега ваља да имамо на уму да од побеђеног сваки окреће главу. Он нам је, дакле, у замотаној форми рекао од прилике ово. Вама овде говоре, уђите ви само у Стару Србију; остало је наша брига. Али ви треба да имате на уму да, улазећи у Стару Србију, ви почињете рат с Турском, а у том рату сва је вероватноћа да ћете бити побеђени. Питање је, да у том случају Аустрија не би дигла руке од вас. — Лорд Солзбери говорио нам је много одређеније. Он је изреком поменуо како аустријска војничка странка наваљује да се Аустрија користи новим околностима на Истоку, да Мађарска за сада паралише радњу те странке, али, ако бисмо ми отворили јагму на турске земље, ми бисмо вероватно ојачали војничку странку, која гори од нестрпљења да пође напред.

Према аустријској војничкој странци стајали су Мађари са својим идејама о аустријској улози на Истоку. Они нису били за то да Аустрија присваја себи поједине делове Отоманске Царевине. Они су знали да она то може учинити само на основу једног споразума с Русијом о деоби Турске, и да, према томе, продирање Аустрије у западном делу Балканског Полуострва може ићи само упоредо с продирањем Русије у источном делу. По њиховом мишљењу, пак, опасност која је лежала за Аустрију у приближавању Русије Цариграду, била је много већа, него корист коју је Аустрија имала од тога што би се њене границе на Истоку прошириле. Мађари су с тога хтели да Аустрија води, од прилике, онакву политику какву и Енглеска, т. ј. да не тражи за себе

ништа на Балканском Полуострву; да, не тражећи ништа за себе, не да ни Русији ништа захватити, и да, у том циљу, штити самосталност балканских држава, како би се ове могле одупрети продирању Русије ка Цариграду. Из тих разлога, Мађари су, после пловдинског преврата, желели извести начисто ове две ствари. Прво, да не постоји нека тајна погодба између Аустрије и Русије, по којој би Русија, поводом румелијске револуције, ушла с војском у Бугарску, а Аустрија анектовала Босну и Херцеговину, и, може бити, заузела Нови Пазар. Од туда, у мађарском парламенту, интерпелација о анексији Босне и Херцеговине. Друго, Мађари су желели извести на чисто, шта Аустрија мисли учинити за Србију. Они су се бојали да Србија не буде изгубљена за Аустрију, на случај да Велике Силе потврде сједињење Бугарске и Румелије. Србија је била прекинула с Русијом поглавито због Сан-Стефанског Уговора; зар она неће прекинути и с Аустријом, ако се ова покаже слаба да је заштити од једног делимичног остварења Сан-Стефанског Уговора, какво је било сједињење Бугарске и Румелије? Ето зашто су Мађари живо захтевали да се Србији да каква било накнада, на случај да сједињење буде потврђено; одакле ће јој се, пак, та накнада дати, од турског или бугарског земљишта, то им је изгледала споредна ствар.

Ово мађарско гледиште изражено је у једној беседи Дезидера Силађија пред мађарским парламентом. Силађи је тврдио, да се код балканских држава не сме створити уверење да су оне од њих које су се држале Аустрије, и које су поштовале уговоре, остале празних руку приликом румелијске кризе

док је сав ћар био за оне које нису поштовале уговоре, и које се нису држале Аустрије. Силађи је тражио да Аустрија прихвати српске захтеве, како се Србија не би обратила с њима на Русију.

Разлика између аустријске војничке странке и Мађара није била мала. Војничка је странка хтела, да Аустрија продужи своја балканска освајања; Мађари, да Аустрија одржи свој утицај у Србији, јер само док њен утицај буде јак у Србији, ова ће се држава одупирати руским плановима на Истоку. Војничка је странка захтевала да Аустрија ступи у војну акцију; Мађари, да Аустрија предузме само једну дипломатску акцију ради обезбеђења накнаде Србији.

Између те две струје, како се држао граф Калноки? Пре свега, он се није надао да се у Румелији може повратити status quo.[1] По њему, пловдински преват морао је доћи пре а после; ако је сада извршен неправилним начином, то ће се загладити тиме што ће Кнез Александар признавати и на даље султаново сизеренство.[2] За тим, граф Калноки је зебао од руске војне интервенције. Да се за њу не би никакав повод створио, он је, као што је раније поменуто, био противан уласку турске војске у Румелију. Приликом састављања изјаве Великих Сила, он је пазио да се у њу не унесе никаква фраза којом би Русија могла касније правдати своју интервенцију. У циркулару којим се Порта била обратила на Велике Силе, стајало је: »Царска Влада сматра за потребно обратити се на Велике Силе и замолити их за посредовање.« Према том циркулару

[1] П. К. I Бр. 59. [2] П. К. I. Бр. 53.

састављена је и изјава Великих Сила: »Силе потписнице Берлинског Уговора вољне су одазвати се позиву Његовог Царског Величанства да посредују.« Али граф Калноки се бојао да се реч »посредовати« не узме у смислу материјалног посредовања, у смислу интервенције,[1] и тако је у дефинитивном тексту изјаве у место »посредовати« употребљен блажи израз »садејствовати«.

На случај да би Русија ушла у Бугарску, граф Калноки није помишљао да јој огласи рат, али је налазио да би онда и Аустрија морала ступити у акцију. Предвиђајући такву могућност, он је желео да и Србија, с којом је Аустрија имала тада војну конвенцију, буде за рат спремна. Је ли нам он дао мисао да, одмах после пловдинског преврата, мобилишемо, или се задовољио да нас не одвраћа од те мисли на коју смо ми и без њега дошли? Биће ово друго, судећи по једном разговору између нашег тадашњег посланика у Бечу, г. Милана Богићевића, с једним дописником Narodny Listy. Аустрија, говорио је г. Богићевић с оном безазленошћу која га одликује, не наговара нас на акцију, али нас и не одвраћа. Кад нам је требао ратни зајам, ми смо га, највећим делом, узели од Länder Bank, јер немачки финансијери нису хтели ни да чују за њ. Länder Bank, пак, пристала је да нам да зајам тек пошто јој је из министарства спољашњих послова речено да то учини.[2] У исто време, аустријске су жељезнице биле толико заузете преносом ратног

[1] П. К. I Бр. 206.

[2] Times, септембар 24, 1885. — П. К. I. Бр. 183.

материјала за Србију, да се обичне пошиљке за Београд нису више примале у Бечу.[1]

Ово је била више закулисна радња аустријске дипломатије, али она није остала без утицаја на њену јавну радњу. Француска је била предложила да Велике Силе препоруче Србији, Грчкој и Румунији да се уздрже од сваке агресивне акције. Граф Калноки је примио овај предлог хладно; пошто је утврдио да може бити речи само о *препоруци* Великих Сила а не о њиховом притиску, он је поменуо да је он такве савете какве жели Француска, давао раније балканским државама, па ће их давати и у будуће;[2] он се чинио као да није разумео да је тежиште француског предлога баш у томе, да такве савете даду све Велике Силе заједно. — После Француске дошла је Енглеска са захтевом да из Беча живље утичу на Србију; по потреби, да се на српску границу пошље један аустријски корпус. Али на ово је аустријски отправник послова у Лондону одговорио, да је Аустрији немогуће предузимати икакве војне мере против Србије, јер је то једина држава на Балкану с којом је она у пријатељству.[3] — Најзад у првој редакцији изјаве Великих Сила било је ово карактеристично место: »пошто Велике Силе једнодушно желе да се мир одржи, оне су решене да тој својој жељи прибаве поштовања на *целом* Балканском Полуострву«.[4] Услед примедаба аустријског амбасадора ово је место изостављено; зар из тога не излази да, у том тренутку, Аустрија није имала сасвим мирољубиве намере?

[1] Times, септембар 21. [2] П. К. I. Бр. 70. [3] П. К. I Бр. 104. [4] П. К. I. Бр. 164.

Ипак, не може се рећи да је политика графа Калнокија потпуно одговарала жељама војничке странке. Он, истина, није био у начелу противан ступању Аустрије у акцију, што је та странка тражила, али, он није мислио да Аустрија треба то да учини, пре него би је Русија изазвала својом интервенцијом у Бугарској. Војничка странка, међутим, налазила је да Аустрија нема шта да чека; да је она довољно изазвана бугарским сједињењем. Што се тиче Мађара, граф Калноки се слагао с њима у толико, што је и он признавао да се Србија не сме оставити без накнаде за оне добитке које би Бугарска, евентуално, добила услед пловдинског преврата. Уосталом, он није ни могао, у исто време, окуражавати нас на акцију, и опет тврдити да се, овог пута, немамо чему надати. Он је морао својим држањем пробудити у нама наде, макар то било најнеодређеније, за чије се остварење, после, осећао дужан заузети се.

Тиса је држао 21. септембра у мађарском парламенту једну беседу као одговор на интерпелацију Силађија и другова поводом румелијске кризе. Он је, у тој беседи, рекао да не постоји између Русије и Аустрије никакав споразум, по коме би Аустрија пристала на сједињење Румелије и Бугарске, а Русија на анексију Босне и Херцеговине. Пловдински преврат је био изненађење за Силе Тројецарског Савеза као и за други свет, и специјално Аустрија тако је мало окуражавала революционарни покрет у Румелији, да је она, од првог часа, признала султаново право по Берлинском Уговору, да васпостави status quo свима средствима што му стоје на расположењу.

Ако се Султан не би тим својим правом користио, онда ће Аустрија сматрати за своју дужност да заједно с осталим Силама потписницама Берлинског Уговора настане, да се румелијско питање реши по могућству сагласно с међународним уговорима, а према оном начелу равнотеже које је Берлинским Уговором проглашено за Балканско Полуострво. Што се тиче Босне и Херцеговине, Тиса је додао да се влада не осећа наведена последњим догађајима да мења свој положај у тим областима, нити да упада у Нови Пазар. Али, ипак, влада мора задржати за себе слободу акције, ако би се, узпркос њених напора, десили какви непредвиђени догађаји који би се тицали животних интереса монархије.[1]

Ово је била једна беседа за све укусе. Она је почела порицањем сваког аустријско-руског споразума, што је требало да задовољи Мађаре, а свршила је стављањем у изглед једне аустријске акције, што је требало да задовољи војничку странку; у средини, пак, беседе било је истакнуто начело равнотеже, што је требало да значи окуражење за српску владу, која се, само један дан раније, у престоној беседи којом су седнице Народне Скупштине биле отворене, такође на то начело позвала. Али најважније је било, што је речено да ће се решење румелијског питања *по могућству* одржати у складу с међународним уговорима. Јасније се није могло рећи, да Аустрији није било толико стало до Берлинског Уговора; она је пристала да се од њега и одступи; само, ако би при томе њени животни интереси били повређени, она би ступила у акцију ради њихове одбране. Дру-

[1] П. К. I. Бр. 180.

гим речима, она је пристајала на сва могућа отступања од тог уговора, под условом само да њени интереси не буду при том заборављени. Нека се сједињење Бугарске и Румелије, ако Русија тако жели и одржи на супрот Берлинском Уговору, али нека се, у исто време. за то проширење руске сфере на Балкану, да Аустрији пристојна накнада, како њени животни интереси не би били повређени.

Остало је само да се ближе одреди та пристојна накнада коју је требало дати Аустрији, па да одмах пристане на свршени чин бугарског сједињења. У својој беседи, Тиса то није био учинио, али је то био учинио граф Калноки који је, у поверљивим дипломатским разговорима, наговестио да сједињење Бугарске и Румелије повлачи собом сразмерно увећање Србије.[1] Тиме се он приближио више мађарској странци која је захтевала да Аустрија ради дипломатским путем за Србију, — а удалио од војничке странке која је захтевала да Аустрија, путем једне војне акције, предузме нешто ради проширења властитих граница.

Енглеска је мислила да се ова аустријска политика може комбиновати с њеном политиком, па је с тога предложила Аустрији споразум на овој основи: нека Аустрија помогне њој одбранити Кнеза Александра од Русије, а она ће, од своје стране, потпомоћи све аустријске предлоге који се буду тицали Србије. Овај енглеско-аустријски споразум имао је да буде допуњен једним бугарско-српским споразумом, по коме би Бугарска уступила Србији Видин, може бити и Трн, а ова по ту цену престала противити се сје-

[1] П. К. I. Бр. 115.

дињењу Бугарске и Румелије. План сасвим трговачки: Бугарска би жртвовала два три округа, да би обезбедила себи читаву област. Ето како се објашњује за што лорд Солзбери није имао ништа противу тога да се Србија увећа; он је само чекао да Аустрија изнесе предлог о накнади која би се имала дати Србији, па да он тај предлог прихвати. Најважнији члан кабинета после њега, министар финансија Хикс-Бич држао је, баш у то време, једну беседу где је између осталога рекао, да ће се Енглеска старати да задовољи *праведне захтеве балканских народа*. А Times је предлагао да се Србији да софијски санџак, пошто његово становништво није чисто бугарско, и пошто је још на Берлинском Конгресу било говора о уступању тога санџака Србији, па је та идеја пропала само услед отпора Русије, која је хтела да та стратегијска база за упад у Маћедонију остане у њеној сфери.[1]

Али, Аустрија се није одазвала енглеским предлозима. Како је Енглеска водила отворено анти-руску политику, то се Аустрија бојала да, удружив се с њоме, не дође у сукоб с Русијом. Што год је, међутим, Аустрија добила на Балкану, она је добила погађајући се с Русијом, а не, борећи се с њоме. И овога пута, она није мислила друкчије него да се погоди с Русијом: Аустрија би пристала на сједињење Бугарске и Румелије, а Русија би, опет, од своје стране, пристала да се да Србији накнада. По енглеском плану, није било довољно израдити накнаду Србији, него је требало још Бугарску ослободити руског утицаја; овај се резултат, очевидно, није мо-

[1] Times, 19. септембар.

гао постићи никаквом погодбом с Русијом. Почети, пак, борбу с Русијом, чинила се графу Калнокију сувише дрска политика, и у једној полемици с Times-ом, Fremdenblatt је оптуживао Енглеску како ради на томе, да завади Аустрију с Русијом.[1] Идеја енглеско-аустријског споразума тако је била пропала, да је енглески амбасадор у Бечу сматрао да нема ту више никаква посла, па је отишао на отсуство.

Одбив енглеске предлоге, граф Калноки је покушао да се преко Немачке погоди с Русијом. Он је саопштио кнезу Бисмарку, како је у аустријском интересу да се Србији да каква било накнада за бугарско узеће Румелије. Кнез Бисмарк је имао да склони Русију да она на то пристане у начелу; после чега би тек граф Калноки прецизирао у чему би се састојала та накнада која би се имала дати Србији. Али овога пута кнез Бисмарк није био особито предусретљив наспрам графа Калнокија. Баш у очи пловдинског преврата, три су се цара, руски, немачки и аустријски, били састали у Кремзиру, и ту споразумели да се на Балкану одржи status quo. Бисмарк је сада пребацивао графу Калнокију да је он ударио једним путем који не одговара том тројецарском споразуму.

На Балкану је status quo промењен, али то се десило мимо воље три цара. Александар III. одбио је сваку солидарност с бугарском револуцијом, позивајући натраг из бугарске војске све руске официре. Тиме је показао да он остаје једнако још на земљишту Кремзирског споразума. Шта је, међу тим, радила Аустрија? Док је Русија позивањем својих

[1] П. К. I. Бр. 253.

официра хтела уздржати Бугарску од сваке војне акције, Аустрија није хтела уздржати Србију од мобилизације. Шта више, она је код те земље пробудила наде које се с одржањем status quo никако не могу помирити. Да ли се онда може рећи за Аустрију да и она, као Русија, стоји на земљишту Кремзирског споразума. »Ах«, говорило се тада у Берлину, »граф Калноки се затрчао за Србијом као младић од осамнаест година.«

Што се тиче накнаде Србији, она је била скопчана с великим тешкоћама. Из чијег земљишта да јој се та накнада да? Из земљишта Турске? Али, било би управо цинично тражити од Турске да жртвује један део свог земљишта Србији, да се ова не би, с оружјем у руци, одупрла бугарском сједињењу, које је на штету Турске било извршено. Осим тога, ако би се Србији дала накнада, морала би се дати и Грчкој и Црној Гори, тако да би се најзад изашло на распарчавање турске царевине. Да се пак Србији да накнада из земљишта Бугарске, о том Русија није хтела ни да чује. Она је ту земљу ослободила; она ју је залила крвљу својих војника; она је с тога сматрала за питање части не дати да се та земља крњи.

Али покушај графа Калнокија у корист Србије изиграла је дефинитивно Русија. Граф Калноки је био спремио предлог о накнади Србије, за случај да се Русија заузме за сједињење Бугарске и Румелије; онда би тај предлог био услов под којим би и Аустрија пристала на сједињење. Али, на велико изненађење графа Калнокија, Русија се није заузела за сједињење. Она је захтевала, напротив,

да се у Румелији васпостави status quo, и да се према томе позове Кнез Александар да се са својом војском повуче из те области. Овај је захтев Русија учинила у намери да одузме Кнезу Александру славу стечену пловдинским превратом, и да га тако лакше обори. Али поред овога она је, без сумње, ишла и на то, да учини немогућим аустријске предлоге у корист Србије. Накнада се за ову земљу могла тражити само под претпоставком да ће се Бугарској дати Румелија; према томе, ако би бугарска војска била отерана из Румелије, не би се ни Србији више дуговала накнада.

Бисмарк се одмах ставио на гледиште Русије, да Тројецарски Савез има у бугарској кризи само један задатак, а то је да брани Берлински Уговор. Цареви су решили у Кремзиру да се не дира у тај уговор: један мали балкански владалац, један Батенберг, покушао је, на неколико дана за тим, да тај уговор подере; не треба пустити да изгледа да је један Батенберг јачи од сва три цара заједно. И Бисмарку, онда, није било тешко доказати графу Калнокију да је сваки његов говор о Србији неуместан. Одиста Тројецарски Савез није могао у исто време бранити Берлински Уговор, и опет досудити Србији некакву накнаду која би претпостављала отступање од Берлинског Уговора.[1]

Аустрија је попустила под притиском из Берлина. Тиса је говорио у мађарском парламенту 21. септембра; 10. октобра, Фрања Јосиф примио је мађарску делегацију, и по његовом говору могло се познати да су се ствари знатно измениле

[1] Times, 23. и 30. септембар; 1. октобар.

за тих двадесет дана. Док се у Тисиној беседи Берлински Уговор поменуо само један пут, па и то само да се каже да ће га се Аустрија држати по могућству; дотле се у беседи Фрање Јосифа говорило само о одржању Берлинског Уговора, и то у његовој целости. Цар је помињао озбиљне напоре које Силе Тројецарског Савеза чине да се одржи стање ствари утврђено и ујамчено уговорима; па је додао да и његова влада настојава да се на Балкану поврати законити поредак, чија неочекивана повреда може бити од велике опасности за спокојство и напредовање народа у тим крајевима.[1]

Ова нова оријентација аустријске политике дала би се разумети, да је Тројецарски Савез озбиљно мислио на васпостављање status quo у Румелији; али васпостављање status quo била је проста формалност, после које је Тројецарски Савез мислио да узме у испитивање жеље бугарског народа. Истина, Тројецарски је Савез био решен да жеље бугарског народа задовољи у границама Берлинског Уговора; Бугарска и Румелија остале би и даље једна од друге одвојене, имајући свака своју засебну организацију: једном би управљао један вазални кнез, а другом један генерални гувернер, — али, Тројецарски Савез налазио је да не би ни у колико било противно Берлинском Уговору, ако би се један исти човек наименовао и за кнеза бугарског, и за гувернера румелијског. Тројецарски Савез, дакле, мислио је да реши румелијско питање тако, што би између Бугарске и Румелије организовао једну врсту личне заједнице. На тај начин, Берлински би Уговор био

[1] П. К. I. Бр. 356.

одржан у важности, а биле би и жеље бугарског народа задовољене. Берлински би Уговор био одржан у важности у толико, што би, с формалног гледишта, Румелија и даље била одвојена од Бугарске, пошто њоме не би управљао бугарски кнез већ један за њу нарочито наименовани гувернер. Жеље бугарског народа биле би задовољене у толико, што би те две земље биле фактички, ако не и формално, спојене, пошто би, на крају крајева, обема управљао исти човек, имајући само у свакој земљи другу титулу.[1]

Што је на овако решење пристала Русија, појамно је кад се зна да је она имала пред очима само један циљ: оборити Кнеза Александра. За постављење генералног гувернера Румелије био је потребан, по Берлинском Уговору, пристанак Великих Сила. Русија је имала план да стави своје Veto против кандидатуре Кнеза Александра: тиме је она могла не само спречити његово постављење за гувернера румелијског, него га је могла тим поводом оборити и с бугарскога престола: он би, одиста, морао дати оставку, чим би се обелоданило да се лична заједница између Бугарске и Румелије не може остварити, докле је он бугарски владалац. Али, ако је појамно зашто је Русија пристала на овакво решење румелијског питања, није појамно зашто је на њ пристала Аустрија, а нарочито, зашто, пристајући на њ, није свој пристанак условила давањем накнаде Србији. Она је повукла свој предлог о накнади коју би требало дати Србији, а, међутим, пристала је да се *фактички* Румелија ипак уступи Бу-

[1] П. К. I. Бр. 118, 142.

гарској. За Србију је било учињено само толико, што се сједињење Бугарске и Румелије окарактерисало као лична заједница а не друкчије. Другим речима, нашла се једна формула којом се није ништа мењало у стању ствари створеном пловдинским превратом, али којом се тако прикривала она несугласност у којој је то стање ствари стајало с Берлинским Уговором, да је Србији била одузета готово свака могућност да противу њега протестује. Захваљујући дипломатији графа Калнокија, Србија је забадава била мобилисала своју војску: трошкови мобилизације, и ништо друго, били су јој једина корист од аустријског пријатељства у овој прилици.

У мађарској делегацији били су толико незадовољни графом Калнокијем, да је његов пад изгледао врло могућан. На чело опозиције намеравао је да се стави сам граф Андраши. Ако до министарске кризе ипак није дошло, то је било само због тога што се Цар заузео за свог министра. Андраши је био зван код Цара, и од њега се вратио утучен, говорећи: »Није нам могуће борити се с Царем.« Али, ако граф Калноки није био оборен, његова је политика, у накнаду за то, била оштро критикована у мађарској делегацији. У тој су критици учествовали не само чланови мањине, него и чланови већине, и сви су говорили о Србији готово с демонстративном симпатијом. Силађи је питао: »Да ли је наша монархија, или која друга Велика Сила предложила да се фактички извршено сједињење Бугарске и Румелије призна у *једном или другом облику*, и с тим у вези да се, ради повраћаја равнотеже, да Србији каква територијална накнада, — и како је политика

таквог правца била од Великих Сила примљена.« Граф Алберт Апоњи, опет, питао је, да ли је влада решена штитити интересе Србије *ма под каквим околностима.* Одговор је графа Калнокија био збуњен. Граф Калноки је говорио, истина, врло ласкаво о Србији, али је учинио ту резерву, да Аустрија не може штитити њене интересе ма под каквим околностима. Радећи тако, она би учинила своју политику зависном од једне много мање државе, која шта више не даје довољно јемства да се »неће руководити пре импулсима него зрелим суђењем.« Свакојако, рекао је граф Калноки, ако Србија предузме што на своју руку, то ће бити à son propre risque et péril. Што се тиче накнаде, граф Калноки није спорио да су тежње балканских народа за накнадом до извесног степена основане, али је додао да се специјално за накнаду која би се дала Србији нису чинили никакви *званични кораци*, јер ниједна Сила није предложила да се призна бугарски fait accompli.

Из овога је излазило, да би граф Калноки био још једнако вољан заузети се за накнаду Србији, ако би био признат бугарски fait accompli. По овоме је могло изгледати да нас Аустрија није била још сасвим жртвовала, али то је само могло *изгледати.* У ствари, она нас је одиста била жртвовала, и то је излазило јасно из даље дебате у делегацији. Да ли ће се признати бугарски fait accompli, то је имало да се реши на цариградској конференцији; према томе на тој конференцији имала је и Аустрија да крене питање о накнади која би се дала Србији; међутим, Аустрија је била пристала да се програм конференције ограничи на румелијско питање. Граф

Калноки је то потврдио, изјављујући »да је свако-јако у портином циркулару програм тако ограничен.« Али, ако је програм конференције био тако ограничен, како је Аустрија могла кренути на конференцији питање о нашој накнади? Оно је, истина, стајало у вези с румелијским питањем, али Велике су Силе баш за то и ограничиле програм конференције на румелијско питање, да би ово питање одвојиле од свих других питања с којима је оно стајало у вези.

За тим, граф Калноки је давао Србији наде на накнаду тек у том случају, ако би се одступило од Берлинског Уговора у корист Бугара. Питање је сада било, како ће се сматрати лична заједница између Бугарске и Румелије, као одступање од Берлинског Уговора, или као нешто с тим уговором сагласно. На овој се тачки зауставио Dr. Фалк; он је питао: да ли одржање Берлинског Уговора искључује сваку измену у органском статуту Румелије. Граф Калноки је одговорио да органски статут није саставни део Берлинског Уговора, и да он не може тврдити да се тај статут не би дао »поправити«, — што је значило да би се он могао мењати и онда, кад би конференција решила да се одржи Берлински Уговор, па с тога и у Румелији васпостави status quo. Међутим, да би се између Бугарске и Румелије установила лична заједница, није се тражило ништа више него једна мала измена у органском статуту, у оној његовој глави где се говорило о генералном гувернеру Румелије.

У кратко, Аустрија се није обвезала ни на шта према нама, на тај случај ако би бугарско сједи-

њење било признато фактички, а не формално. На тај случај, граф Калноки је био спреман да нам каже: Ја сам обећао радити за вашу накнаду, ако се Берлински Уговор буде променио; ово се није десило; уговор је остао недирнут, и све што се променило то је један параграф у органском статуту, али ти детаљи унутрашње управе румелијске вас се не могу тицати.

С овим што је Аустрија учинила за Србију, вреди упоредити оно што је Енглеска учинила за Бугарску. Ова је Сила стала отворено противу Русије; на конференцију је пристала, тек пошто се претходно оградила од тројецарског програма, и не само да се од тог програма оградила, него је још захтевала, да се, ради задовољења жеља бугарског народа, по потреби, одступи и од Берлинског Уговора, јер, најзад, на то је изилазио њен предлог да се не васпоставља у Румелији status quo. Како се пак Аустрија понашала? Она нас није уздржала од мобилизације; она нам је помогла да дођемо до финансијских средстава која су нам за рат требала; она је прихватила наше захтеве о накнади. И онда је у један пут, стала. Она није учинила никакав званичан корак у корист Србије. Она се, у нашем специјалном питању, није смела одвајати од Немачке и Русије; она се дала склонити од Немачке да пристане на руски предлог којим се у начелу искључивала свака накнада за Србију, а Бугарској се давало de facto, ако не друкчије, све што је желела.

Ова разлика између политике енглеске и политике аустријске јамачно не долази од туда, што је Енглеска била искренији пријатељ Бугарима, него

Аустрија Србима, него долази од туда што је Енглеска Енглеска, а Аустрија Аустрија. Једна је највећа царевина на свету, а друга најслабија међу европским Великим Силама; једна може, по потреби, да опстане и потпуно осамљена, а другој требају нарочито удешени савези, па да не буде подељена између својих суседа; једна сме да води политику коју сама изабере, а друга сме да води само ону политику коју јој из Берлина допусте. Тиме се, а ничим другим, објашњује зашто је лорд Солзбери тако дрско могао да заступа Бугаре готово против целог света, док је граф Калноки морао тако некаваљерски да остави Србе саме себи, чим је то Бисмарк, ради својих засебних рачуна с Русима, затражио.

VIII. Српско-бугарски сукоб

Пошто се показало да Аустрија није у стању израдити Србији накнаду, српска се влада морала решити, да ту накнаду сама себи узме. Одмах после пловдинског преврата, она се могла колебати између двога, да ли да накнаду тражи у Турској или у Бугарској. Пловдински преврат затекао је Турску тако неспремну за рат, да је Србија смела ризиковати упад у њену територију. Што се тиче Бугарске, она је била увек цењена у нашим војним и политичким круговима као војно слабија од нас. Али, докле се Аустрија споразумевала с Немачком и с Русијом о нашој накнади, било је изгубљено драгоцено време. Бугарска је остала истина што је и била, али је Турска довела из Мале Азије велики број трупа, тако да је упад у њену територију постао опасна ствар. Ако је хтела да силом оружја сама себи прибави ту накнаду коју јој Аустрија није успела израдити дипломатским путем, Србија се могла само још против Бугарске обрнути.

За рат с том земљом, Србија је увек имала повода у самом пловдинском преврату. Она је могла прећи границу, заузети Софију, и онда објавити да

ће се њене трупе повући из Бугарске онда кад се бугарске трупе буду повукле из Румелије. Али, у оно време док се Србија надала да ће јој Аустрија израдити накнаду, она је обећала Великим Силама да неће ступити у акцију, докле буду трајала њихова саветовања о румелијском питању.[1] То јој је обећање везивало сада руке да поводом пловдинског преврата упадне у Бугарску. Како, с друге стране, остављена Аустријом, није имала шта да очекује од већања Великих Сила, то је било природно да она дође на мисао да за упад у Бугарску нађе неки други повод који не би стајао ни у каквој вези с пловдинским превратом. Ако је она обећала Великим Силама да неће ступати у акцију ни противу кога, па следствено ни противу Бугарске, због румелијског питања, из тога се није могло никако извести, да Србија, докле год Велике Силе буду већале о румелијском питању, неће ступати у акцију противу Бугарске ни због једног другог питања. Отварајући, дакле, поред румелијског питања једно друго питање, Србија је мислила да ће бити у стању и заратити с Бугарском, и опет, бар привидно, не погазити своје обећање Великим Силама.

Као то друго питање у коме би се нашао casus belli с Бугарском који се више није могао тражити у румелијском питању, требало је да послужи питање емигрантско, — т.ј. питање о српским револуционарима који су избегли у Бугарску 1883. Крајем септембра, српска се влада стала жалити како српски емигранти у Бугарској спремају нову буну, а бугарска се влада не стара озбиљно да их у том спречи. Бугарска влада није

[1] П. К. I. Бр. 208.

спорила прво, да српски емигранти спремају нову буну, али је спорила друго, — да се она не стара озбиљно да их у томе спречи. По њеном казивању, г. Пашић и војвода Пеко Павловић хтели су да дигну буну, али их је она, дознав за то, одмах интернирала.[1] — Српска је влада на то одговарала да г. Пашић и његов црногорски колега нису интернирани, да се они слободно крећу дуж српске границе, па да, шта више, и на српско земљиште прелазе. У два три маха биле су се јавиле у врањском и у црноречком округу чете, било од Црногораца, било од српских емиграната, који су се сударили с нашом жандармеријом. Што је главно, била је ухваћена једна Пашићева прокламација којом се позивао народ на буну.[2] — Како се бугарска влада бранила од ових оптужби? Она је порицала прелазак бунтовних чета из Бугарске у Србију, а што се тиче Пашићеве прокламације, њу, истина, није порицала, али је одбијала од себе сваку одговорност за тај документ, тврдећи да није штампан у Бугарској, већ је написан на српском земљишту.[3] Први и други део у овој бугарској изјави очевидно су противуречили један другом: ако, одиста, »ни једна једина бунтовна чета није прешла из Бугарске у Србију«, како је бунтовна прокламација Пашићева могла бити написана на српском земљишту? Цела се изјава, међутим, није слагала с оним што је бугарски министар спољашњих послова, Цанов, говорио у поверењу: по извештају француског консула у Софији, Цанов је, на прве вести о војним припремама Србије, био рекао, да ће бугарска влада, ако се ми не смиримо, бацити

[1] П. К. I. Бр. 152. [2] Ж. К. Бр. **124**. [3] П. К. I. Бр. **279**.

у Србију наше емигранте.[1] Али, бугарска се влада није ограничила на то да се брани од наших оптужаба; она је у брзо прешла у офансиву, оптужујући она, од своје стране, српску владу да покушава изазвати буну у трнском округу.[2] И тако се, пред Европом, отворила између нас и Бугара чудновата препирка о томе, ко код кога покушава изазвати буну. Остављајући на страну то, што у овој препирци ни ми ни Бугари нисмо имали довољно такта, него смо, на основу два три податка, одмах подизали једни противу других најкрупније оптужбе које један народ може противу другог подићи, остављајући на страну то, остаје да су наше оптужбе биле ипак нешто озбиљније од бугарских. Док су Бугари имали на свом расположењу наше емигранте које су сваког часа могли бацити у Србију, нама су таква средства за дизање буне у Бугарској потпуно недостајала.

Енглеска, за коју је раније речено како је желела да се Срби и Бугари погоде, покушала је у овом тренутку да спречи сукоб између њих. Она је саветовала Кнезу Александру да се објасни с Краљем Миланом. Кнез Александар је послушао тај савет: он је био вољан да пошље Краљу Милану у Ниш изасланика са својим својеручним писмом, — али његови су министри били противни.[3] Политика се бугарске владе састојала тада у томе: склонити Порту својим исправним држањем у маћедонском питању да опрости Бугарској све оно што је она противу ње погрешила у румелијском питању. Кад

[1] Ж. К. Бр. 112. [2] П. К. I. Бр. 437. [3] П. К. I. Бр. 238. 254. 279.

би, пак, Кнез Александар послао изасланика Краљу Милану, то би се тумачило као да се Срби и Бугари договарају о каквој заједничкој радњи, и то о каквој заједничкој радњи у Маћедонији, пошто су те две државе само на ту страну могле нешто заједнички предузети. Доста је било да Порта само посумња да Срби и Бугари спремају да нешто предузму заједнички у Маћедонији, па да постане сасвим непопустљива према Бугарима у румелијском питању. Из тих разлога, бугарска је влада била одлучно противна намери Кнеза Александра, али, како смо ми били о њој већ извештени преко енглеског посланика у Београду, то је бугарска влада пристала најзад, да се пошље изасланик у Ниш, али је тражила да кнежево писмо буде лишено сваког политичког значаја. То је имала да буде проста изјава братских осећаја бугарског народа наспрам српског народа; изјава једна потписана само Кнезом, а не и Каравеловом, као што се у први мах мислило, и која према томе не би ни на шта обвезивала бугарску владу.[1] Шта више да се на Порти не би узбунили, то се писмено претходно показало турском изасланику у Софији, Нихад паши.[2]

Српска влада била је вољна почети преговоре с бугарском владом. Кад јој је енглески посланик саопштио намеру Кнеза Александра, наш министар спољашњих послова, Милутин Гарашанин, захвалио је на том саопштењу »најтоплије«.[3] Но ово добро расположење наше владе морало се променити, чим је бугарска влада лишила кнежево писмо сваког по-

[1] П. К. I. Бр. 396. — Drandar, Évènements Politiques en Bulgarie. Стр. 148—149. [2] П. К. I. Бр. 285. [3] П. К. I. Бр. 276.

литичког значаја; обавештен о томе, Краљ Милан је отвореном депешом јавио Кнезу Александру да не може примити бившег бугарског министра Грекова, који је имао да му донесе кнежево писмо.[1] Да је, одиста, наша влада одбила да прими Грекова само за то што је сумњала у искреност бугарске владе, потврдио је аустријски посланик у Београду, граф Кевенхилер свом енглеском колеги. Граф Кевенхилер је рекао, како је Краљ Милан био доведен у врло незгодан положај, јер је знао »да, ако садржина кнежева писма није одобрена министрима Његове Светлости, онда би ови могли не признати преговоре који би се на основу тога писма водили.«[2]

Српска влада имала је нарочитог разлога да не почиње преговоре с бугарском владом, без довољно јемства о њеној искрености, — и, чудновато, ти су разлози били они исти разлози због којих ни бугарска влада, од своје стране, није хтела почињати с њоме никакве праве преговоре. Као и Бугари, тако смо и ми, у том тренутку, имали само једну бригу, а то је не замерити се Порти. Од како нас је Аустрија била оставила саме себи, ми смо се стали бавити мишљу, како бисмо изгубљену аустријску потпору заменили турском потпором. Тога ради ми смо порекли у Цариграду све гласове о томе, како ми само чекамо да Турска уђе с војском у Румелију, па да одмах упаднемо у Стару Србију; ми смо обећали да ћемо у том случају остати неутрални, па смо врх тога наговестили, да не бисмо одрекли ни војну помоћ Турској, ако би је ова за-

[1] П. К. I Бр. 287. [2] П. К. I. Бр. 396.

тражила.[1] То је била дискретна понуда савеза: у исто време кад би Турци ушли у Румелију, ми бисмо ушли у Бугарску; ми бисмо помогли Турцима да поврате у Румелији status quo, а у награду за то они би нам уступили један део бугарског земљишта, и тако бисмо ми, као турски савезници, и покварили сједињење и добили накнаду, док смо, по аустријској дипломатији, имали да останемо без икакве накнаде код признатог бугарског сједињења.

У то време кад смо се ми стали приближавати Порти, пала је Грековљева мисија. Примити Грекова, значило је за нас покварити све што смо дотле били направили у Цариграду; одиста, Порта би престала веровати у озбиљност наше понуде савеза, кад би видела да ми почињемо преговоре с том истом Бугарском противу које смо њој савез нудили. Ето зашто ми нисмо хтели примити Грекова, докле нам се претходно не би дала јемства да он долази у озбиљној политичкој мисији, а не само тога ради да нам од стране Кнеза Александра каже неколико лепих фраза; ми нисмо хтели да за неизвесно пријатељство бугарско дамо пријатељство турско, које је, нама бар, у том тренутку, изгледало доста извесно.

Али наша се влада није задовољила тиме што је одбила да прими Грекова; она је хтела још да тај свој поступак мотивише тако како ће се најбоље препоручити Порти. Она је саопштила Порти, па онда и страној штампи, да Србија, стојећи на земљишту Берлинског Уговора, неће да преговара с бугарским

[1] Ова наша саопштења Порта је, сасвим безобзирно према нама, предала јавности у цариградском листу »Тажиру«, број од 15. октобра.

кнезом, јер би такви преговори вероватно били управљени противу целокупности Турске, што се такође не би слагало с одредбама Берлинског Уговора.[1] Наша влада није могла јасније рећи: Бугари су намеравали предложити нам да заједно с њима упаднемо у Маћедонију, али ми нисмо хтели ни да их чујемо. И ако је ова изјава наше владе била састављена с довољно макијавелизма, она ипак није учинила на Порти онај утисак који је имала да учини. Бугарска је влада држала Порту у току својих преговора с нама; писмо Кнеза Александра Краљу Милану показано је турском изасланику, пре него је имало бити послано Краљу Милану, и према томе наша оптужба противу Бугара да су они хтели да с нама склопе заверу противу Султана, могла је у Цариграду само смеј изазвати. Онда кад је Порта имала доказа како су Бугари ишли на то, да нас изиграју, ми смо јој, с важним лицем, и у поверењу, саопштавали како су тобоже њој Бугари мислили да подвале. Ми смо тако сасвим промашили циљ који смо имали пред очима, а то је, уверити Порту да смо је, одбијајући да примимо Грекова, спасли од некакве велике опасности. У место тога, наша се влада само компромитовала пред Европом; оне предлоге које је бугарска влада намеравала да јој учини, она је огласила као противне Берлинском Уговору, и ако није ни саслушала Грекова, од кога је једино могла дознати у чему се ти предлози састоје, а такав је један поступак прилично личио на клевету.

На наше оптужбе, бугарска је влада одговорила тиме, што је предала јавности кнежево писмо. То

[1] Times, 10. октобар.

је, одиста, био један безначајан документ, где сем фраза о српско-бугарском братству није било ничег другог. И онда, у Европи су се питали: шта би стало српску владу да је примила доносиоца таквог једног писма? Зар је између ње и бугарске владе дошло дотле, да она неће да саслуша бугарску владу ни онда, кад ова хоће да је увери о свом пријатељству? Понашање српске владе било би разумљиво само тако, ако би она била решена да, одмах после те увреде нанете бугарском кнезу, огласи рат Бугарској.

У том тренутку, Велике су Силе толико сматрале за могућан рат између нас и Бугара, да су учиниле један заједнички корак код наше владе у корист мира. Оне су, на име, доставиле нашој влади ону изјаву коју су раније биле упутиле Турској и Бугарској, и у којој је била наглашена њихова жеља да се одржи мир на Балкану.[1] Гарашанин је одговорио на ово саопштење Великих Сила једном нотом чији је смисао, ако га је имала, био прикривен једном магловитом фразеологијом.[2] Гарашанин, јамачно, није смео да се покаже непослушан према Великим Силама, а опет није хтео да им обећа да Србија неће ступити у акцију противу Бугарске, и онда је засуо Велике Силе празним фразама, којих је он увек у приправности имао, а које су му овог пута, случајно, биле добро дошле.

Извесно је, да је наша влада и после заједничког корака Великих Сила, само тражила изговор, па да упадне с војском у Бугарску. На четири дана после Гарашанинове ноте, Краљ Милан је рекао турском посланику: »ако српски војник, ма само један,

[1] П. К. I. Бр. 359. [2] П. К. I. Бр. 375.

ма само половина од војника, буде рањен или убијен (српске и бугарске трупе биле су се у том тренутку јако приближиле једне другима), моја властита част биће тиме толико повређена да ћу морати, без даљег оклевања, ударити на бугарске трупе.« Турски нас је посланик тешио на сасвим турски начин. Он је саветовао Краљу Милану, да се угледа на врло мудар пример умерености који је дао Њ. В. Султан, чији је представник био ухваћен и силом избачен из Румелије, што је без сумње била много тежа увреда, него ако би један залутали куршум ранио ког српског војника.[1] У недостатку ичег другог, овај би разговор био довољан да покаже, како су, у румелијској кризи, Турци имали сувише флегме, док је ми нисмо имали довољно; тој околности, без сумње, Бугари имају, на првом месту, да захвале за све своје успехе.

После овог разговора, и ако није био рањен ниједан српски војник, наш ратни стан био је премештен из Ниша у Пирот; војсци је била издана наредба за прелазак границе; требало је само да се рат и формално објави. Али у последњем тренутку објава је рата изостала, па је, шта више, и наредба, издана војсци за прелазак границе, била опозвана. Због чега? Због тога што нас је, у последњем тренутку, Аустрија зауставила.[2] Наша је војска имала да пређе границу око 23. октобра, конференција Великих Сила имала је да се састане у Цариграду 24. истог месеца; почетак српско-бугарског рата био би пао, дакле, или једновремено са састанком конференције, или који дан пре. Аустрија је употребила

[1] П. К. I. Бр. 377. [2] П. К. I. Бр. 391.

ту околност као разлог да не ступамо још у акцију: она нам је морала рећи: »Кад сте већ чекали до конференције, чекајте још мало да видите шта ће конференција урадити.« Наравно, Аустрија није могла додати: »Може бити, конференција ће вам досудити накнаду,« али је, у место тога, могла додати ово: »Може бити, конференција ће повратити у Румелији status quo, и ви онда нећете имати накаква разлога да ратујете с Бугарском.« Ето зашто наш рат с Бугарима није почео још око 23. октобра. Пристајући да чека конференцију, наша је влада, изгледа, заборавила да непосредни повод за наш рат с Бугарима није више лежао у румелијском питању, којим се конференција бавила, него је лежао у емигрантском питању, које није ни улазило у програм конференције. Конференција је могла повратити status quo у Румелији, али у њеној надлежности није било натерати бугарску владу да води строжи надзор над српским емигрантима. Ми смо, међутим, хтели ући у рат с Бугарима због тога што њихова влада није водила строжи надзор над нашим емигрантима: то смо били изабрали као casus belli. Чинећи наш оглас рата Бугарима зависним од резултата конференције, ми смо и нехотице показали да је наш casus belli био прост изговор. Како се он, одиста, и могао друкчије сматрати, кад смо ми рекли: ако конференција поврати status quo у Румелији, ми ћемо опростити бугарској влади што над нашим емигрантима није водила довољно строг надзор: али, ако конференција не буде повратила status quo у Румелији, ми ћемо се тако наћи увређени понашањем бугарске владе

према нашим емигрантима, да ћемо јој због тога огласити рат.

Од како је пропао аустријски покушај да се Србији изради накнада, наша је влада изгубила сасвим главу. Она више није знала да ли да чека као Грчка, да види шта ће Велике Силе урадити, или да одмах упадне у Бугарску. Наша је влада, испрва, изгледала решена на ово друго, и само да би могла упасти у Бугарску, она је надувала емигрантско питање толико да је оно постало casus belli. Али, кад је већ и casus belli добила, она се предомислила, и нашла да је опет боље да чека да види шта ће Велике Силе урадити. Шта је било боље, чекати, или одмах ступити у акцију, — на то је питање тешко одговорити; али што се поуздано може тврдити, то је да је требало водити једну од те две политике, а не час једну, час другу. Да је Србија, од првог дана, изјавила да ће чекати да види шта ће Велике Силе урадити, она је могла утицати на њих да поврате status quo у Румелији. Она је могла утицати на њих претњом да ће одмах ући у Турску, ако оне оставе Бугарској Румелију. Али, кад је Србија прво одбацила политику чекања, па је усвојила тек пошто је створила casus belli с Бугарском, она више није могла много утицати на Велике Силе. Јер сада она није могла више претити упадом у Турску, него упадом у Бугарску. Међутим, Велике су се Силе бојале нашег упада у Турску, којим би, неизбежно, Источно Питање било поново отворено. Оне се нису бојале нашег упада у Бугарску, који се дао локалисати. Кад је постало јасно да ми не мислимо ратовати с Турском већ с Бугарском, Вели-

ким је Силама пао терет с душе. У Берлину су били тако отворени да нам кажу: »Ми смо се бојали, док је била реч о рату с Турцима, а ако је реч само о рату између Србије и Бугарске, то нема више исте важности. То је ваш посао.« Или: »Страховање Великих Сила престаје, ако се све ограничи на двобој између вас и Бугара.« Док смо се ми решили да чекамо на резултат конференције, ми смо били већ готово сасвим проиграли она средства којима смо могли на њу утицати.

IX. Састанак конференције

На конференцији, која се састала 24. октобра, Велике су Силе биле представљене својим амбасадорима у Цариграду, а Порта нарочитим пуномоћницима. Русију је представљао Нелидов; Немачку, Радовиц; Енглеску, сер Виљем Вајт; Аустрију, барон Каличе; Француску, маркиз Ноаљ; Италију, граф Корти. Пуномоћници су Портини били Саид паша, тадашњи министар спољашњих послова, и Сервер паша.

Између Великих Сила није било праве сугласности у румелијском питању. С једне стране стајао је Тројецарски Савез, с друге Енглеска. Италија и Француска нису играле готово никакву улогу. Толико се само може рећи да је Италија више нагињала Тројецарском Савезу, а Француска више Енглеској.

Тројецарски је Савез сматрао да је конференција при решавању румелијског питања била везана Берлинским Уговором. Тај је уговор стајао над њоме као нека врста међународног закона: она је имала тај закон да примени; ништа више. Пошто је, пак, сједињење Румелије и Бугарске било извршено противно Берлинском Уговору, то је и конференција

била дужна да сјeдињење поквари, васпостављајући status quo. Претпоставимо да Велике Силе, специјално у румелијском питању, жртвују Берлински Уговор жељама бугарског народа. Зар не би онда балкански народи, природно, помислили да над њима не стоји више никакав међународни поредак? Зар не би помислили да више не постоје никаква начела постављена Великим Силама да њиховим жељама буду устава? Зар не би помислили да су њихове жеље постале једини закон на Балкану? Зар такве мисли не би донеле собом једно анархијско стање на Балкану, једно стање у коме би сваки народ гледао да заграби све што жели. Срби и Грци већ почињу захтевати накнаду за бугарско сједињење, т. ј. почињу захтевати да им се допусти да и они изврше једну онакву револуцију као што је пловдински преврат. Како ће њиховим захтевима Велике Силе противставити Берлински Уговор, ако се, претходно, у румелијском питању, покаже да је тај уговор само гужва подеране артије?

Од своје стране, Енглеска је остављала на страну Берлински Уговор. Лорд Солзбери је аргументисао овако. Конференцију је сазвао Султан. Зашто? Да ли за то да чује шта он сме по Берлинском Уговору предузети у Румелији? Ни најмање. Шта он сме предузети по Берлинском Уговору, то је он знао и без ње; за то није било потребно сазивати конференцију; за то је било довољно загледати у Берлински Уговор. О чему је Султан могао сумњати, то није о томе шта он сме по Берлинском Уговору предузети, него о томе шта би требало да предузме. Оно што човек има права да учини, није увек и

најбоље да учини; један поступак може бити законит, а опет да не буде опортун. Од Великих Сила, према томе, Султан није желео чути каква му права даје Берлински Уговор, него је желео чути, да ли је опортуно да он употреби та права која му Берлински Уговор даје. Али, кад тако стоји ствар, онда излази да се ни конференција не може ставити на гледиште Тројецарског Савеза, по коме би требало извршити Берлински Уговор по што по то, без икаквих обзира на последице које би могле од туда произаћи.

Предлажући васпостављење status quo, Тројецарски Савез је, истина, навео да ће се тим начином постићи и известан практичан резултат. На име, ако би се status quo васпоставио, ни Грчка ни Србија не би могле више тражити никакву накнаду, и тако би било спречено, да оне, позивајући се на поремећену равнотежу, упадну у турско земљиште. Али, лорд Солзбери имао је и за ово одговор. Ако би се, говорио је он, бугарско сједињење покварило само због протеста Грчке и Србије, онда би из тога изишло да Бугарска не може добити ниједан делић од турског земљишта, ако исти толики делић не добије, с једне стране, Грчка, а с друге, Србија. Да ли би таква теорија о равнотежи научила балканске народе поштовању Берлинског Уговора? То је сумњиво, али сумњиво није да би их таква теорија о равнотежи научила да ниједан од њих не предузима ништа противу Отоманске Царевине, док се претходно не споразуме с друга два, — и онда би се, у будућности, у место одвојеног грчког, или одвојеног српског, или одвојеног бугарског покрета, редовно

јављао један комбиновани грчко-српско-бугарски покрет. И обрћући се Порти, лорд Солзбери је питао, шта она добија тиме што би се балканским државама дала једна лекција солидарности, што би се оне научиле да у будуће комбинују своје револуционарне покрете противу ње.[1]

Само Мефистофелес, прерушен у сколастичког доктора, могао је аргументисати као лорд Солзбери у овој прилици. На његове разлоге, у чијем је цинизму било нечег убедљивог, дипломатија Тројецарског Савеза није одговорила ништа. Дискусија између Тројецарског Савеза и Енглеске била је немогућна: они нису имали исту полазну тачку. Тројецарски је Савез полазио од тога, да треба спасти форму; да не сме изгледати да се једна мала балканска држава могла титрати с Берлинским Уговором, — и да се с тога тај уговор мора одржати у важности, макар само и привидно, посредством тренутног васпостављања status quo у Румелији. Енглеска, на против, у свом позитивизму, полазила је од тога, да је уговор парче артије; да он не може никад бити јачи од једног стања које фактички постоји, и да с тога Берлински Уговор треба мање више жртвовати том фактичком стању које је Бугарска створила у Румелији.

Баш у очи састанка конференције, Кнез Александар је био искључен царским рескриптом из руске војске У оправдање ове мере, »Правитељствени Весник« наводио је, да је Кнез Александар рекао пред фронтом једне регименте да су руски официри, иступајући из бугарске војске, побегли испод заставе, и

[1] П. К. I. Бр. 380, 393.

да је за њега био најсрећнији дан кад је, после њихова бегства, чуо у бугарској војсци само команду бугарских официра. Поред ових разлога из »Правитељственог Весника« наводило се још и то, да, по руским појмовима, један бунтовник као Кнез Александар не може припадати руској војсци.

Ипак, ова се мера противу Кнеза Александра сматрала као одвећ строга. Већ неколико деценија није се памтило да се тако поступило с једним ђенералом. Падало је у очи да у царском рескрипту није био употребљен блажи израз *отпуштен из руске војске*, него је био употребљен оштрији, управо најоштрији израз *искључен из руске војске*. То је била таква увреда за Кнеза Александра да се очекивало да ће он на њу одговорити мачим, на пр. враћањем руских ордена. Он је имао довољно владе над собом да ову увреду отрпи.

Какви су политички мотиви руководили руску владу да овако поступи с Кнезом Александром? У европској се штампи давао један разлог који је, може бити, био тачан. Силе Тројецарског Савеза биле су се сложиле да румелијско питање реше тако, што ће, одвојивши поново Румелију од Бугарске, поставити бугарског кнеза за генералног гувернера у Румелији. Пре него би то решење конференција усвојила, Русија је хтела да учини сасвим немогућном кандидатуру Кнеза Александра за генералног гувернера.

Овога је постављала Порта по пристанку свих Великих Сила. Како се, пак, од Русије могло тражити да пристане на кандидатуру једног човека

кога је она пре тога искључила из своје војске?[1] С дипломатског гледишта не може се рећи да је овај потез Русије био особито срећно смишљен. Кнез Александар није имао почасни чин само у руској војсци. Он је имао почасни чин и у аустријској војсци и у немачкој. Питање се онда поставило, да ли аустријски цар и немачки цар могу, према појмовима о војничкој части, трпети и даље у својој војсци једног официра који је из руске војске искључен? Строго узимајући, требало је да га и они искључе. Они то нису учинили, из чега је излазило да су они његово искључење из руске војске сматрали као незаслужено. На тај начин обелоданило се да Русија, у личном питању Кнеза Александра, није сасвим сугласна с друге две Силе из Тројецарског Савеза. Изношењем на видело те несугласности између Русије и њених савезника, положај Кнеза Александра био је пре утврђен него потресен.

Конференција је у томе почела свој рад. На првом састанку она се конституисала: председништво је уступљено Саид паши.[2] На другом састанку видело се да конференција не може још приступити решавању, јер није формулисан предлог о коме ће решавати. Порта је мислила да ће тај предлог формулисати Велике Силе; ове, опет, мислиле су да ће га формулисати Порта; најзад је решено да га формулише Порта, пошто је конференција њеном иницијативом и сазвана.[3] На трећем састанку, Порта износи свој предлог. Он се састојао из два дела. У првом се делу није предлагало ништа, него се утвр-

[1] Times, 26. октобар.

[2] П. К. I. Бр. 446. [3] П. К. I. Бр. 446.

ђивало: (1) да се Порта не може обвезивати ни на какве нове жртве, ни материјалне ни територијалне; (2) да, пошто се поврати ред у Румелији, она сме, по праву које јој даје Берлински Уговор, заузети Балкан, и (3) да треба тако решити румелијско питање, како суседне јој државе не би имале повода упасти у њено земљиште. Пошто је ово утврдила, Порта је, у другом делу, предлагала: (1) да према Кнезу Александру, ако се повуче с војском из Румелије, треба бити милостив; (2) да се за Румелију постави нов генерални гувернер, и (3) да се размисли о томе на који би се начин могао Кнез Александар склонити да изиђе из Румелије.

Први део Портиног предлога примљен је као проста изјава жеља, готово без дискусије. Нелидов је само нашао да трећа тачка тога дела није довољно јасна. Ту је, приметио је он, изражена зебња да се не изазове негодовање »код неких суседа који се не морају ни питати за мишљење.« Сличну је примедбу учинио и сер Виљем Вајт: о државама које нису потписале Берлински Уговор, Велике Силе нису дужне водити рачуна при свом решавању. Што се тиче аустријског амбасадора, он је признавао да *балканске државе немају права да се мешају у румелијско питање*, али пошто оне de facto показују намеру да се у то питање умешају, то би требало њихово мешање узети у обзир као један факт. Иначе се ни он није противио да конференција реши да, начелно, захтеви балканских држава не заслужују пажњу Великих Сила.[1]

Други је део Портина предлога изненадио кон-

[1] П. К. I. Бр. 413, 418.

ференцију. Тежиште је румелијског питања било у томе, како склонити Кнеза Александра да се повуче с војском из Румелије. Очекивало се да ће Порта предложити известан начин на који би се по њеном мишљењу то могло постићи. У место тога, Порта је предложила да се *размисли* о томе, којим би се начином Кнез Александар могао склонити да изиђе из Румелије. Другим речима, она је предложила Великим Силама да оне предложе то што је требало да она предложи. Наравно, конференција је нашла да је тај предлог неодређен. Порта се није устезала признати да њен предлог, одиста, треба прецизирати, али, у том тренутку, сер Виљем Вајт, да би олакшао дискусију, саопштава по упутствима своје владе ову изјаву: »Краљичина се Влада нада да ће Велике Силе прихватити њену жељу да конференција пре свега нареди озбиљан извиђај о стању ствари у Румелији.«

Енглески је предлог стајао у потпуној супротности с Портиним предлогом. По њему, позивање Кнеза Александра да изађе из Румелије било би одгођено, док се не би извидело стање ствари у тој области; а кад би се тај извиђај учинио, не би било, може бити, више ни могућно терати Кнеза Александра из Румелије. Како би се, одиста, он могао одатле терати, ако би се извиђајем утврдило да је он, по жељи народној, дошао у Румелију?

На четвртом састанку Порта је прецизирала свој предлог, старајући се при томе да унесе у њ и енглеску идеју о извиђају. Она је тако предложила да се, прво, Кнез Александар позове да изађе из Румелије преко нарочитог изасланика, који би му

од стране Султана и Великих Сила предао писмен позив. Пошто би се, на тај начин, повратио status quo у Румелији, Порта би, споразумно са Силама, наименовала једну мешовиту комисију, која би, према извештају турских власти у Румелији, поднела предлог о изменама у органском статуту те области. Енглеска је идеја, дакле, унета у турски предлог тек у неколико. Било је говора о једној комисији, на на коју је без сумње и Енглеска помишљала, јер се »озбиљан извиђај« који је она захтевала само посредством једне комисије могао учинити; али, та је комисија, по турском предлогу, имала да почне свој рад тек по васпостављењу status quo, а не пре као што је Енглеска желела. Што је главно, према накнадним упутствима лорда Солзберија, сер Виљем Вајт тражио је да извиђају буде главни циљ утврдити народне жеље. Међутим, по Портином предлогу, комисија је имала да своје предлоге формулише, не на основу извиђаја који би сама чинила о народним жељама, већ на основу извештаја турских власти. Портин предлог, дакле, остао је и даље у потпуној супротности с енглеским предлогом.

Русија, Немачка, Аустрија, Италија, примиле су у начелу Портин предлог, и барон Каличе дао је њихове разлоге у једној изјави, која је била читава беседа. Прво треба повратити законити ред, па онда гледати да ли се могу учинити народу какви уступци: то је, по барону Каличу, био природан ред ствари. Ако би се пре васпостављења status quo хтео чинити какав извиђај, комисија која би имала да га чини, могла би радити само под заштитом револуционарних власти; зар би се, пак, то слагало с до-

стојанством султановим и с достојанством Великих Сила? На што уосталом чинити извиђај? Да се дознаду народне жеље? Али, од две ствари једна. Или су те жеље противне Берлинском Уговору, и онда их не вреди ни констатовати, јер се такве жеље не могу задовољити. Или те жеље нису противне Берлинском Уговору, него се могу задовољити простом изменом појединих чланова у органском статуту,— и онда оне нису тако важне да би њихово констатовање требало да дође пре свију других радова конференције.

Сер Виљем Вајт није одговорио ништа на ову беседу, али је маркиз Ноаљ покушао да сложи Портин предлог с предлогом енглеским. Маркиз Ноаљ питао је, нашто одгађати извиђај до повраћања реда у Румелији? Ако се ред буде могао повратити, извиђај ће бити излишан. Зар се не би могло удесити да комисија која би имала да чини извиђај, почне свој рад у исто време, кад и турске власти које би ушле у Румелију ради повраћања реда? Народ би се много лакше покорио властима, ако би се с њима заједно јавила и једна комисија, која би му јамчила да ће се о његовим жељама, пошто се покори, водити рачуна. Извиђај, дакле, не би дошао ни пре повраћања реда, а ни после; он би ишао с повраћањем реда упоредо.[1]

Пошто је маркиз Ноаљ изнео овај предлог, амбасадори Великих Сила изјавили су да ће га саопштити својим владама, и тражити од њих упутства. Међутим, било је постало јасно, у чему се састоји тешкоћа. Она се састојала у томе, како да се уклони Кнез Александар из Румелије. Нико није хтео да га уклања

[1] П. К. I Бр. 502.

војном силом Турске; остало је, дакле, да се покуша уклонити га моралним притиском Великих Сила. Наравно, у том случају, било је потребно да све Силе сложно навале на њ. Али, Енглеска није хтела придружити се осталим Силама, сматрајући да ће Кнез Александар бити понижен, ако буде морао изићи из Румелије, па било то под војним притиском Порте, било под моралним притиском Сила. На његово понижење, пак, она није могла пристати, јер је предвиђала да би се оно свршило његовим падом, а његов пад, то је била победа руског утицаја у Бугарској. Али, и ако је Енглеска била противу тога да се Кнез Александар тера из Румелије, она није смела то рећи отворено; од туда њен предлог да се *пре свега* учини извиђај у Румелији.

Свакојако, конференција је била дошла у ћорсокак. Достојанство султаново, достојанство Великих Сила, поштовање које се дуговало Берлинском Уговору, све је то изискивало да се ма само формално, ма само за двадесет четири часа, васпостави status quo у Румелији уклањањем Кнеза Александра одатле. Али, због несугласности Сила, конференција није имала начина да то учини. У том тренутку, који је био један критичан тренутак, конференцији је дошла помоћ баш с оне стране одакле је она ишчекивала само нове тешкоће. Четврти састанак конференције био је 31. октобра; 2. новембра, Србија је огласила рат Бугарској. Питање о изласку Кнеза Александра из Румелије било је тиме решено: он се одмах кренуо са својим трупама за српско-бугарску границу, уклањајући се тако из Румелије на један начин који је био за њега без сумње најчаснији.

X. Проглас рата

У очи састанка конференције, 23. октобра, Србија је обећала сачекати њен крај; кад је 2. новембра огласила рат Бугарској, седнице конференције још нису биле закључене; шта се догодило између та два датума, те је Србија морала погазити дану реч?

У ствари није се догодило ништа ново. Може се констатовати само то, да Аустрија која нас је уздржала да не ступимо у акцију пред састанак конференције, није нас после тога момента више уздржавала. Истина, 28. октобра, барон Каличе врло оштро опомиње нашег цариградског посланика, Јеврема Грујића, да ће Србија изгубити симпатије Европе, ако прекине мир баш усред рада конференције; али тај корак барона Калича не доказује ништа. Грујић није био човек од поверења Гарашаниновог министарства; барон Каличе морао је то знати боље него ма ко други, и с тога му је, вероватно, говорио само званично гледиште аустријске дипломатије, а не њене интимне мисли. Јер, тог истог дана, кад је барон Каличе тако плашио Грујића, лорд Солзбери је учинио питање аустријском амбасадору

у Лондону, да ли би конференција могла настати у Београду и у Софији, да се две војске, српска и бугарска, повуку од границе, како не би биле једна с другом »у опасној близини«. Он је с разлогом тврдио, да је незгодно да се такве војне демонстрације као што је прикупљање српске и бугарске војске на граници, дешавају баш онда кад Велике Силе већају у Цариграду о одржању мира на Балкану.[1] На овај предлог лорда Солзберија, графу Калнокију треба *пуних пет дана* да одговори; што је најлепше, његов одговор долази лорду Солзберију тек после нашег прогласа рата Бугарима. Ево, уосталом, тог одговора дословице. »Графу Калнокију изгледа да се *о једновременом разоружању* Србије и Бугарске не може говорити због тога, што те две земље нису у истом положају. Србија би се могла с разлогом позвати на факт, да ју је Бугарска својом војном акцијом(?) принудила да се и она наоружа. Поред најбоље воље, Краљу Милану било би немогућно да, без опасности по свој престо, обезоружа Србију, пре него се Бугарска обезоружа, или чак и једновремено с њом.«[2] Интересантно је, да је граф Калноки могао тако из основе погрешно разумети лорда Солзберија: овај није предлагао »разоружање« Србије и Бугарске, он је само предлагао да се њихове војске помакну од границе. Свакојако, у једном тренутку, кад је лорд Солзбери желео да се једном енергичном мером конференције спречи српско-бугарски рат, граф Калноки није се старао ни да га тачно разуме, ни да му на време одговори.

С овим држањем Аустрије вреди упоредити оно

[1] П. К. I. Бр. 405. [2] П. К. I. Бр. 429.

што се у Берлину говорило нашем посланику. Наш је интерес, говорило му се, да подржавамо Аустрију у балканским питањима, а интерес је Аустрије да подржава Краља Милана; према томе, ми не можемо сметати Краљу Милану да предузме оно што му, по његовом схватању, налаже данашња политичка ситуација. Међутим, он нека измери добро шта је за њега мање штетно, или да распусти војску, недобив ништа, или да уђе у рат с Бугарима. Нека само зна да му без тога неће нико ништа дати. У сваком случају, Краљ Милан може рачунати на пријатељску неутралност Немачке и Аустрије. Што се тиче Русије и Турске, и те ће две државе остати неутралне; прва, зато што нема рачуна да притиче у помоћ Кнезу Александру; друга зато, што не сме, због Грчке, кретати војску из Маћедоније.

Очевидно је, дакле, да нас је Аустрија, у времену између 23. октобра и 2. новембра, оставила саме себи, пуштајући нас да предузмемо оно што мислимо да нам је у интересу предузети. Она која је дотле чинила притисак на нас у корист мира, престала је тада чинити на нас притисак ма у ком смислу. Како објаснити ту промену у њеном држању? За овај мах, можемо о тој промени у њеном држању дати само једну претпоставку. Задржавајући нас од ступања у акцију пред састанак конференције, Аустрија је могла имати наду да ће конференција учинити, ма привидно, нешто за васпостављење status quo, и тако задовољити Србију, или бар лишити је сваког формалног повода да протестује. Али, кад се конференција састала, Аустрији је постало јасно, као целом свету, да се, због отпора Енглеске, неће

моћи за васпостављење status quo ништа ни привидно учинити, и да ће се конференција јамачно растурити, остављајући у Румелији неизмењено оно стање ствари које је пловдинским превратом било створено. После таквог фиаска конференције, Аустрија није имала моралне могућности да нас више уздржава. Она нам је могла, после пловдинског преврата, рећи: не предузимајте ништа, јер ћу вам ја, дипломатским путем, израдити накнаду. Она је могла, пред састанак конференције, рећи: Не предузимајте ништа, јер ће конференција васпоставити status quo. Али, кад се обелоданило да конференција, због несугласности Великих Сила, није у стању васпоставити status quo, Аустрија нам није могла рећи: не предузимајте ништа, и ако је вероватно да се од конференције немате чему надати. Кад већ сама није била кадра да нас помогне, најмање што је још могла за нас учинити, то је не сметати нам да сами себи помогнемо. Ето како би се, по нашој претпоставци, објашњавало, зашто нас је, од извесног тренутка, Аустрија пустила да покушамо створити у Бугарској један свршени чин у своју корист, који би Велике Силе морале признати, пошто су се показале немоћне да потру онај други свршени чин који су Бугари били створили у Румелији.

Али, пошто је прећутно добила допуштење од Аустрије и Немачке за рат, Србија је имала још да прогласи рат, а проглас рата није био више за њу тако лака ствар. Пошто је, прво, изјавила да, до свршетка конференције, неће ратовати с Бугарском због румелијског питања, Србија је била од другог једног питања, од питања емигрантског, створила

casus belli, да би и пре свршетка конференције могла ратовати с Бугарском. Али у последњем тренутку, кад је већ требало да њена војска пређе границу, она је одлучила да и односно тог питања чека свршетак конференције. Тиме је она сасвим везала себи руке наспрам Бугарске. Пре свршетка конференције, она је могла с њоме ратовати само још тако, ако би Бугарска њу напала. То, пак, Бугарска се добро чувала да не учини. И тако, одлучив се на рат пре свршетка конференције, наша је влада имала пред собом тежак задатак да докаже Европи, како је Србија нападнута од Бугарске, која се у том тренутку ничег није тако бојала као да Србија њу не нападне. Ево како је наша влада тај задатак решила.

Под 1. новембром, наша влада извештава Велике Силе, како су бугарске трупе већ у више прилика напале на српско земљиште; како је српска влада све те нападе отрпела, али како ће у будуће сваки такав напада сматрати као casus belli.[1] Саопштење одиста чудновато. Зашто сваки од тих бугарских напада на наше земљиште није констатован, чим се био десио? Зашто су се сви ти напади заједно, о једном трошку, саопштили Великим Силама, у исто време кад се ни о једном од њих нису навели никакви факти? Зашто се није назначио ни датум кад се који напад десио, ни место где се десио, ни приближан број трупа које су га извршиле? Па онда, зашто се противу ових напада није протестовало у Софији? Ред је био известити о њима прво бугарску владу, захтевајући да нам да

[1] П. К. I. Бр. 423. — Ж. К. Бр. 189.

задовољења за повреду границе, и да учини што треба да се такви напади више не дешавају. Тек ако се она не би одазвала нашој представци, могли смо се ми обратити на Велике Силе. Уосталом, кад смо се већ обратили на Велике Силе, зашто смо се ограничили да их известимо о повреди границе, а нисмо их уједно замолили да и оне својим ауторитетом пресеку такве бугарске поступке? Али, нарочито, зашто смо Великим Силама, а не бугарској влади, ставили до знања да ћемо први идући напад бугарских трупа сматрати као casus belli? Какав је то начин, слати овакву једну условну објаву рата не оном кога се тиче, већ неком трећем.

Сутра дан после овог саопштења, наша влада извештава Велике Силе, да је огласила рат Бугарској. »Трупе бугарске«, стајало је у Гарашаниновом циркулару страним посланицима, »напале су јуче, — 1. новембра, — у седам и по часова из јутра, позиције које је заузимао први батаљон прве регименте краљевске пешадије у близини Власине. Краљевска Влада, узимајући тај немотивисани напад као проглас рата од стране Кнежевске Владе, нотификовала је дипломатском агенту и генералном консулу Његовог Јелинског Величанства у Софији, да се ова Краљевина сматра у ратном стању, почев од суботе 2. новембра, од шест часова из јутра.«[1]

Овај је други документ још чудноватији него онај први. Као што је Ролен-Жакменс писао у Бриселском Часопису за Међународно Право и Упоредно Законодавство,[2] у Гарашаниновом се циркулару прво тврди да су бугарске трупе извршиле на нашу војску један

[1] П. К. I. Бр. 462. [2] Свеска XVIII. — 1886. — Бр. 5.

напад, који Србија узима као проглас рата; па се одмах додаје, да ратно стање између ње и Бугарске не наступа од тренутка тог напада, него тек од сутра дан. Међутим, ако је бугарски напад значио исто толико колико и проглас рата, онда је ратно стање између нас и Бугара морало наступити одмах за њим; а ако оно није наступило одмах за њим него двадест четири часа доцније, од једног тренутка који је српска влада мање више произвољно одредила, онда ратно стање није било створено нападом бугарских трупа, већ прогласом српске владе.

Свакојако, из ова два саопштења наше владе Великим Силама изилази, да Србија није доставила никад непосредно Бугарској оно због чега јој је после рат огласила; да Србија, пре прогласа рата, није дала могућности Бугарској да исправи оно што је ова може бити према њој погрешила; да је, укратко, она прогласила рат пре него је огледала најоснованија дипломатска средства чија је употреба прописана да би се рат избегао.

За циркуларом од 2. новембра дошла је ратна прокламација у којој се опширно говорило о српско-бугарским односима у опште. Њена је основна мисао била да су се Бугари показали рђави суседи. (1) Они су својим царинским мерама пресекли готово сасвим трговину између Србије и Бугарске; (2) насилно су заузели Брегово; (3) потстицали су српске емигранте на револуционарне покушаје. Али све ово, стајало је у прокламацији, могло се још и »отрпети«, али што се није могло »равнодушно подносити«, то је (4) што су Бугари рђаво поступали с нашим поданицима у Бугарској; (5) што су затво-

рили границу; (6) што су прикупили на граници недисциплиноване масе добровољачке, које су насртале на нашу војску и на наше погранично становништво. Због та три последња акта бугарске владе, ми смо морали огласити рат Бугарима.

Интересантно је да су они акти бугарске владе које смо отрпели били у ствари тежи него они за које смо нашли да их не можемо равнодушно подносити. Насилно заузеће Брегова било је озбиљнија повреда границе него насртање бугарских недисциплинованих маса на наше трупе. Потстицање наших емиграната на револуционарне покушаје било је јачи доказ о непријатељском расположењу бугарске владе према нашој, него злостављање наших поданика у Софији. Царинске мере којима је била скоро прекинута трговина између Србије и Бугарске, биле су у најмању руку с више плана предузете, него затварање границе које је услед кретања војске по нужности наступило.

Од тих аката бугарске владе који су, према ратној прокламацији, нагонили нашу владу на рат, злостављање наших поданика истакнуто је у ратној прокламацији на прво место, а у једном разговору с енглеским послаником, Гарашанин се на овај акт бугарске владе нарочито жалио.[1] Али, баш због тога, и пада чудновато, зашто српска влада, која је о нападима бугарских трупа на наше земљиште известила Велике Силе ма у дванаестом часу, није исто тако известила Велике Силе и о злостављању наших поданика. Она се задовољила да о томе пошље само једну депешу у новине. Што је још чудноватије, кад

[1] П. К. I. Бр. 461.

је бугарски министар спољашњих послова позвао нашу владу да му покаже жалбе тих злостављаних Срба, па, шта више, ако хоће, да преко свог човека прегледа и Софијске тамнице у којима су ти Срби били злостављани, наша је влада нашла за мудро не одговорити ништа на тај позив.[1]

Наравно, да наша влада није могла успети да увери Европу, да смо ми били нападнути од Бугара, и да је стога рат који смо противу њих повели чисто рат за одбрану. Цео је свет сматрао нас за нападаче. Лорд Солзбери је изјавио нашем посланику да је »Влада Њеног Величанства веома незадовољна *нападачким* поступком Србије.« Француски министар спољашњих послова, Фрејсине, саопштио је преко француског посланика у Београду нашој влади да је вест о прогласу рата учинила мучан утисак на француску владу: »Ми жалимо«, поручивао нам је Фрејсине, »и одсудно осуђујемо пренагљеност са којом је Србија огласила рат Бугарској, једној султановој вазалној држави, не апелујући на њеног сизерена, — и то баш у оном тренутку кад су Силе потписнице Берлинског Уговора, којим је освештана независност Србије, већале у Цариграду.« Фрејсине је толико био незадовољан нашом радњом да је, он тако резервисан иначе, одмах изјавио на Порти, да влада Републике неће имати ништа да примети, ако Порта нађе за опортуно објавити Србији рат због њеног упада у Бугарску.[2]

Али ако није успела да нам у рату с Бугарима обезбеди улогу нападнуте стране, наша је влада бар

[1] П. К. I. Бр. 441.

[2] П. К. I. Бр. 453. — Ж. К. Бр. 194, 195.

успела да целом рату да комично ситан значај. Извештавајући француску владу о прогласу рата, наш посланик у Паризу, Јован Мариновић, писао је ово: »Пошто Србија даје уверавања о свом поштовању уговора и султанових права, и изјављује да ратом мисли постићи један циљ који јој намеће брига о њеном достојанству, то је и рату сведен значај на један *погранични сукоб*, који ни по чему не може сметати раду конференције.«[1] Мариновић, који је имао вештине да за сваку политичку ситуацију нађе формулу, нашао је формулу и за наш рат с Бугарима, — формулу до свирепости тачну. Погранични сукоб, ето какав је изгледао наш рат с Бугарима, на два месеца после пловдинског преврата! Ми смо могли да заратимо одмах после преврата, и то би онда био један велики политички рат, рат ради балканске равнотеже. Али ми смо нашли да повреду коју је пловдински преврат нанео нашим интересима ваља да отрпимо, и да не ратујемо. Ми смо могли да заратимо због држања Бугарске у емигрантском питању, и тај би рат онда изгледао природно продужење мера које су биле предузете противу буне од 1883.; пошто је тој буни било разорено легло унутра, покушало би се да јој се разори легло споља. То не би био никакав велики рат, али би био бар један озбиљан рат. Али, ми смо нашли да и то шуровање бугарске владе са српским бунтовницима ваља да отрпимо, и да не ратујемо. И онда, кад се већ могло мислити да нема више тог акта којим нас Бугари могу натерати на рат, ми смо нашли да треба да заратимо с њима због тога, што су тобоже њихове

[1] Ж. К. Бр. 202.

трупе повредиле нашу границу. Од свију повода за рат ми смо изабрали најнезнатнији. Пошто нисмо смели да водимо један рат с јасним спољашњим циљем, и пошто нисмо смели да водимо један рат с јасним унутрашњим циљем, ми смо се једва решили да поведемо један рат који се није могао дефинисати друкчије него као »погранични сукоб«; један рат за који смо морали рећи Силама: Не водите рачуна о томе шта ми и Бугари радимо; то не стоји ни у каквој вези ни с румелијским ни с емигрантским питањем, и то нема готово никаква политичка значаја...

Ако, ипак, наш рат с Бугарима није изгледао једна крвава бесмислица, за то имамо да благодаримо нашим пријатељима Мађарима. Они су му својим држањем дали известан политички значај, који ми нисмо смели, или нисмо умели да му дамо. На сам дан прогласа рата, у мађарској делегацији дебатовало се о извештају одбора за спољашње послове. У том се извештају предлагало да се одобри политика графа Калнокија. Силађи и Апоњи узели су то за повод, да поново нападну графа Калнокија како је из страха од Русије занемарио аустријске интересе на Балкану. Старајући се заједно с Русијом за status quo, он је отуђио од Аустрије и Србију и Бугарску, — Србију зато, што јој се васпостављањем status quo одузимала могућност да захтева накнаду; Бугарску зато, што је васпостављење status quo значило поновно одвајање Румелије од Бугарске. Известилац одборски, Dr. Фалк, мислио је да ће најбоље одбранити графа Калнокија, ако буде рекао да вас-

постављање status quo није једини циљ аустријске политике. И онда је додао значајно: С васпостављањем status quo, уосталом, већ је свршено; од тога неће бити ништа, јер, како дознајем, Краљ Милан је јутрос прешао границу. Ова вест примљена је одушевљено у мађарској делегацији; викало се »Ељен«, и — граф Калноки био је спасен.

Он је био спасен зато, што је, у последњем тренутку, престао уздржавати Србију да не ступи у рат. Као што је раније било показано, у Пешти се држало, да се Србији мора израдити накнада по што по то, макар то било и узпркос Русији. Ако се то није могло учинити дипломатском акцијом Аустрије, нека се учини војном акцијом Србије. Прелазак наше војске преко границе био је поздрављен као један нов пораз руске политике. Као год што је Кнез Александар ставио Русију пловдинским превратом пред један свршени чин, који она није одобравала: тако је исто и Краљ Милан, улазећи с војском у Бугарску, имао да фактички присвоји себи ту накнаду из бугарског земљишта, коју му Русија није хтела да призна. И с тим у вези, као год што се Кнез Александар, кога је Русија смерала оборити, само учврстио на престолу пловдинским превратом, тако је исто и Краљ Милан, кога Русија није ништа мање мрзела но Кнеза Александра, имао да се бугарским ратом учврсти на престолу.

Наш рат с Бугарима, који је на дан прогласа, по неспретности наше владе, престао већ ма шта да значи, добио је, благодарећи одобравању Мађара, један одређен политички значај. То је био један

покушај Аустрије да се одвоји од Русије, да почне нешто не само мимо њу, него и против ње. То је био један анти-руски рат. Русија о томе није ни најмање сумњала, и, као свој први одговор на тај потез аустријске дипломатије, она је одмах допустила да се из Туле извезе за Бугарску 18.000.000 патрона, које је била задржала у намери, да спречи бугарско- турски рат.

XI. Крај конференције

После прогласа српско-бугарског рата, могло се бојати да се руско-енглеска несугласност у румелијском питању не компликује једном руско-аустријском несугласности. Граф Калноки је, под притиском из Берлина, пристао да повуче предлог о нашој накнади коме је Русија била противна. Али, под притиском из Пеште, граф Калноки је исто тако пристао да се не противи више да Србија сама себи извојује накнаду, ако може. Наравно, ако би српска војска ушла у Софију, Аустрија, која је у први мах прихватила наше затеве накнаде, и која нас после није спречила да заратимо с Бугарима, била је самим тим обвезана заузети се код Великих Сила да се Србији остави онај део бугарског земљишта који би била освојила. То је било најмање што је Аустрија могла за нас учинити. Али, није било тешко предвидети да би се том заузимању Аустрије одупрла Русија, која, у начелу, није допуштала да се крњи њоме ослобођено бугарско земљиште. На случај српске победе над Бугарима, сукоб између Русије и Аустрије био је, дакле, неизбежан. У том смислу лорд

Солзбери је наговештавао нашем посланику да српско-бугарски рат, и ако је сам по себи неозбиљан, може имати озбиљне последице, у колико би изазвао сукоб између Аустрије и Русије. Ако би се то десило, лорду Солзберију изгледало је »мало вероватно, да би онда и Србија могла своју самосталност сачувати.«[1]

Ако су Велике Силе имале разлога да страхују од могућих последица српско-бугарског рата, Порта је имала разлога да прогласом тога рата буде сасвим задовољна. Она је сада била потребна и нама и Бугарима. Ми смо се бојали да нам она не огласи рат, ако нападнемо на Бугарску, њену вазалну државу, па смо се стога озбиљно старали склонити Порту да остане неутрална. Извештавајући Велике Силе о прогласу рата, Гарашанин је нагласио како српска влада нема намеру »вређати права Њ. В. Султана.«[2] — Бугари, опет, преклињали су Порту да ни по што не остане неутрална, већ да им притекне у помоћ, пошто се они, бранећи Бугарску, боре за целокупност Отоманске Царевине. И на рачун те њене помоћи, Кнез Александар је повео собом на границу и румелијске трупе, које су биле саставни део турске војске. О томе он је Султана само известио, изјављујући наду да ће му Султан овај поступак одобрити.[3]

По свом обичају, Порта се није журила да одговори ни нама ни Бугарима. После неког оклевања, она је утврдила овај план: чекати прву нашу победу, па онда притећи у помоћ Бугарима, под условом да јој ови врате Румелију. Очевидно, овај је план био склопљен и против нас и против Бугара; против

[1] П. К. I. Бр. 453. [2] П. К. I. Бр. 462. [3] П. К. I. Бр. 427.

Бугара, у колико је Порта била решена да пусти да их тучемо; противу нас, у колико је Порта била намерна да нас, после прве наше победе, врати преко границе празних руку.

Оно место, према томе, у Гарашаниновом циркулару, где се говорило о султановим правима, Порта је тумачила тако, као да се ми обвезујемо не крњити целокупност Бугарске, пошто би иначе повредили територијална права султанова. Велики је Везир рекао Грујићу да нам Порта неће огласити рат, али то само због тога што држи да акција Србије није управљена противу *Бугарске* него противу *Бугара.*[1] Другим речима, Порта нам је допуштала да тучемо Бугаре до миле воље, али нам од бугарске земље није давала ни педља. Под тим условима она нам је обећавала своју неутралност, и што је чудновато, на те услове ми нисмо имали ништа да приметимо; Гарашанин је, изгледа, био сасвим задовољан Портиним одговором.

Баш у току свог разговора с Грујићем, Велики је Везир потписао одговор бугарској влади која није престајала запомагати за турску помоћ. Смисао је тога одговора прост: Србија је, истина, повредила прогласом рата Берлински Уговор, али како су Бугари дигли противу Султана буну у Румелији, то није очекивати да им Султан притиче у помоћ; нека прво васпоставе status quo у Румелији![2] На ову депешу која је носила датум 4. новембра, Кнез Александар је одговорио 6. п. м. из Сливничког логора, да је status quo васпостављен у Румелији, пошто се он повукао одатле са својим трупама још 2. новем-

[1] П. К. I. Бр. 611; II. Бр. 219. [2] II. К. I. Бр. 474.

бра, дакле, два дана пре него је добио депешу Великог Везира.[1]

Порта, ипак зато, није учинила ништа да се рат прекине. Велики Везир је показао кнежеву депешу Грујићу, који му је рекао да повлачењем бугарских трупа још није васпостављен status quo у Румелији, пошто је управа над том области остала и даље у рукама бунтовне привремене владе. Грујић је додао да би наш напад на Бугаре остао без икаква дејства, ако би се примирје закључило пре какве наше веће победе. Велики је Везир, онда, обећао да ће причекати још који дан, док се војна ситуација не разбистри; очевидно, он је чекао ту нашу већу победу.

Конференција је, међутим, продужила свој рад. Њен пети састанак пао је 4. новембра, али, како, до тог тренутка, енглески амбасадор није имао још никаква упутства од своје владе о француском предлогу, на том се петом састанку водила само академска дискусија између амбасадора. На шестом састанку, 7. новембра, сер Виљем Вајт пристао је на француски предлог, по коме испитивање народних жеља није имало да дође ни пре васпостављења status quo ни после, већ једновремено с њим. Од како се Кнез Александар повукао сâм из Румелије, Енглеска није имала више разлога тражити да се одгоди васпостављање status quo. Затим је било решено како ће се васпоставити status quo, а како народне жеље испитати. Први задатак имао је да изврши један Портин комесар који би ушао у Румелију, не више да позове Кнеза Александра да се

[1] П. К. I. Бр. 509.

одатле повуче, него да од привремене владе узме у своје руке управу над Румелијом. Други задатак имали су да изврше делегати Великих Сила, који би заједно с Портиним комесаром, ушли у Румелију, као нека извиђајна комисија.[1] Могло је изгледати да су с повлачење Кнеза Александра отклоњене несугласице између Великих Сила, и да ће конференција ипак доћи до некаквог резултата, али нове су се тешкоће јаниле на седмом састанку, 13. новембра. Тројецарски се Савез био споразумео с Портом да делегати Великих Сила, којима би били придодани и Портини делегати, буду дужни »известити се о потребама Румелије, водећи рачуна, *у границама Берлинског Уговора*, о законитим захтевима становништва, израженим било непосредно, било преко представника.«[2] На овај предлог сер Виљем Вајт није могао пристати. Он је захтевао да се изоставе речи: »у границама Берлинског Уговора.« Он је тврдио да се пре саслушања народних жеља у Румелији не може знати да ли је потребно мењати у Берлинском Уговору оне одредбе које се тичу те области. Ако би се поставило унапред, да се те одредбе неће мењати, па ма како народне жеље гласиле, онда би саслушавање тих народних жеља постало мање више непотребно.[3] Представници Тројецарског Савеза нису хтели учинити сер Виљему уступку коју је захтевао. Они су налазили да би изостављање речи »у границама Берлинског Уговора« значило да је тај уговор изгубио сваку важност, а тако што најмање би могла тврдити једна конфе-

[1] П. К. I. Бр. 582 [2] П. К. I. Бр. 555.
[3] П. К. I. Бр. 497, 513.

ренција која се састала ради одбране Берлинског Уговора. Сад се показало, како је било погрешно што се, пре састанка конференције, није извело на чисто да ли је њен задатак да реши румелијско питање строгом применом Берлинског Уговора, која је изилазила на васпостављање status quo, или да реши то питање држећи се Берлинског Уговора само у границама могућности. Тројецарски Савез тврдио је да задатак конференције треба разумети у првом смислу, и да се према томе и делегати који ће саслушавати народне жеље морају кретати у границама Берлинског Уговора. Енглеска је тврдила да задатак конференције треба разумети у другом смислу, и да стога конференција не треба да се обавезује да ни у ком случају, макако испао извиђај њених делегата, неће одступати од Берлинског Уговора. Тројецарски је Савез, у потврду свог схватања, наводио Портин циркулар, на основу кога се конференција и састала, и којим су се Велике Силе позивале да нађу румелијском питању једно решење које ће се *есенциално* оснивати на Берлинском Уговору. Ту реч *есенциално* Тројецарски Савез је узео у смислу француске речи *интегрално*, и онда извео да конференција има да одржи *целокупан* Берлински Уговор у важности. Енглеска се такође позивала на Портин циркулар, и у том циркулар баш на ту исту реч *есенциално*, коју је она опет била узела у смислу енглеске речи *супстанциално*, и онда извела да конференција има да само *суштину* Берлинског Уговора одржи у важности. Ова основна несугласност, прикривана до седмог састанка како тако, на том се

састанку толико обелоданила, да је постало извесно да се не може због ње урадити ништа.

Ако се, у овој прилици, Тројецарски Савез тако строго држао Берлинског Уговора, то зацело није било ни из каквог претераног поштовања према уговорима: то је било из разлога чисто политичких. Исти су ти разлози руководили и лорда Солзберија, кад је он, као узпркос свом конзервативизму, захтевао да се, при решењу румелијског питања, на првом месту води рачун о народним жељама. Иза Тројецарског Савеза стајала је Русија, чија је стална политика била, кроз сву румелијску кризу, оборити Кнеза Александра. Она је рачунала да га обори на питању о васпостављењу status quo: нашим прогласом рата, који је Кнезу Александру дао могућности да се, без срамоте, повуче из Румелије, овај је руски план пропао. После тога, Русији је остало да га обори на питању о генералном гувернеру Румелије; као што је речено, она је мислила спречити својим veto његово постављење за генералног гувернера, чиме би га учинила немогућим и на бугарском престолу. Али да би јој тај план успео, било је потребно да се претходно реши да ће, у административном погледу, Бугарска и Румелија остати тако одвојене као што је Берлинским Уговором било прописано, и да ће се између њих установити само лична заједница, по којој би бугарски кнез био у исто време и генерални гувернер Румелије.[1] Ето зашто се Русија тако чврсто стављала на земљиште Берлинског Уговора. Енглеска, која је руске намере увиђала, хтела је да, остављајући на страну Берлински Уговор, омогући просто

[1] П. К. I. Бр. 586.

присаједињење Румелије Бугарској. Тиме би се избегло свако питање о личности Кнеза Александра; ако је пристанак Сила био потребан за његово постављење на гувернерство Румелије, њихов пристанак није био потребан за то, да он остане бугарски кнез над једном увећаном Бугарском.

Седми састанак био је последњи састанак конференције. Њени чланови су се састали још 16. новембра, али тада нису држали седнице: то је значило да се конференција одлаже sine die. С конференцијом је свршено: она припада прошлости, рекао је Гирс енглеском амбасадору још 14. новембра.[1]

---

[1] Н. К. I. Бр. 585.

XII. Турска радња у Румелији

После разиласка конференције, Турска се нашла готово у истом оном положају у ком после пловдинског преврата: она је, опет, имала да се решава да ли ће ући с војском у Румелију. Ако су је пре све Силе, мање више, уздржавале да то не учини, сада су јој, после фиаска конференције, морале оставити одрешене руке. Шта више, Тројецарски Савез сада јој је саветовао да уђе с војском у Румелију.[1] Тројецарски је Савез, од почетка, био за status quo; кад пак није успео васпоставити status quo дипломатском радњом Великих Сила, било је природно да помисли васпоставити га војном радњом Турске, јер поред та два начина није постојао никакав трећи. Што је главно, војна радња Турске није била више скопчана с онаквим тешкоћама, управо с онаквим опасностима, с каквима је била скопчана сутра дан по пловдинском преврату. Тада су у Румелији, поред побуњене милиције, стајале још и редовне бугарске трупе, и улазак турске војске у ту област био би почетак једном бугарско-турском рату. Сада, пак, не само да су се бугарске трупе биле повукле, него

[1] П. К. I Бр. 546.

су биле собом одвеле и милицију; Румелија је била остављена без војне одбране, и Турска је могла ту област повратити исто онако лако и без крвопролића, као што ју је између 5. и 6. септембра била и изгубила.

Али Порта се није могла одлучити да уђе са војском у Румелију. И ако се конференција била растурила, Порта није напуштала мисао да васпостави status quo ауторитетом конференције. У ствари, она је намеравала да учини скоро један фалсификат. Конференција је била претресла известан број мера; на неке се сагласила, на неке није; Порта је сада издвојила те мере на које се конференција сагласила, узела да су те мере *решене*, и приступила њиховом извршењу. Тако, 8. новембра, она је известила амбасадоре Велике Силе да је тог јутра послала у Пловдин два делегата ради васпостављања status quo; па је, у вези с тим, позвала амбасадоре да и они упуте своје консуле у Пловдину да буду на руци овим делегатима. Сер Виљем Вајт одговорио је одмах Порти да је овако њено поступање неправилно; на конференцији се, истина, говорило о васпостављању status quo преко Портиних делегата, али било је нетачно узети да је то конференција *решила*, јер баш да се на ту тачку и сагласила, то не вреди ништа, кад се није сагласила и на друге тачке које су с њом биле у вези.[1] Разлагање узалудно; сер Виљем је био позван да дође сутра дан, 19. новембра, на састанак — конференције. Кад је сутра дан дошао у Топхане, где је обично конференција заседавала, сер Виљем није могао ни по чем познати да има кон-

[1] П. К. I. Бр. 545.

ференције, сем што је у једној од побочних соба видео турске пуномоћнике, где с амбасадорима разгледају неку артију. Сер Виљем је отишао у другу собу. После десетак минута дође турски протоколист, и показа му, наштампану, једну прокламацију на француском језику. Ту су биле наведне оне тачке које је Порта била предложила на конференцији; затим је стајало да је *конференција* те предлоге усвојила, али је то место било прецртано, па руком дописано, да је те предлоге усвојило пет сила, Аустрија, Италија, Немачка, Русија и Француска. Протоколист је питао енглеског амбасадора шта он мисли о прокламацији. Овај му, наравно, није одговорио ништа, него је отишао право Саид паши с питањем, како је смео подметати конференцији нешто што она није решила.[1]

Пошто је тако протестовао противу Портиног поступка, сер Виљем Вајт издао је упутства енглеском консулу у Пловдину, да с Портиним изасланицима може само у личне односе ступати.[2] На сличан начин држала се и Француска, која такође није хтела препоручити свом пловдинском консулу да буде на руци Портиним делегатима. Али друге Силе нису биле толико скрупулозне; консули Тројецарског Савеза и Италије добили су упутства да буду на руци Портиним делегатима, и ако се за ове није могло тврдити да долазе с пристанком Великих Сила.[3]

Портини су делегати стигли у Пловдин 20. новембра. Код управитеља Пловдина држан је одмах скуп румелиотских првака, на коме је решавано о

[1] П. К. I. Бр. 550. [2] П. К. I. Бр. 551.
[3] Ж. К. 238. — П. К. I. Бр. 562, 564.

дочеку делегата. Руски консул, који је био присутан том скупу, саветовао је да се они дочекају званично, после чега би требало да се народ поново покори Султану; у противном случају, турска ће војска ући у Румелију. Али, румелиотски прваци нису послушали руског консула, него су решили да бране дело сједињења. Према томе организовани су на разним тачкама Румелије митинзи на којима се протестовало противу доласка турских делегата, а Пловдин је био пун депутација које су имале да моле стране консуле да се не квари сједињење.[1]

Управитељ Пловдина, од своје стране, изјавио је делегатима да их званично не може примити; ако су, дакле, дошли с каквим порукама, нека их носе Кнезу Александру у Софију. Делегати су били донели собом пет сандука прокламација; управитељ Пловдина није им дао ниједну објавити.[2] Шта више, није им допустио ни да шиљу шифроване депеше у Цариград.

Колико је он био одлучан, толико су они били млитави. Они су говорили да је васпостављање status quo проста формалност; да ће, после тога, Султан радо задовољити народне жеље, па да ће пристати и на личну заједницу између Румелије и Бугарске под Кнезом Александром. Али све забадава! Нешто због народног отпора, а нешто и због једне мистификације управитеља пловдинског, који им је »поверљиво« саопштио како је против њих склопљена завера, — делегати су већ 24. новембра отишли из Пловдина. Један се вратио у Цариград, а други је продужио

[1] П. К. I. Бр. 571. — Ж. К. Бр. 255. 268.

[2] П. К. I. Бр. 576, 614.

пут у Софију, по чему је изгледало да је Порта намерна да, по савету пловдинског управитеља, саопшти своје поруке Кнезу Александру непосредно.

Не предвиђајући да ће њени делегати тако проћи, Порта је, одмах по њиховом одласку у Пловдин, била наименовала једног комесара, који је имао да привремено врши власт генералног гувернера у Румелији. Силе Тројецарског Савеза и Италија биле су пристале да и оне од своје стране наименују изасланике, који ће пратити тог комесара. У прво се време хтело, да овај представља у Румелији, у исто време, и Султана и конференцију, али се, услед протеста Енглеске, морало одустати од тога да он представља конференцију. Остало је да он представља само Султана, али како се он имао јавити у пратњи изасланика већег броја Сила, то је свет у Румелији могао лако помислити, да је тај комесар послан и од стране конференције.[1]

Комесар је био наименован, али му је, изгледа, било тешко кренути се. Он је добио ферман којим му се даје валијска власт; примио је упутства; узео путни трошак; лист La Turquie јавио је 21. новембра да ће он, тог вечера, нарочитим возом отпутовати; чак су му и ствари биле однете на станицу, — и опет, он није отпутовао. Сер Виљем Вајт јавио је својој влади 23. новембра, да је пут комесаров одгођен. Кад се, пак, 26. новембра вратио из Пловдина један од Портиних делегата, и поднео извештај о стању ствари у Румелији, било је одлучено да се комесар никако и не шиље.

Порта је мислила да њен комесар узме управу

[1] П. К. I. Бр. 564, 592.

над Румелијом без икаква народна отпора. Делегати који су пред њим ишли с пет сандука проклама-ција, имали су да му код народа спреме леп дочек. Упоредо с тиме, Велики је Везир покушао да добије пристанак Кнеза Александра на изашиљање тога комесара, нудећи му, на име награде, Портино посредовање код Србије у корист примирја. Али, с једне стране, делегати су са својом мисијом сасвим пропали, а с друге, Кнез Александар, коме, после Сливнице, није више толико требало Портино посредовање код Србије, одрекао је свој пристанак на изашиљање комесара, изјављујући да би се тиме порушио мир и ред у Румелији.[1]

Било је јасно да пред комесаром треба послати војску, ако се не жели да његов одлазак у Румелију остане исто онако без резултата, као и одлазак делегата. Али, крајем новембра, улазак турске војске у Румелију није био тако проста ствар, као почетком тога месеца. Српско-бугарски рат био је фактички свршен: не само румелијску милицију, него и редовну бугарску војску могао је сада Кнез Александар послати у Румелију да спречи турски упад. Опијене својом скорашњом победом над Србима, трупе Кнеза Александра имале су много више одушевљења за борбу, него сутра дан по пловдинском преврату.

Порта је, стога, и овог пута претпоставила војним средствима дипломатска. Она се, 2. децембра, обратила на Велике Силе једним циркуларом, којим се констатовао неуспех њених покушаја за васпостављење status quo. Порта је за тај неуспех кри-

[1] Ж. К. Бр. 248. — П. К. I. Бр. 611.

вила Велике Силе, тврдећи да Румелиоти никада не би показали толико отпорне снаге, да су на Портиној страни стајале сложно све Велике Силе. Циркулар се тај свршавао молбом на Велике Силе, да помогну Порти решити румелијско питање.[1]

Али Енглеска, која је већ покварила једну конференцију, није хтела пристати да се нова конференција држи. Лорд Солзбери је говорио турском амбасадору: зашто се опет обраћате на Велике Силе? Један пут сте покушали да с њиховом помоћи решите румелијско питање, и видели сте да не иде, јер оне нису у стању да се сложе ни на какво решење. После тога, ви сте покушали да решите то питање без њих, силом султановог ауторитета, и данас сте принуђени констатовати да је и мисија ваших делегата у Румелији остала без успеха. Из свега тога излази само једно: да вам се ваља споразумети непосредно с Кнезом Александром. Ако Русија има разлога да буде против Кнеза Александра, Турска разлога нема. Она би само добила, ако би Кнез успео у свом покушају да ослободи Бугарску од руског утицаја; њен би добитак био управо толики, да би она имала рачуна да пристане на сједињење Румелије с Бугарском, ако се на други начин не може ослободити Бугарска од Русије. »Једна Бугарска, пријатељски расположена према Порти, а противна страним утицајима, била би поузданији бедем Турској противу могућих напада, него две Бугарске, одвојене истина у административном погледу, али сједињене у својој мржњи на Порту, као на једину сметњу њиховом народном развитку.« Турски је по-

[1] П. К. I. Бр. 628.

сланик на ово приметио, да, пристајући на сједињење Румелије с Бугарском, Турска губи Балкан, који је од велике стратегијске вредности за њу. Али, лорд Солзбери је одговорио, да он не види да би та »стратегијска вредност била за Порту умањена, ако би се административно сједињење Бугарске и Румелије извршило« Он је напротив држао, »да би се, потпуним споразумом између Кнеза Александра и Порте, овај могао склонити да Портино право заузети Балкан војском учини стварнијим него што је оно сада«.[1] Другим речима, нека Турска пристане на сједињење, пошто претходно Кнеза Александра, који је сада њен бунтовник, начини својим савезником против Русије. Територијални губици у једној области која у ствари никад и није била њена, биће јој обилно накнађени тиме, што ће она, у случају новог рата с Русијом, моћи рачунати на помоћ целе Бугарске.

Најжалосније је за Порту било то, што јој се одиста ништа боље и није могло саветовати. Васпостављање status quo било је у тој мери постало немогућно, да је Порта имала само још о томе да мисли, како да се сједињење Бугарске и Румелије изврши са што мање штете по њу. Ако су ствари биле дотле дошле, она је сама била крива за то; она није имала ни толико куражи да уђе с војском у Румелију онда, кадју је Тројецарски Савез на то окуражавао, и кад у тој области није било више бугарске војске да је брани. Требало је да Порта само пружи руку па да узме Румелију, али она није имала ни за то снаге. У тој се прилици најбоље показало,

[1] П. К. I. Бр. 666.

колико турским државницима оскудева одлучност. У дипломатским борбама с Великим Силама, они су до савршенства дотерали вештину развлачења, као једини начин одбране који им је још остао. Колебањем, полуобећањима, привидним уступцима, изналажењем, у последњем часу, сметњи исто тако привидних, и више свега, једном чисто источњачком спорошћу, они су толико пута изиграли најбоље склопљене планове европске дипломатије. Тим прикривеним и ћутљивим отпором, који је у толико теже савладати што се никад отворено не појављује, они исцрпљују снагу представницима Сила, у исто време, кад изазивају код њих известан скептицизам као природну последицу толиких неостварених ишчекивања. Они им, као неком неосетљивом источњачком мађијом, одузимају постепено сваку енергију, тако да ови немају снаге раскинути једним смелијим покретом танку мрежу Портиних интрига. Али, свака навика постаје друга природа: колебање које је имало да служи турским државницима као једно ратно лукавство прешло им је постепено у крв. Остављени сами себи, онда кад би се могли сасвим слободно решити, они поступају исто онако, као и онда кад су притиснути европском дипломатијом. Они одгађају ствари уместо да их решавају, заваравајући сами себе исто онако систематски као и стране амбасадоре. Велики мајстори муклог азијског лукавства, они не виде како су у таквим приликама они сами најпотпуније и најнесрећније жртве своје опаке вештине.

Да је, уочи пловдинског преврата, Кнез Александар могао предвидети, да ће имати да се бори

не само с Турском него и са Србијом, он, јамачно, никад не би учинио што је учинио. Њему би онда изгледало да ће, стављен између Турске и Србије, имати да бира између двога, или да прикупи војску на граници према Турској, и тако остави Србима отворен пут до Софије; или да прикупи војску на граници према Србији, и тако остави Турцима отворен пут до Пловдина. Срећом за себе, и срећом за Бугарску, Кнез Александар је на Србију сасвим био заборавио, и онда је на делу испало онако како се ни у најлуђем надању није могло замишљати. Док је Бугарска војска била прикупљена на граници према Турској, и док је пут до Софије стајао Србима отворен, Срби нису предузимали ништа, чекајући да им аустријска дипломатија изради накнаду. Кад се, за тим, бугарска војска кренула на границу према Србији, остављајући пут до Пловдина отворен Турцима, онда опет Турци нису предузимали ништа озбиљно, него су покушавали да поврате себи Румелију ауторитетом једне конференције која се због своје немоћи била растурила. И ми и Турци имали смо један тренутак басневе среће, кад смо, без капи крви, могли узети онај део бугарског земљишта који смо хтели. И ми и Турци пропустили смо тај тренутак, полажући све своје наде, ми у Аустрију, Турци у Европу. Тако се само могло десити да Кнез Александар, доведен између две ватре, остане опет неопржен, доказујући тиме још један пут да је у политици неки пут боље не предвидети јасно све могуће препоне. Јер, у политици, као уопште у животу, победу доноси ризик, а не рачун.

XIII. Букурешки мир

Аустрија се била споразумела с Русијом, пред конференцију, о заједничком држању у румелијском питању. Тај је споразум био стављен под питање нашим ратом с Бугарима. Изгледало је да је Аустрија играла дволичну улогу: пошто је формално напустила свој захтев о нашој накнади, она нас је, испод руке, окуражила да покушамо извојевати сами себи накнаду. У руско-аустријским односима био је наступио један критичан моменат. Али, то је био само моменат, јер чим су Срби били пребачени натраг преко границе, Аустрија се поново споразумела с Русијом.

Да смо ми ушли у Софију, тим двема Силама не би било лако споразумети се. Аустрија би морала подупрети наш захтев да нам се уступи онолико бугарског земљишта колико смо освојили, а Русија би, зацело, била том нашем захтеву противна. Али, пошто ми нисмо ушли у Софију, већ смо се вратили у Пирот, Аустрија и Русија имале су да се сложе само на обустављање српско-бугарске борбе, а на то им није било тешко сложити се.[1]

[1] П. К. I. Бр. 493. — Ж. К. Бр. 223.

Према том новом руско-аустријском споразуму, амбасадори Тројецарског Савеза препоручили су Порти да она предложи Бугарској примирје. Порта је то учинила 9. новембра, а 10. добила је одговор од Кнеза Александра да он не може пристати на примирје, докле год не очисти Бугарску од непријатељских трупа, и не пренесе борбу на српско земљиште.[1] И покрај оваквог бугарског одговора, Велике су Силе предложиле, 12. новембра, примирје нашој влади. Гарашанин је одговорио, да је »из поштовања према Великим Силама« наређено да се »обуставе непријатељства«, и да ће команданти краљевских трупа известити о овој наредби команданте бугарских трупа који се према њима налазе.[2] Гарашанин јамачно није знао да је Кнез Александар одбио турски предлог о примирју; али то га ни у колико не извињује. Ми смо могли пристати одмах на примирје; ми нисмо смели обуставити одмах непријатељства, — нисмо смели учинити то, пре него бисмо се обезбедили да ће и Бугари, од своје стране, обуставити непријатељства. Али, од Сливнице, Гарашанин, који никад није био присебан дипломат, одиста није знао више шта ради. Пошто је »из поштовања према Великим Силама« већ било наређено да се обуставе непријатељства, он распитује преко Грујића у Цариграду, да ли се и од бугарске стране мисли тако што наредити. Међутим, Бугаре је тек требало склањати на примирје, и ако смо ми фактички већ били престали ратовати, Да се не би губило време, Тројецарски је Савез похитао предложити и без других Сила бугарској влади примирје. Цанов је гледао да

[1] П. К. I. Бр. 506. [2] П. К. I. Бр. 535.

добије времена; 14. новембра, он је одговорио да Кнез није у Софији, већ на бојном пољу, а он, без њега, не сме ни примити ни одбити предлог Тројецарског Савеза.[1] Ово извијање Цановљево кренуло је Аустрију на један одсуднији корак. Она је наредила графу Кевенхилеру да оде у бугарски логор и склони Кнеза Александра на примирје. Она му је то наредила пре пада Пирота,[2] али док је он дошао до Пирота, овај је већ био у бугарским рукама. Ситуација је била много критичнија него после Цановљеве ноте; граф Кевенхилер се стога није задовољио да »склања« Кнеза Александра на примирје, него му је просто забранио даље продирање у српско земљиште. Он је, како се после хвалио, зауставио бугарску војску. Ево у осталом шта је он сам причао о својој мисији у бугарском логору. »Граф Кевенхилер ми је рекао,« пише енглески посланик у Београду лорду Солзберију, »да није претио Кнезу Александру, али да је учинио Његову Светлост пажљивом да ће изазвати велики рат, ако продужи продирати у Србију. Кнез Александар није изгледао вољан да се заустави, и доказивао је да ће Силе лакше пристати на сједињење Бугарске и Румелије, ако он буде претходно заузео Ниш. — Граф Кевенхилер одговори на то Његовој Светлости, да ће га освајачки рат, ако га мисли водити, стати огромних жртава у људима, а сем тога, аустријске би трупе, у том случају, ушле у Србију, што би био повод за Русију да и она заузме својом војском Бугарску, а то би Његову Светлост стало престола. Тек после

[1] Ж. К. Бр. 230. [2] П. К. I. Бр. 526.

овога, Његова Светлост пристаде да се прекине ратовање.[1]

Доцније се хтело доказати да је, претећи аустријском војском, граф Кевенхилер прекорачио своја упутства. Пошто је његова мисија била одлучена пре пиротске битке, то би изгледало вероватно да он није био овлашћен употребити у разговору с Кнезом Александром тако оштре речи, које су се могле правдати само ситуацијом после пиротске битке, кад се мислило да се бугарска војска неће до Ниша зауставити. Ипак, ми држимо да је граф Кевенхилер рекао само оно што му је било наређено. У једном поверљивом извештају енглеског отправника послова у Бечу, од кога је у »Плавој Књизи« само један део објављен, стоји од речи до речи ово: »Претња графа Кевенхилера учињена је у озбиљној намери, и за цело ће бити остварена, ако би Бугари продужили продирати. Два корпуса војске спремна су да се крену на прву заповест, а живо се ради да буде готово све што је потребно за једну кампању, јер се сматра као неодољива потреба спречити потпуно сатирање Србије.«[2] Зар би се аустријска влада овако озбиљно спремала да оствари Кенвенхилерову претњу, да је та претња била учињена без њеног знања, шта више противно њеним упутствима?

Мисија графа Кевенхилера начинила је рђав утисак у Русији. На два дана пошто је он показао упрепашћеном Кнезу Александру, иза српских трупа, аустријске бајонете, Journal de Saint-Pétersbourg донео је један царев ordre du jour, у коме се констатују војни успеси бугарских и румелиотских трупа у рату

[1] П. К. I. Бр. 560. [2] П. К. I. Бр. 557.

са Србима, па се одаје хвала руским официрима, који су те трупе васпитали.[1] То је био руски одговор на аустријско заузимање за Србију. У том тренутку најбоље се осетило, какви би се заплети изродили између Русије и Аустрије, да српско-бугарски рат није прекинут.

Српско-бугарски преговори о примирју нису дали никаква резултата. У нашим предлозима било је помена само о закључењу примирја, а не и о закључењу мира, које би затим имало да дође. Бугари су се бојали, да ми не закључујемо примирје само стога, да бисмо се спремили за нову борбу. Затим, они су тражили да се наша војска која је држала у опсади Видин, повуче с бугарског земљишта. Ми, опет, на то нисмо пристајали друкчије него под условом, да се и бугарска војска која је заузела Пирот, повуче са српског земљишта; иначе, свака војска да остане где је. Најзад, на позив Гарашанинов,[2] умешале су се Велике Силе. Оне су предложиле нама и Бугарима да од својих војних аташе'а у Бечу образују једну комисију, која би као неки изборни суд решила питање о примирју.[3] Гарашанин се обвезао да ће пристати на одлуку те комисије, у колико се она буде тицала »војних услова примирја.« Он је из њене надлежности изузео сва питања политичке природе.[4] Што се тиче Цанова, он је поставио ова два услова, (1) да у тој комисији бугарски изасланик буде »на истој пози« са српским изаслаником, и (2) да се Велике Силе обвежу да ни у ком случају неће допустити Србији да поново почне непријатељства.[5] Ве-

[1] П. К. I. Бр. 588. [2] П. К. I. Бр. 606. [3] П. К. I. Бр. 602.
[4] П. К. I. Бр. 625. [5] П. К. II. Бр. 8.

лике Силе нису пристале на услове бугарске владе, већ су тражиле да она без икаквих услова прими њихов предлог[1]. Тако привидно. Испод руке, пак, аустријски агент саопштио је Цанову да ће комисија, у границама своје надлежности »водити рачуна о победи и о поразу;« да, ради веће непристрасности, неће бити примљен у комисију ни српски ни бугарски изасланик; да за примирјем има да дође и мир, и да ће стога аустријска влада, као и остале Велике Силе, учинити све могуће да спречи продужење рата.[2] Упоредо с тим, и Велики је Везир телеграфисао Кнезу Александру да пристане на комисију, јер ће она водити рачуна о положају који је бугарска војска стекла у рату. Тек пошто је добила све те гарантије, бугарска је влада дала свој пристанак: то је било два дана касније но што је пристанак наше владе био добијен.

Комисија је 19. децембра утврдила текст примирја, који су изасланици Србије и Бугарске имали само да потпишу. И ми и Бугари, премда ми више него они, имали смо разлога да будемо незадовољни тим примирјем. Ми смо имали разлога да будемо незадовољни зато, што је ту стајало, (1) да ћемо ми и Бугари одмах наименовати пуномоћнике ради закључења мира, и (2) да ће се прво повући наша војска с бугарског земљишта, па онда бугарска с нашег. Бугари су имали разлога да буду незадовољни зато, што су се обе војске морале повући, а не само наша како су они захтевали.[3]

У самом часу потписивања примирја, наш изасланик, пуковник Топаловић, био је добио депешу,

[1] П. К. I. Бр. 640. [2] П. К. II. Бр. 9. [3] П. К. II Бр. 2.

да потпише примирје само ad referendum. Председник му комисије то није допустио, тврдећи да је Србија унапред пристала на примирје чији текст Велике Силе буду утврдиле. Топаловић, онда, потписа примирје.

Од куд ова депеша у последњем часу? Наша је влада била пристала на међународну комисију пре бугарске владе, и то без икаквих услова. Дознав за тим да је бугарска влада постављала неке услове, наша се влада покајала зашто и она није то учинила; од туда она њена депеша Топаловићу. Кад је стигао Топаловићев одговор, граф Кевенхилер се био затекао у двору. Он беше сведок великом гневу Краља Милана и Гарашанина. Обојица беху против примирја због оног члана о закључењу мира. По њиховом нахођењу, комисија није могла унети такав члан у примирје, јер се он тицао једног политичког питања, а њена се надлежност простирала само на војна питања. Од 8 часова у вече једног дана до 3 из јутра другог дана, граф Кевенхилер је доказивао да комисија није изашла ни у колико из круга своје надлежности. Кад разлози нису могли помоћи, он је категорички изјавио да ће Аустрија, ако ми не пристанемо на закључење мира, затворити границу, и неће дати да се иједан картеч увезе у Србију. Краљ Милан је, онда, питао телеграфом Краљицу Наталију, шта она мисли о тој ствари. Краљица је мислила што и Краљ. Граф Кевенхилер, најзад, предложи да се зовне ђенерал Хорватовић, и тек пошто је овај стари војник рекао да се мора примити одлука комисије, Краљ Милан и Гарашанин пристадоше да то учине.[1]

[1] П. К. I. Бр. 678.

Наша је влада желела, дакле, само примирје а не мир, рачунајући да се у току примирја спреми за продужење рата. Кад је граф Кевенхилер отишао у бугарски логор, ми смо имали муниције само још за три дана,[1] а касе су нам биле тако празне, да смо морали нов зајам правити. Том нашом намером да по истеку примирја продужимо рат, објашњује се што се нисмо хтели обвезивати на закључење мира, као и то, што смо захтевали да свака војска остане тамо где је. Али, Аустрија нам није дала да продужимо рат. Како се њено држање сада разликовало од њеног држања уочи рата! Уочи рата она се правила као да не зна на који би нас начин могла спречити да не ратујемо. Она није смела да чини на нас притисак ма и најмањом војном демонстрацијом; шта више, имала је скрупула да нам препоручи да удалимо мало војску од границе. Она је налазила да нас не може спречити да закључимо зајам у Бечу, да увозимо муницију из њене земље или преко њене земље итд. Сада, у један пут, Аустрија показује највећу енергију да пресече тај рат за који је тврдила да нема начина спречити га. Она шиље свог изасланика у бугарски логор, спрема два корпуса за рат, забрањује провоз муниције за Србију, предузима, речју, све оно што је пре држала да не може или не сме предузети. Ако је тачно рећи да смо ушли у рат, Аустријом окуражени, још је тачније рећи да смо мир закључили, њоме наморани.

Пре него су почети преговори о миру, ваљало је расправити нека претходна питања. Порта је тврдила да, као сизерена сила, она има права прего-

[1] П. К. I. Бр. 590.

варати и уговарати за Бугарску; па је наименовала једног изасланика, Меџид пашу, да закључи мир са Србијом. Изгледа, да је, по њеној првобитној замисли, Меџид имао да, прво, чује од бугарске владе њене услове, па онда да сâм, без икаквог бугарског помагача, почне преговоре са српским изаслаником. Али, Кнез Александар се стављао на то гледиште, да Порта не треба да се уплеће у српско-бугарске преговоре. Изасланик је Портин излишан, — писао је он Великом Везиру, — кад Порта није сматрала за потребно учествовати у рату ни активно ни пасивно.[1] Најзад, између Порте и Бугарске би начињен овакав споразум: у преговорима са Србијом биће представљена свака својим изаслаником, али њихова два изасланика имаће само један глас.[2] Српска је влада пристала на ову комбинацију. Гарашанин се није противио да и Порта учествује у нашим преговорима с Бугарима; шта више, он не би био пристао да преговара с Бугарима без Порте. Јер, и ако је проглас рата био послао у Софију а не у Цариград, он је сада, при закључењу мира, тврдио да зна само за Порту, а да га се Бугари не тичу.[3]

После овога дошло је питање о месту где ће се преговарати. Бугари нису пристајали на Београд, јер су се сматрали за победиоце; ми нисмо пристајали на Софију, јер се нисмо сматрали за побеђене. Аустрија је посредовала између нас и њих у том смислу, да се сложимо на једно треће место, на каквом неутралном земљишту, а Немачка, која је вероватно била у договору с Аустријом, дошла је затим, па предложила Букурешт. Тешко да бисмо ми и Бу-

[1] П. К. I. Бр. 649. [2] П. К. II. Бр. 5. [3] П. К. II. Бр. 108.

гари пристали и на Букурешт, да Порта није, у том тренутку, захтевала да се преговори воде у Цариграду, противу кога смо били и ми и Бугари. За нас је ићи у Цариград било исто толико колико ићи и у Софију, а што се тиче Бугара, они нису хтели ићи у Цариград зато да се не би сувише истакла њихова зависност од Порте. Зато, кад се Порта, после извесног отпора, дала склонити Немачком, Аустријом и Енглеском на Букурешт, и ми и Бугари пристали смо драге воље на то место, да бисмо избегли Цариград.[1]

Преговори су почети 23. јануара 1886. Турску је представљао Мацид паша; Србију, г. Чедомиљ Мијатовић; Бугарску, Гешов. Одговарајући на поздравну реч румунског министра спољашњих послова, г. Мијатовић обрнуо је тако свој комплимент Румунији, да се он могао разумети и као прекор Бугарској. Г. Мијатовић је био нашао да му код Румуније ваља нарочито хвалити њено савесно вршење међународних уговора, — алузија сасвим провидна на бугарско гажење Берлинског Уговора. Због тога, кад је дошао ред на Гешова, он је, опет од своје стране, нарочито хвалио код Румуније њене »мирољубиве осећаје.«[2]

Овим је преговорачима круг рада био доста сужен. Иницијативом Русије, Велике су Силе учиниле представку у Цариграду, Београду и Софији, да се ван српско-бугарских преговора оставе сва она питања која спадају »у сферу општих међународних уговора,« или, другим речима, да се »не удаљују од оног стања ствари које је пре рата постојало на основу Берлинског Уговора«. Тиме је Србија била спре-

[1] П. К. II. Бр. 28, 6, 78, 71. [2] П. К. II. Бр. 361.

чена да крене питање о сједињењу Бугарске и Румелије, а Бугарска, да крене питање о земљишној накнади коју јој је Србија, по њеном мишљењу, дуговала.[1]

Ову представку Великих Сила учинио је у Београду сваки посланик за себе, а не сви заједно, и наша је влада запазила да се изјава руског посланика одваја од других изјава. Овај је посланик, једини, био наговестио да би питање бреговско и питање емигрантско ваљало изнети на решење једној мешовитој комисији. Гарашанин је из тога извео да и та два питања треба да остану ван преговора о миру, па их није ни покретао приликом тих преговора.[2] Вероватно, Гарашанин није био разумео руског посланика, бар у толико у колико је један његов лични наговештај узео као жељу руске владе. Јер у једном aide-mémoire, који је, поводом српско-бугарских преговора, поднео Нелидов Порти, стајало је изреком, да се при преговарању о миру не треба удаљавати од оног стања ствари које је пре рата постојало на основу Берлинског Уговора, *сем што се могу расправљати ранији спорови, као они о Брегову, о емигрантима итд.*[3]

У кругу рада преговарача о миру остало је само једно питање које је могло задавати тешкоће: то је питање о ратној накнади Србије Бугарској. Бугарска је влада унела у своје предлоге о миру, да јој Србија плати ратну накнаду, — премда је била унапред решена не правити од тога захтева никакво питање[4]. Аустрија се одупрла том захтеву најенергичније, доказујући да је он неоснован, да Србија нема од куд

[1] П. К. II. Бр. 92, 141. [2] П. К. II. Бр. 157.

[3] П. К. II. Бр. 144. — Ж. К. Бр. 405. [4] П. К. II. Бр. 191.

платити ратну накнаду.[1] Уз Аустрију је пришла Немачка, а за Немачком и Енглеска, где је за министра спољашњих послова био дошао, велики германофил у то време, лорд Розбери. Ова комбинација аустријско-немачко-енглеска спасла је Србију од плаћања ратне накнаде; Бугарска је морала да попусти под притиском те три Силе, али се за то попуштање добро наплатила на другој страни. Она је питање о миру са Србијом држала једнако у вези с питањем румелијским. Одричући се ратне накнаде, она је захтевала од Великих Сила да оне, од своје стране, пристану на споразум који је она била закључила с Турском о Румелији, и по коме је, као што ће се показати у идућој глави, та област имала да њој припадне.[2] Велике су Силе на тај бугарско-турски споразум, у главном, пристале, и ето зашто Бугари нису покретали у Букурешту питање о ратној накнади.

Тек што је ова тешкоћа отклоњена, јавила се друга једна. Наша је влада хтела да се у уговор мира унесе да ће се, по васпостављеном миру, одмах закључити трговински уговор између Србије и Бугарске. Бугари нису могли пристати на ово. Пошто се наша влада уочи рата жалила на царинске мере бугарске владе, то би оваква једна тачка о трговинском уговору значила да су Срби постигли оно због чега су и ратовали. Бугари су пре рата сметали српској трговини; сада, после рата, они су ето принуђени да српској трговини обезбеде извесну слободу. Другим речима, значило би као да су из тог рата Срби изашли као победиоци, бар у толико у колико су натурили Бугарима тај трговински уговор, коме

[1] П. К. II. Бр. 37. [2] П. К. II. Бр. 150, 159. — Ж. К. Бр. 446.

су они, судећи по њиховим царинским мерама пре рата, били противни.[1] Велике Силе биле су противне нашем захтеву о трговинском уговору, исто тако као што су биле противне и бугарском захтеву о ратној накнади. Њихово је мишљење било, да ми одустанемо од захтева о трговинском уговору, а Бугари да одустану од захтева о ратној накнади. Нека се једно пребије за друго.[2] Ово је мишљење било нетачно. Бугари су одустајали од ратне накнаде зато да би им се учинили уступци у румелијском питању; према томе није било потребно да им за тако богато награђено одустајање од ратне накнаде плаћамо још и ми уступцима у питању о трговинском уговору.

Ово је, без сумње, осећала и бугарска влада. Због тога, Кнез Александар, који из разумљивог поноса, није пристајао да се трговински уговор помиње у уговору мира, није имао ништа противу тога да се у протоколе преговора унесе, како ће се одмах, по васпостављању дипломатских односаја између Србије и Бугарске, почети преговори о закључењу трговинског уговора. Кнез Александар је то саопштио Енглеској; ова Аустрији, а Аустрија нама, с препоруком да се задовољимо овом бугарском уступком.[3] Али баш тада Србија повлачи тај свој захтев, па предлаже да се цео уговор сведе на један једини члан који би гласио: »Мир који је прекинут између Краљевине Србије и Кнежевине Бугарске 2. новембра 1885. повраћа се од дана измена ратификација овог уговора, која ће бити у Букурешту...« Овај неочекивани предлог Гарашанин је објашњавао у свом циркулару Великим Силама од 13. фебруара. Пре свега,

[1] П. К. II. Бр. 184. [2] Ж. К. Бр. 437. [3] П. К. II. Бр. 208.

ту се порицало све оно што је раније од наше стране било речено о узроцима рата. Раније, било је речено да ми ратујемо с Бугарском из локалних узрока (злостављање наших поданика, повреда границе итд.), који не стоје ни у каквој вези с румелијским питањем, и који су, по Мариновићевим речима, давали рату карактер пограничног сукоба. У циркулару од 13. фебруара, Гарашанин готово простодушно изјављује да »ван локалних узрока који су односе између две суседне земље довели до затегнутости, Србија, објављујући рат Бугарској, *није имала други циљ него да протестује с оружјем у руци, противу поремећаја равнотеже на полуострву...*« Истина, ми нисмо, улазећи у рат, признали тај прави циљ, али Гарашанину је »драго констатовати са захвалношћу да Велике Силе и Порта, и ако су сажаљевале рат између Србије и Бугарске, нису приписивале Србији друге осећаје, него оне који су је руководили *у ствари,*« — и које је она, у то време, по мало и прикривала. Преведено на обичан језик, ово је место гласило: Улазећи у рат, ми смо вам рекли друге побуде, а не оне које су нас у ствари руководиле; срећом, ви нам нисте веровали, и хвала вам за то!

Пошто је овако утврдио прави значај српско-бугарског рата, Гарашанину је било лако објаснити, зашто Србија захтева да се цео уговор мира сведе на један онако лаконски стилизован члан. Ми и Бугари заратили смо због румелијског питања; да би се, у правом смислу, могли помирити, било би потребно да се деси једно од двога, или да се Бугари одреку Румелије, или да ми пристанемо да је они

узму. Међутим, није могућно ни једно ни друго; најлогичније би онда било да се рат продужи, али пошто Велике Силе то не допуштају, то Србија захтева од своје стране бар толико, да се мир закључи тако како неће изгледати да је спор између ње и Бугарске око Румелије расправљен, — кад он расправљен није. Нека се у уговору мира каже: мир се повраћа, — и ништа више![1]

Велике су Силе оберучке прихватиле Гарашанинов предлог. Њима се он допао поглавито, ако не искључиво због тога, што се на тај начин ствар знатно упрошћавала, што су се сва спорна питања остављала на страну, што се мир могао за час закључити. Порта и Бугарска такође су пристајале на Гарашанинов предлог, вероватно из истих разлога из којих и Велике Силе. Порта је чинила само неке детаљне примедбе. Она је тражила да се не каже: мир *који је прекинут 2. новембра* повраћа се, него просто: *мир се повраћа*, јер, по првој редакцији, изашло би да се повраћа стање ствари пре 2. новембра, а то стање ствари није било ни мир ни рат. Даље, Порта је тражила да се мир поврати од дана кад се уговор потпише, а не од дана кад се ратификације измене, — и на све ове измене, Гарашанин је врло лако пристајао. Али, Порта је најзад тражила да се каже, да се између Србије и Бугарске повраћа не само мир него и пријатељство. На то, пак, Гарашанин није хтео пристати ни жив ни мртав. Он је био готов учинити све друго што би се од њега тражило, — само да у уговор о миру не уђе та реч *пријатељство*. Најзад, Порта и Бугарска попустиле

[1] П. К. II. Бр. 282.

су, ради што бржег потписивања уговора. Кнез Александар је говорио, да је захтев Гарашанинов увреда за Бугаре, која би под *обичним приликама* била повод за проглас рата[1]. Зашто не и под овим необичним? Ако је Кнез Александар, пре него се уверио о надмоћности бугарске војске над српском, морао отрпети увреду коју смо му нанели одбијањем Грекова, због чега је морао, као победилац, отрпети ову нову, и ако је могуће још тежу увреду?... Ето тако је постао Букурешки Мир са својим једним јединим чланом: »Мир се повраћа између Краљевине Србије и Кнежевине Бугарске од дана кад се овај уговор потпише.« Овај се уговор представљао као наш велики дипломатски успех, у толико већи што је долазио после једног нашег војног неуспеха. Говорило се како је Србија диктовала у Букурешту Бугарској услове мира, — и ако су тобоже Бугари били победиоци, а ми побеђени. Неоспорно је да се Гарашанин, који је кроз целу румелијску кризу чинио утисак збуњена, да не кажемо пометена човека, тргао у последњем часу, баш пред потпис Букурешког Уговора. и управо не толико тргао, колико пробудио и освестио, — и онда, у један пут, узео једно држање у коме је било може бити више лажног ритерства него праве дипломатске вештине. Он је имао, у последњем часу, известан став не без достојанства, и нама јужњацима, који више држимо на гест него на реч, а више на реч него на дело, допала се не мало та театрална гордост нашег министра, кога смо ми и иначе поглавито ценили због његовог намрштеног изгледа и његове лепе браде. Али, кад се данас, после

[1] П. К. II. Бр. 287, 299, 361.

толико година, вратимо на Букурешки Мир, ми морамо признати да је тај мир одиста био један мршав успех, ако је у опште успех и био. Као што ће се у идућој глави показати, упоредо с тим преговорима о миру које су с нама водили, Бугари су преговарали с Портом и с Великим Силама о Румелији, и кад год су нама попустили, то је било по ту цену да Порта и Велике Силе њима нешто у румелијском питању попусте. Ако су они тако лако примали Гарашанинове услове, то зацело није било због тога што су се нас плашили, него је било због тога што су се претходно погодили с Портом и Великим Силама да им се за то, на другој страни, добро плати. И кад се све свршило, нама је остала у рукама артија Букурешког Уговора, а њима — Румелија.

XIV. Решење румелијског питања

Сједињење Румелије с Бугарском није још било свршени чин 6. септембра 1885.; оно је то постало тек на бојишту Сливничком. Као што је Ролен-Жакменс с разлогом писао у »Прегледу Међународног Права и Упоредног Законодавства[1]«, да су Срби победили, са сједињењем би било свршено; али баш зато што би у том случају с њиме било свршено, оно је морало бити учвршћено, кад се десило обрнуто, да победе Бугари, а не Срби. Велике Силе могле су бити противне сједињењу, докле ово није имало никакву стварнију основу до прокламацију Кнеза Александра. Оне нису могле бити противне сједињењу, пошто је оно било запечаћено крвљу, — крвљу коју су Бугари и Румелиоти просули у борби с истим непријатељем. Баш зато што се, све до рата, веровало у нашу војну надмоћност над Бугарима, неочекивана се бугарска победа објашњавала, на првом месту, великим одушевљењем с којим су се бугарске и румелијске трупе бориле за народно сједињење. Пред тим одушевљењем које је Буга-

[1] Свеска XVIII. — 1886. — Бр. 4.

рима и Румелиотима давало снаге да туку јаче од себе, Велике су Силе морале да се поклоне.

Ово дејство бугарске победе нигде се није тако јасно опажало као на држању Русије. Већ 14. новембра, енглески амбасадор у Петрограду, сер Роберт Моријер, пише лорду Солзберију: »Цела је ситуација промењена витешким узбијањем српске инвазије. С врло много права могло се пре тога сумњати о правој природи револуције. Да је она, у великој мери, укаљана интригама и махинацијама опасних и на све готових индивидуа, о томе ја нисам могао сумњати после уверавања Његове Екселенције (Гирса), али очајничка одлучност с којом је један несразмерно надмоћнији противник био дочекан и потучен, доказује да ту постоји један народ свестан своје снаге и решен да се за свој опстанак бори«[1]. А 11. децембра Моријер јавља: »Г. де Гирс говорио ми је *први пут* данас сасвим отворено о немогућности да се васпостави status quo ante (у Румелији). По његовим речима, сједињење је извршено; оно се сада не може кварити; оно de facto постоји; његова се егзистенција мора регулисати, и некакав начин, некаква формула мора се за то изнаћи«.[2] У том се смислу, мало доцније, изјављује и Нелидов на Порти. Упитан од Великог Везира, он признаје »да се Русија неће *више* противити сједињењу, под условом да се оно постави на чврсту и трајну основу.«[3]

У исто време, кад и Русија, и ако из других разлога него Русија, и Аустрија је постала пријатељ сједињењу. Показано је како нас је она принудила

[1] П. К. I. Бр. 586. [2] П. К. II. Бр. 12. [3] П. К. II. Бр. 43.

да продужимо рат. Показано је како нас је она принудила да правимо, прво, примирје, па онда мир, у једном тренутку кад је изгледало целом свету да је победа на бугарској страни, а не на нашој. Али, да би све то постигла, Аустрија нам је морала бар толико обећати, да мир, закључен под таквим околностима, ипак неће бити скопчан за нас ни с каквим штетним нити срамним последицама, — на име, да нас неће обвезати ни на ратну накнаду, ни на уступање једног дела нашег земљишта. Наравно, она није могла то своје обећање искупити друкчије, него на тај начин што би склонила Кнеза Александра да не захтева од нас ни земље ни новаца, а њега, пак, није могла на то склонити друкчије, него на тај начин што би му дала своју потпору у румелијском питању. Због тога, и графу Калнокију је изгледало од »највеће важности да се преговори о будућем положају Румелије према Бугарској воде једновремено с преговорима о миру, јер ако би Кнезу Александру био обезбеђен његов главни циљ, сједињење какве било врсте између две области, он би био у толико попустљивији на другим тачкама, — на пример, у погледу ратне накнаде.«[1] Било је нечег ироничног у томе, што је Аустрија морала да ради за сједињење само зато да би помогла нама, који смо били толико томе сједињењу противни.

С отпором Тројецарског Савеза сједињењу било је свршено, кад су Русија и Аустрија напустиле мисао о васпостављању status quo. Турска, која је то

[1] П. К. П. Бр. 37.

увиђала, није имала више никаквих скрупула да почне непосредне преговоре с Кнезом Александром, како јој је одавно саветовао лорд Солзбери, и 21. јануара, између Порте и Кнеза Александра био је постигнут овакав споразум. Султан поставља Кнеза Александра за генералног гувернера Румелије, на основу Берлинског Уговора, у исто време кад се између Турске и Бугарске закључује војни савез за одбрану, тако да је Бугарска дужна притећи с војском у помоћ Турској, кад би ова била нападнута, и обрнуто.[1] Извештавајући Велике Силе о том споразуму, Порта је молила да га и оне потврде.

Русија се одмах изјавила противу тачке о војном савезу. Она је приметила да би по тој тачки Бугарска била принуђена да заједно с Турском ратује противу једне хришћанске државе, за коју би Турска нашла да ју је напала. Русија, која је велике жртве у новцу и људима поднела, само да би хришћанске народе ослободила зависности од Порте, и увела у заједницу хришћанске Европе, никад није могла допустити, да један од тих народа буде тако везан с Портом да, у случају њеног рата с једним другим хришћанским народом, мора, без свог слободног избора, бити на страни Порте, а противу тог другог хришћанског народа.[2]

Отпор је Русије код ове тачке био тако јак, да су остале Велике Силе саветовале Порти да попусти. Интересантно је да јој је то саветовала и Енглеска, и ако је лорд Солзбери први и дао Турској мисао о таквом једном војном савезу који би јој

[1] П. К. II. Бр. 124. [2] П. К. II. Бр. 279.

накнадио губитак Балкана. То се објашњује тиме што лорд Солзбери није био више министар, и што је његов наследник, лорд Розбери, водио у румелијском питању нешто друкчију политику. Лорд Солзбери није се толико интересовао за бугарски народ, колико се интересовао за Турску, коју је хтео заштитити од руске инвазије. Он је румелијску револуцију стао помагати тек онда, кад му се учинило да ће на тај начин моћи одвојити Бугарску од Русије, па привезати уз Турску. Увећање Бугарске њему је било само средство, а циљ, стварање између Турске и Бугарске такве једне везе којом би били осујећени сви руски планови о рушењу Отоманске Царевине помоћу Бугарске. Он је једнако говорио Порти: права је политика да ви сами поклоните Румелију Бугарској, али под условом да Бугарска престане бити руска авангарда на Балкану, да би постала ваш савезник противу Русије. Политика је лорда Солзберија, и ако на други начин, ипак у основи била исто онако туркофилска као и у време Берлинског Конгреса.

Што се тиче лорда Розберија, он је био члан једног Гледстоновог министарства. Гледстонова је источна политика позната; она се да свести у три речи: ослобођење хришћанских народа. И у овој прилици, Гледстон је симпатисао румелијској револуцији, не због последица које је она могла имати у бугарској спољашњој политици, него због тога што је њоме један полуслободан хришћански народ долазио до потпуније слободе. Према томе, он је и војни савез Бугарске и Турске посматрао с гледишта балканских хришћана, и, посматрајући га с тог

гледишта, он се, наравно, исто тако мало њиме одушевљавао као и Русија. Ето зашто се и лорд Розбери није хтео заузимати за војни савез Бугарске и Турске, и ето зашто је предлог таквог савеза, најзад, и пропао, јер, без енглеске помоћи, Турска је била немоћна да с тим савезом продре код Великих Сила.

Главна тачка у бугарско-турском споразуму, дакле, није била усвојена. Тачка о гувернерству Кнеза Александра била је усвојена, али с изменама. Порта је редиговала ту тачку чудновато. По Берлинском Уговору, гувернер се постављао, с пристанком Сила, на пет година. Према томе биле су две редакције могућне. Могло се рећи, да се за гувернера поставља *бугарски кнез;* у том случају, подразумевало би се да се он поставља без рока, за све време докле буде бугарски кнез, и да за његово постављење, у сваком посебном случају, није потребан пристанак Великих Сила, које су, преносећи гувернерство Румелије на бугарског кнеза, самим тим унапред примиле за гувернера Румелије све оне личности које би, у току времена, дошле на бугарски престо. Али, исто тако, могло се рећи да се за гувернера поставља Александар Батенберг; у том случају, опет, подразумевало би се да се он, као и остали гувернери, може поставити само на пет година, и да, по истеку тога рока, његово постављење може бити поновљено само с пристанком Великих Сила. Порта је, у основи, била за ову другу редакцију, држећи да ће заједница између Румелије и Бугарске бити мање чврста, ако буде везана за личност Кнеза Александра, и уз то ограничена на време од пет година. Али, с друге

стране, њој се чинило незгодно да, сваких пет година, тражи поново пристанак Великих Сила, које би, на тај начин, имале могућности да сваких пет година отварају румелијско питање. Због тога она није усвојила ни прву ни другу редакцију, него једну трећу, по којој се Александар Батенберг постављао за петогодишњег гувернера, први пут с пристанком Великих Сила, а по истеку тога рока, и без њихова пристанка, чисто султановим ауторитетом. Русија није била задовољна Портином редакцијом. Везивањем сједињења за личност Кнеза Александра, сједињење се слабило, а Кнез Александар учвршћивао. Рећи да ће сједињења бити докле и Кнеза Александра, то је значило прибити бугарски народ уз њега, тако да му Русија не може ништа својим интригама нашкодити. Русија је стога предложила, да се за гувернера постави кнез бугарски, а не Александар Батенберг. Остале су Силе одмах прихватиле њен предлог; очевидно, од како је лорд Солзбери сишао с владе, у Европи није било више никог да се носи с Русијом. Што је најлепше, руски је предлог морао прихватити и Кнез Александар. Тај је предлог био срачуњен, истина, противу њега, али како се њиме заједница бугарско-румелијска стављала на чвршћу основу, то Кнез Александар није могао бити противу њега, ако није хтео да изгледа да му је више стало до његових личних интереса но до саме заједнице.[1]

Наравно, ако би за гувернера био постављен бугарски кнез, он би морао бити постављен без рока. Али Порта, која је тешким срцем пристала и на оно

[1] П. К. II. Бр. 155, 195, 237, 238, 241.

прво, да се у њеном споразуму »Кнез Александар« замени »кнезом бугарским,« није хтела на ово друго никако пристати. Дати Румелију бугарском кнезу на неодређено време, зар то није исто толико колико и отуђити сасвим ту област? Маколико да се у ствари била помирила с губитком Румелије, Порта је хтела, да бар формално изгледа да та област није њој отргнута, јер и ако бугарски кнез ту влада, то је само као турски чиновник, на одређено време. То јој је требало ради њеног угледа како код раје, тако и код мусломана.[1]

Порта, која често више држи на извесне формалности него на важније ствари, била је овог пута тако упорна, да се с њом морала начинити некаква погодба. Велике су Силе пристале да се бугарски кнез постави за гувернера на пет година, — али под условом, да се, сваких пет година, за његово ново постављење тражи пристанак Сила. Тако се, најзад, дошло до те редакције, да се за гувернера поставља кнез бугарски према чл. 17. Берлинског Уговора, — т. ј. на пет година, и сваки пут с пристанком Сила.

Али сада је стао протестовати Кнез Александар. Ако је он пристао да место његовог имена буде казано само »кнез бугарски,« то је било у нади да ће тако бити постављен за гувернера на живот. По овој последњој редакцији, довољно би било да га, по истеку пете године, Порта са Силама не постави поново за гувернера, па да се стави под питање и његов положај у Бугарској. Ја не могу, говорио је он, допустити да се у Бугарској креће сваких пет година династијско питање.[2]

[1] П. К. II. Бр. 324. [2] П. К. II. Бр. 350.

Али, Силе се нису освртале много на његова запомагања. Оне су потврдиле турско-бугарски споразум, пошто га је Порта, према њиховим примедбама, изменила, и тако су један пут и оне ставиле Кнеза Александра пред један свршени чин. Шта је онда могао он друго него да попусти? Он је примио тај споразум, и ако се овај, по његовим речима, толико разликовао од првобитног акта закљученог између њега и Порте, да то није био више турско-бугарски, већ турско-европски споразум.[1]

На крају крајева, румелијско је питање било решено онако како је Тројецарски Савез предлагао од првог дана. Берлински је Уговор, формално, био одржан, јер су Бугарска и Румелија и даље остале у административном погледу одвојене, једна од њих имајући свог кнеза, а друга свог гувернера. Опет зато биле су и »народне жеље« задовољене, јер су бугарски кнез и румелијски гувернер били један исти човек, само у два лица. Али, ако је Тројецарски Савез са својим предлогом успео, није успела Русија са својим планом противу Кнеза Александра. Она је рачунала да га обори, противећи се његовом постављењу за румелијског гувернера. Тај смо јој план покварили ми, и нико други. Нашим ратом ми смо толико популарисали Кнеза Александра и у Бугарској и у Русији, да се сваки план о његовом збачењу морао одложити. Истина, Русија га није одложила за дуго. Велике су Силе дале Кнезу Александру гувернерство Румелије крајем марта 1886.; међутим, једне ноћи у августу те исте године, он би свргнут

[1] П. К. II. Бр. 428.

с престола једном шаком побуњених војника. Ако у том тренутку није био одвећ збуњен, Батенберг је могао констатовати, да му ни пловдински преврат ни победа над Србима нису у ствари много помогли. Ти су успеси само продужили његову агонију на престолу, од прилике, за годину дана, — од септембра 1885. до августа 1886. — и сва му је утеха могло бити то, што је та последња, управо отета година била уједно у његовом владалачком животу и најзанимљивија.